

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 85(13) Νοέμβριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

*Περεστρόϊκα: μιά «δυναμική αλλαγής»;
«Έγινε πράγματι επανάσταση τό 1917 στή Ρωσία;»*

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 27 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1987
τεύχος 85 (13), (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2, 105 58 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστρίδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Τή διόρθωση των δοκιμών έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ο Χρήστος Πικριδάς, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασιού, τή στοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου, ή Άλίκη Πελεκάνου και ή Μαριάννα Σωτηροπούλου. Διαφημίσεις: Έλενα Χουλιάρα.

Έκδότης, Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Έκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 και 36.23.877.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
από τό 1 έως τό 72
(Μάιος 1976-Όκτ. 1986
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Τό νέο φοιτητικό κίνημα	7
Βασίλη Ζουναλή, 'Η νέα άνατίναξη του Γοργοπόταμου	8
Γιώργου Καρρά, 'Εμπρός Άνδρέα για μία Πολωνία νέα	9
ΑΝΤΙ, Ποινικοποίηση τής κριτικής	10
Σταύρου Λιβαδά, Πάτερ ήμων	11

Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, 'Η περεστρόικα μεταναστεύει στις ΗΠΑ και τά γεράκια στή Μόσχα	13
Βάσως Κιντή, «'Ακαμάτηδες και τεμπέληδες»	16
Νίκου Λιούση, Στρατιωτικοί εξοπλισμοί	19
Γιάννη Παπαμιχαήλ, Κοινωνική κρίση και προοπτικές τής Άριστεράς	24

Κ. Σ. Κάρολ, ΕΣΣΔ, στόν άστερισμό του κεϋνσιανισμού	33
Άγγελου Έλεφάντη, 'Έγινε επανάσταση τό '17 στή Ρωσία;	43
Μιχάλη Μοδινού, 'Υπάρχει υπερπληθυσμός;	49

Νίκου Έγγονόπουλου, 'Ο Πικάσσο Ποιητής	58
Νίκου Χατζηνικολάου, Μεταμορφώσεις του Γκρέκο	62

Παντελή Μπουκάλα, Κέρματα	70
Μαριάννας Δήτσα, Τά άπομνημονεύματα του Γ. Θεοτοκά	74

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., εξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη ετήσια 2.500.
Άλλες χώρες: ετήσια 2.800, εξάμηνη 1.400

Ίδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδότης Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Άθήνα τηλ. 32.28.791. Έκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Τό νέο φοιτητικό κίνημα

Η κριτική για τή μονομέρεια και τόν ολοκληρωτισμό που κρύβει ή λογική του ενός και μοναδικού συγγραμματος ταίριαζε με τις ευαισθησίες του ύπουργού κ. Τρίτση. Προσαρμοσμένο στα περιορισμένα οικονομικά μέσα του ύπουργείου του τό νέο σύστημα τής αναβάθμισης τών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών βρήκε αντίθετη, φαίνεται, μιά μεγάλη μερίδα καθηγητῶν που θά έπαυε νά απολαμβάνει τό προνόμιο συγγραφικῶν δικαιωμάτων.

Γιά λόγους πολιτικῆς βούλησης, τό ΠΑΣΟΚ έσπειρε με άκριβοδίκαιο τρόπο έπαρχιακά πανεπιστήμια ανά τήν επικράτεια, για λόγους όμως πολιτικῆς αδυναμίας κατάφερε νά τά επανδρώσει μόνο με φοιτητές. Τοῦτοι οί φοιτητές, πέραν του ὅτι δέν διαθέτουν καθηγητές νά τούς διδάξουν, κτίρια ὅπου θά γινόταν ή διδασκαλία, συγγραμματα για αὐτοδιδασκαλία έστω, δέν έχουν και στέγη για νά μείνουν, ιδιαίτερα μάλιστα στις μικρές έπαρχιακές πόλεις. 'Αλλά και εκεί ὅπου τά πράγματα λειτουργοῦν πίο στρωτά, οί κεκτημένες συνήθειες, τό οικονομικό συμφέρον και ή πνευματική αδράνεια τῶν διδασκόντων συντελοῦν ὡστε τό μάθημα, οί εξετάσεις, οί βαθμολογίες νά γίνονται ὡς επί τό πλείστον επί του ὑποθετικού οίκειου συγγραμματος.

Εσσηκώθηκαν λοιπόν οί φοιτητές και τό ζητοῦν, για νά μποροῦν τουλάχιστον νά περάσουν τις εξετάσεις. Ζητοῦν βέβαια και στέγη για νά μείνουν, ὡστε νά περιοριστεί τό ἑλληνικό ἔθιμο τής τηλεδιδασκαλίας, ζητοῦν και καλύτερη σίτιση. Εἶδε τόν αναβρασμό ή Πσχ και αποφάσισε νά τεθεί έπικεφαλῆς του, συμμαχώντας με ὅποιον ἔβρισκε μπροστά της στην ΕΦΕΕ. 'Αντιπροσωπεία τής τελευταίας, με τή συνεπικουρία του ΕΚΑ, κατήγαγε περιφανή νίκη αποσπώντας από τόν ύπουργό ὑπόσχεση για τό κλείσιμο του παραρτήματος τής Σορβόννης (ή μόνη ὑπόσχεση που δέν κόστιζε χρήματα στον κ. Τρίτση). 'Αλλά επειδή δέν ήταν άκριβῶς αὐτό τό αίτημα τῶν φοιτητῶν, ὁ ξεσηκωμός και οί πορείες συνεχίστηκαν.

Όταν ή πορεία διασταυρώθηκε με τόν Πατριάρχη, ή κυβέρνηση έστειλε τά ΜΑΤ. 'Από κει και πέρα οί φοιτητές άρχισαν νά σπουδάζουν τήν πάλη τους. Τά συγκεκριμένα αίτήματα για τήν παιδεία μεταμορφώνονται σιγά σιγά σε ένα αίτημα άμυνας απέναντι στο κράτος, τήν αστυνομία, τήν πολιτική.

Οί φοιτητές, για πρώτη φορά ίσως μετά τή μεταπολίτευση, προσπάθησαν στα σοβαρά νά θέσουν πραγματικά προβλήματα τής εκπαίδευσης. "Ίσως ὄχι τά προβλήματα, πάντως προβλήματα ὑπαρκτά, ὕλικά. Τή φορά αὐτή δέν τά πολιτικοποίησαν εκ τῶν προτέρων, ἄλλωστε τά αίτήματα ήταν αρχικά διαφορετικά από σχολή σε σχολή. Πύκνωσαν με πρωτοφανή τρόπο τις συνελεύσεις, κατέβηκαν με νέα για τις μέρες μας μαχητικότητα σε διαδηλώσεις, διακινδύνεψαν τά εξάμηνά τους, κι αὐτά ὄχι για μιά ιδέα αλλά για τις συγκεκριμένες συνθηκες τής ζωῆς τους. Βρήκαν απέναντί τους έναν φαινομενικά άγέρωχο και κατ' οὐσίαν τρεμάμενο Τρίτση — και πίσω του άκριβῶς τόν Δροσογιάννη.

Η κυβέρνηση δέν άντεξε τήν ὕλικότητα με τήν ὁποία τό φοιτητικό κίνημα βγήκε στο δρόμο. Και του αντιπαρέταξε μιάν ἄλλη ὕλικότητα, εκείνη τῶν κλόμπ, και ιδέες — τί καλύτερο γι' αὐτήν ὁ πόλεμος νά διεξάγεται με ιδέες. Τό στοίχημα είναι κατά πόσον τό φοιτητικό κίνημα θά σηκώσει τό γάντι τής πολιτικοποίησης που του πέταξε ή κυβέρνηση. Και ταυτόχρονα δέν θά χάσει τήν πραγματική, ὕλική φύση τῶν διεκδικησεῶν του. Γιατί ἄλλιῶς, τό φοιτητικό κίνημα θά ὀδηγηθεί στο νά ξαναδει τήν εκπαίδευση απλῶς ὡς μιά ἐπιμέρους πτυχή του γενικότερου πολιτικού προβλήματος, δηλαδή ἔγκεφαλικά, «άντιπροσωπευτικά», μέσα στο προσκήνιο του πολιτικοκομματικού σκηνοῦ, και ή ὕλική άμεσότητα θά 'χει χαθεί. Και ή πολιτικοποίηση θά 'χει «πολιτικοποιηθεί».

Όταν οί ανάγκες του παχέος έντέρου τής κυβέρνησης γίνονται δυσκολοχώνευτες για τό έντερο τῶν φοιτητῶν, τά κλόμπ τῶν ΜΑΤ αναλαμβάνουν νά εξαλείψουν τό πρόβλημα διά τής κρουστικῆς απαλείψεως του παχέος έντέρου. Οί πολλοί θά προτιμήσουν νά κάνουν ὑπομονή τέσσερα χρόνια για νά γεμίσουν τό έντερό τους άργότερα. Η παιδεία του παχέος έντέρου είναι ή μόνη που παρέχεται άφειδῶς στους σπουδαστές — δέν ὑπάρχει δρόμος διαφυγῆς, στο επίπεδο τουλάχιστον τής παιδείας. Τό εκπαιδευτικό σύστημα είναι πραγματικά χαλκέντερο.

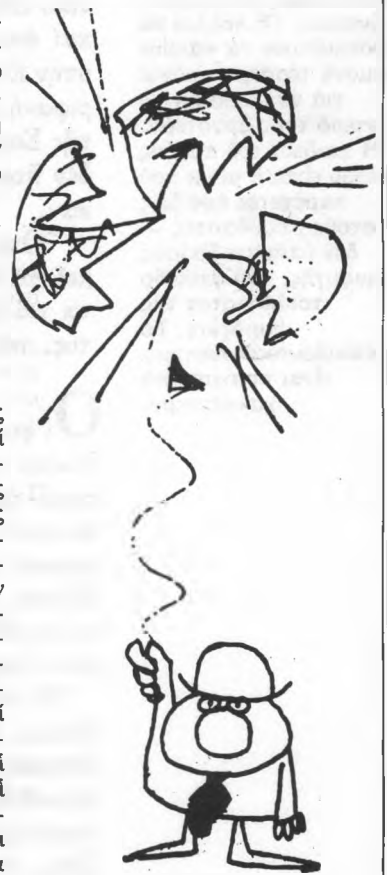
Ἡ νέα ἀνατίναξη τοῦ Γοργοπόταμου

«Μήνυμα ἐνότητας ἀπὸ τῆ διχασμένη γιορτῆ» σημειώνει ἡ Ἐλευθεροτυπία τῆς 23ης Νοεμβρίου. Πράγματι, ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Παπανδρέου ἦταν «ἐνωτική», ὅπως «ἐνωτικό» καὶ «ἐθνικό» ἦταν τὸ κλίμα τῆς συγκέντρωσης γιὰ τὴν 45ῃ ἐπέτειο τοῦ Γοργοπόταμου. Οἱ κλαδικές τοῦ ΠΑΣΟΚ φρόντισαν γιὰ ὄλα: συνθήματα, πανό καὶ γαλανόλευκες σημαίες.

Τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ ἰδιαίτερα ὁ κ. Παπανδρέου δὲν ἀφῆσαν νὰ περάσει ἀνεκμετάλλευτη κι αὐτὴ ἡ εὐκαιρία γιὰ δημόσια προβολὴ καὶ ἀνάκτηση κύρους ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ μετὰ ἀπὸ τὶς πρόσφατες προσωπικές του «τραγωδίες» (σύμφωνα μὲ ἐκτιμήσεις, ἡ δημοτικότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ εἶχε φτάσει στὸ ναδίρ). Ἐν ὄνοματι, λοιπόν, τῆς δῆθεν ἀναβάθμισης τῆς γιορτῆς τοῦ Γοργοπόταμου, ὄρισαν τὸν κ. Παπανδρέου κεντρικὸ ὁμιλητῆ. Σήμερα πού ἡ φθορὰ τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔχει πάρει ἀνησυχητικές διαστάσεις ἀφ' ἐνός δὲν ἦταν ἀρκετὴ ἡ ἐκφώνηση τοῦ πανηγυρικοῦ ἀπὸ ἓνα ἄλλο ὁποιοδήποτε στέλεχος τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἦταν περιττὴ καὶ προεκλογικὰ ζημιόγonos κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ παρουσία ἐκπροσώπων τῶν ἄλλων κομμάτων. Προβάλλοντας τὸν κ. Παπανδρέου ὡς κεντρικὸ ὁμιλητῆ εἶχαν σωστὰ ἐκτιμήσει τὴν ἀντίδραση τῶν ἄλλων κομμάτων. Κέρδισαν ἔτσι διπλά μὲ τὴν ἀποχὴ τῆς Νέας Δημοκρατίας, τοῦ ΚΚΕ, τῆς Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς καὶ τοῦ ΚΚΕ ἔσ. - Ἀνανεωτικὴ Ἀριστερά. Χαρακτηρίζοντας μάλιστα τὴν ἀπουσία τους «περίεργη καὶ ἀπαράδεκτη» καὶ διερμηνεύοντας τὴ λαϊκὴ ἀντίδραση γι' αὐτὴ τὴ στάση τῶν κομμάτων ὡς «βαθύτατο αἶσθημα ἀηδίας» (βλέπε Νέα τῆς 23ης Νοεμβρίου), ὁ πρωθυπουργὸς ἐπιδίωξε νὰ ρίξει στὴν κοινὴ περιφρόνηση τοὺς ἐνόχους αὐτοῦ τοῦ νέου «διχασμοῦ» συλλήβδην.

«Ἐμεῖς ποτὲ δὲν εἶπαμε», δήλωσε ὁ κ. Παπανδρέου «ὅτι τὰ κόμματα δὲν μποροῦν νὰ χαιρετίσουν στὴν ἐκδήλωση. Μίλησα γιὰ ὁμιλία καὶ ἡ ὁμιλία ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν πολιτεία». Τὸ γιὰ τὸ φέτος ἡ πολιτεία ἔπρεπε νὰ ἐκφραστῆ ἀπὸ τὸν κ. Παπανδρέου καὶ πέρυσι ἀπὸ τὸν κ. Κουτσόγιωργα πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ σημερινὴ συγκυρία καὶ στὶς ἐπείγουσες πολιτικές ἀνάγκες τοῦ ΠΑΣΟΚ. Δὲν θὰ προσθέταμε τίποτε περισσότερο ἐπαναλαμβάνοντάς τες. Σημειώνουμε μόνον ὅτι ἐνῶ μεθόδευσεν τὸν «αὐτοαποκλεισμό» τῶν κύριων πολιτικῶν τοῦ ἀντιπάλου, περιμάζεψε τὴ ΔΗΑΝΑ, τὴν ΕΔΑ, τὸ ΚΟΔΗΣΟ, τὴν ΕΔΗΚ, τὴ «Χριστιανικὴ Δημοκρατία». Ἀκόμη καὶ τὸν Μάρκο Βαφειάδη (ὡς ἀξίωματικό τοῦ ΕΛΑΣ βεβαίως καὶ ὄχι ὡς στρατηγὸ τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ) ἐγκλώβισε τὸ ΠΑΣΟΚ. Ἀσφαλῶς ὁ Μάρκος Βαφειάδης παραμένει σὲ κάθε περίπτωση ἓνα ἱστορικὸ πρόσωπο πού ἡ παρουσία του τιμᾷ τέτοιες ἐκδηλώσεις. Μόνον πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὸ ΠΑΣΟΚ, ἔχοντας ροκανίσει παλαιότερα τὸ ἀνάστημα τοῦ Μάρκου Βαφειάδη τόσο ὥστε αὐτὸς νὰ παραμένει ἓνας ἀκίνδυνος πολιτικός του σύμμαχος, προσποιήθηκε πολιτικὴ μεγαλοθυμία ἀπέναντι στὴν πρόσφατη στάση του (βλέπε δηλώσεις Βαφειάδη ὅτι «δὲν στηρίζει πλέον τὸ ΠΑΣΟΚ γιατί ἔχει περάσει σὲ ἄλλη φάση» καὶ λοιπὰ) γιὰ νὰ κερδίσει ἐκλογικὰ μερικούς καπεταναίους. Τὸ ἀγκάλιασμα τοῦ κ. Παπανδρέου στὸν Μάρκο Βαφειάδη ἦταν τουλάχιστον περιττό, γιατί ἦταν κάλπικο.

Μέσα σ' ἓνα τέτοιο κλίμα ἦταν εὐκολο καὶ βολικό γιὰ τὸν καθένα νὰ ξεσπαθώσει. Οἱ κορόνες γιὰ παζαρέματα, διασπαστές τῆς ἐθνικῆς συμφιλίωσης, ἀνατινάξεις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας καὶ θλιβερά μνημόνια ἔδωσαν καὶ πῆσαν. Ὁ συμπολιτευόμενος τύπος κατηγοροῦσε γενικῶς —ὡς ἓνα βαθμὸ— τὰ κόμματα γιατί δὲν στάθηκαν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων. Ὁ ἀντιπολιτευόμενος κατηγοροῦσε ἀντιστοίχως τὸ ΠΑΣΟΚ. Ἡ ἐπωδὸς ὁμῶς ἦταν περίπου κοινὴ: σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις τῆς Κατοχῆς πού ἐνῶ εἶχαν «βαθύτερες ἀντιθέσεις», ἐντούτοις κατὰ φεραν νὰ τὶς ξεπεράσουν γιὰ νὰ πετύχει ἡ ἀνατίναξη τῆς γέφυρας τοῦ Γοργοπόταμου, τὰ κόμματα, μὴ σεβόμενα σήμερα τὴν τότε «ἐνιαία ἐνέργεια» τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων, τίναξαν στὸν ἀέρα τὸν πανεθνικὸ χαρακτήρα πού ἔπρεπε νὰ ἔχουν οἱ ἐπετειακὲς ἐκδηλώσεις. Δὲν σεβάστηκαν —ὁ καθένας χρεώνοντας στὸν ἄλλο αὐτὴ τὴν ἀσέβεια— τὴ μνήμη τῆς ἐνότητας πού τότε ἐπιτεύχθηκε. Δὲν τὴν κατέστησαν σύμβολο εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Δὲν τὴν πρωτοκόλλησαν ὡς Ἑθνικὴ Ἑορτῆ. Κι αὐτὸ γιατί ἡ ἐνότητα εἶναι γενικῶς «καλὸ πράγμα» καὶ οἱ ἀντιθέσεις πού διαιροῦν «κακὸ πράγμα». Τὸ Ἔθνος ἔφτασε μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ διατυπώσει καὶ τὴν ἀκόλουθη πρόταση: «νὰ φτιαχτεῖ μιά διακομματικὴ ἐπιτροπὴ πού θὰ καθίσει καὶ θὰ καθορίσει μὲ ποῖο τρόπο θὰ γιορτάζονται ἐπέτειοι σάν τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τοῦ Γοργοπόταμου. Καὶ οἱ ὅποιες ἀποφάσεις τῆς νὰ κατοχυρωθοῦν μὲ νόμο. Γιὰ νὰ μὴ γίνονται κάθε χρόνο πραγματικά οἱ ἐθνικὲς ἐπέτειοι ἀντικείμενο πολιτικοῦ παζαρέματος». Τί ὥραία πού θὰ ἦταν! Νὰ κατοχυρώνουμε θεσμικὰ —ὅπως εἶναι τοῦ συρμοῦ— ὅτιδήποτε θεωροῦν κάθε φορὰ οἱ διαχειριστές μας ὅτι μᾶς ἐνώνει προσπαθώντας νὰ ἀποσιωπήσουμε ὅ,τι μᾶς διαιρεῖ. Πόσο θὰ ταίριαζε αὐτὸ ἀκόμα καὶ στοὺς φίλους μας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς. Πόσο πῖο εὐκολα θὰ κατίσχυε ἡ ἰδεολογία τῆς συναίνεσης καὶ θὰ διευκολυνόταν τὸ ἔργο τῶν ἐκμεταλλευτῶν καὶ καταπιεστῶν μας.

Στα χερσινού σφραγισμού

Ευτυχώς όμως πού ή πραγματική κίνηση τής κοινωνίας δέν βολέεται σέ τέτοια ειδυλλιακά σενάρια. Τά μηνύματα του Γοργοπόταμου είναι γιά μās διαφορετικά. Όπως αυτό παραδείγμα-τος χάριν: σέ όρισμένες συνθήκες και γιά αόστηρά συγκεκριμένους λόγους είναι δυνατή και δέν αποκλείεται έκ προοιμίου ή κοινή δράση αντιμεαχόμενων παρατάξεων· ακόμη σάν κι αυτών πού ανατίναξαν από κοινού τή γέφυρα του Γοργοπόταμου. Παρατάξεων πού πρίν και κυρίως μετά τό Γοργοπόταμο αντιπαρατέθηκαν ή μία στήν άλλη μέχρις έσχάτων: ως και στή φυσική έξόντω-ση του άντιπάλου. Στιγμιαία ένότητα σέ διαρκή άντιπαλότητα.

Τέλος, κλείνοντας τόν πανηγυρικό τής ημέρας ό κ. Παπανδρέου άναμάσησε τίς γνωστές άπό-ψεις γιά τό μεγαλείο και τήν άνιδιοτέλεια των άγωνιστών πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν τό έ-θνος νά μεγαλουργήσει σέ όλες τίς περιπτώσεις, πλην όμως τό σαράκι τής διχόνοιας (ίδιον τής φυλής) και ό ξένος δάκτυλος δέν τό έπέτρεψαν πάντοτε. Θυμίζοντάς μας έτσι τήν πολιτεία του Γεωργίου Παπανδρέου των Δεκεμβριανών και τής μετακατοχικής περιόδου.

Βασίλης Ζουναλής

Έμπρός Αντρέα γιά μία Πολωνία νέα

«Οί Πολωνοί πάντως δέν κληθήκαμε νά υπογράψουμε τή συμφωνία τής Γιάλτας...»

Πανό τής Άλληλεγγύης

Δύο στρατηγοί, λοιπόν, από «διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά καθεστώτα» πού λένε, βρέθη-καν πρόσφατα στήν έπικαιρότητα. Ό ένας τους «σοσιαλιστής», πού υπό τίς οδηγίες του άστο-λου προϊσταμένου του επιχειρεί —γιατί γιά επιχείρηση πρόκειται— νά τιθασεύσει έδώ τίς άντι-στάσεις των φοιτητών, των νέων, του λαού. Ό έτερος, «κομμουνιστής» αυτός, μās ήρθε προ-χθές από ψηλά, εκείνος πού όμαλοποίησε άλλης κλίμακας άντιστάσεις — γι' αυτό άναγκάστη-κε άλλωστε νά είναι τόσο άποτελεσματικός και γι' αυτό θά τίς ξαναβρεί μπροστά του. Δύο στρατηγοί, λοιπόν, στήν αιχμή τής πολιτικής δύο «διαφορετικών πολιτικοκοινωνικών καθε-στώτων». Η πολιτική ως συνέχεια του πολέμου μέ άλλα μέσα.

Υπερβολές; Κάθε άλλο. Γιατί αυτή άκριβώς ή άντίληψη βρίσκεται πίσω από τήν, έδώ και χρόνια, ταύτιση των δύο ειδώλων τής, του φιλοαμερικανού Παπανδρέου μέ τόν έξ ανάγκης φι-λοσοβιετικό Γιαρουζέλσκι, ή του έξ ανάγκης φιλοαμερικανού μέ τόν έξ ανάγκης φιλοσοβιετικό, τό ίδιο κάνει: ή πολιτική ως πολιτική των τετελεσμένων. Και τετελεσμένα γεννά ό πόλεμος, έ-στω και ό μέ άλλα μέσα.

Τί έχει νά πεί ό Γιαρουζέλσκι γιά τόν Παπανδρέου; Ένα μόνο: νά του χαρίσει τό μεγάλο ευχα-ριστώ πού σέ καιρούς χαλεπούς είχε τή «διορατικότητα», τήν «όξύνοια», τήν «ικανότητα νά προ-βλέπει μακριά τό μέλλον». «Δέν ξεχνάμε ότι ή Έλλάδα υπήρξε ή πρώτη χώρα του NATO πού άντι-μετώπισε τό Πολωνικό μέ κατανόηση και αίσθημα ρεαλισμού, πού δέν προσπάθησε νά άναμειχτεί στίς έσωτερικές ύποθέσεις τής Πολωνίας». Πού «διείδε τίς επερχόμενες εξελίξεις».

Δηλαδή: πού εϋθύς εξαρχής ποντάρισε στό ισχυρό άλογο, πού διέβλεψε τό πανεύκολο, ότι τά τάνκς θά νικούσαν (πρόσκαιρα τουλάχιστον) τήν κοινωνία: πού άναμειχτηκε μέχρι τά μούνια στα έσωτερικά τής Πολωνίας μέ τό νά στηρίζει τίς δυνάμεις εκείνες άκριβώς πού διατηρούν γιά τόν έαυτό τους τό δικαίωμα νά όρίζουν τί σημαίνει έσωτερική επέμβαση, πού διατηρούν δηλαδή τό δικαίωμα, μόνες αυτές, νά πραγματοποιούν έσωτερικές επεμβάσεις, είτε οι ίδιες είτε μέσω των άδελφών, και έπομένως έσωτερικευμένων, έρπυστριόφόρων. Εϋγε λοιπόν στον Παπανδρέ-ου πού διέβλεψε τό μέλλον και στήριξε τό παρόν· ή πάλι πού διέβλεψε τό παρόν και στήριξε τό μέλλον. Πού ήρθε, κοντολογίς, άρωγός του καθεστώτος. Δέν έχει καμιά σημασία ποιανού άκρι-βώς καθεστώτος. Του δεδομένου, του όποιου. Του «διαφορετικού», έστω. Άρκεί πού παρέμεινε καθεστώς.

Έγώ τή μυρίστηκα τή δουλειά από τήν αρχή, μās λέει πονηρά και ό ίδιος ό Παπανδρέου: «τα γεγονότα πού άκολούθησαν δικαιώνουν τήν έλληνική στάση». Άλλά ακόμα και ένας τόσο διο-ρατικός πολιτικός άργησε κάπως νά τή μυριστεί τή δουλειά, γιατί ή δουλειά τή φορά αυτή ήταν πολύ ζόρικη. Στήν αρχή λοιπόν, ως δόκτωρ ζιβάγκο εκτός έξουσίας και άπλως μνηστήρας τής, τότε δηλαδή πού οι μπουκμέικερς έδιναν φανορί τήν Άλληλεγγύη, ό κ. Παπανδρέου τήν παί-νευε ως «τό δεύτερο μετά τήν Όκτωβριανή Έπανάσταση κίνημα». Μετά οι μπουκμέικερς τά 'χασαν πρós στιγμήν και τό κυβερνών πλέον αλλά φρέσκο ΠΑΣΟΚ, άν θυμάστε, είχε έπιδοθεί σέ όμαδική βουβαμάρα λόγω έλλείψεως «ένήμερωσης», πρós τό Χ πήγαινε άλλωστε τό πράγμα. Όσπου τά πράγματα ξεκαθάρισαν και ό πρωθυπουργός άνέκτησε αίφνης τή χαμένη του όξύ-

Δια χειρὸν ἀφθαλμοῦ

νια. Ξερό διπλό, λοιπόν. «*Ἡ Πολωνία δὲν ἐπαιτεῖ τὴ βοήθεια κανενός ἀλλὰ τὴ ζητάει μὲ βάση τὰ πεπραγμένα της*» (Παπανδρέου στὴ Βαρσοβία). Ἡ, κατὰ Γιαρουζέλσκι στὸ Βῆμα: «*Ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε πρὶν ἀπὸ τὸ 1981 εἶναι σήμερα ἀπολύτως ἀδύνατη*».

Ἡ μία πλευρὰ τοῦ τετελεσμένου, ἡ μία πλευρὰ τοῦ πολέμου. Σὲ τί θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ ἐνδιαφέρει τὸν Παπανδρέου ἂν τὸ ἐκεῖ καθεστῶς στηρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ μιά ἔνοπλη ἰδεολογία καὶ στὰ ἀδέξια ἰδεολογικοποιημένα δπλα;

Ἐπάρχει καὶ ἡ δευτέρη πλευρὰ: τὸ μεγάλο καθεστῶς πού γεννᾷ τὰ ἐπιμέρους καθεστῶτα, καὶ αὐτὸ στὴν Εὐρώπη δὲν εἶναι καθόλου «διαφορετικόν», εἶναι μοῖρα κοινὴ γιὰ ὅλους. «*Ἡ Πολωνία πιστεύει στὴν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῆς πολιτικῆς-ἐδαφικῆς τάξης σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη*» (Γιαρουζέλσκι).

Καὶ ἐπειδὴ κανένας πολιτικός, κανένα κράτος δὲν τὴν ἀμφισβητεῖ, ὁ Πολωνὸς δικτάτορας εἶναι σαφής: σεβασμὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς λαούς. Ἡ μὲ τὰ λόγια τοῦ Παπανδρέου: «*Δὲν βλέπω γιατί μιά κυβέρνηση πού ἀνήκει σὲ ἄλλο στρατόπεδο, πολιτικόν, στρατιωτικόν, πρέπει νὰ περάσει ἐξετάσεις ἀπὸ τὴ Δύση. Ἀπὸ ἐξετάσεις ἀπὸ τὴ Δύση πρέπει νὰ περάσουν αὐτοὶ πού ἀνήκουν στὴ Δύση*» (Βαρσοβία, 1984).

Ἡ «διορατικὴ» πολιτικὴ τοῦ τετελεσμένου, τοῦ μεγάλου τετελεσμένου πού καθορίζει τὰ μικρότερα ἀλλὰ τόσο μεγάλα γιὰ τοὺς λαούς. Δὲν εἶναι κἀν ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐφικτοῦ, εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ ὑφιστάμενου εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Καὶ τὸ ὑφιστάμενο ἔχει ἀνάγκη τὸν ἐσωτερικὸ πόλεμο ἂν θέλει νὰ κρατήσῃ τὴ διακρατικὴ «εἰρήνη». Καὶ ὁ ἕνας στρατάρχης ἔχει ἀνάγκη τὸν ἄλλον.

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1982, ἀπὸ τίς στήλες τοῦ *Πολίτη*, ἡ Ἄννα Φραγκουδάκη ρωτοῦσε: «*Στὸ Κατοβίτσε, στὰ ὄρυχεῖα, ἀγνωστος ἀριθμὸς νεκρῶν εἶναι ἀπεργοὶ πού ζήταγαν μαζί μὲ ἄλλους δέκα ἑκατομμύρια πράκτορες τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ αὐξήση τῶν μισθῶν καὶ ἐκλεγμένους ἐκπροσώπους τῶν ἐργατῶν. Ἐκλεγμένους ἐκπροσώπους, δηλαδὴ ἐργατικά συμβούλια. Συμβούλια — θυμάστε πῶς λέγονται στὰ ρώσικα, κ. Φλωράκης;*». Ὁ κ. Φλωράκης δὲν τῆς εἶχε ἀπαντήσει. Πού νὰ θυμᾶται ἄλλωστε, μετὰ ἀπὸ ἑβδομήντα χρόνια ἡ λέξις συγγέεται πιά στὸ μυαλό του μὲ τὴ λέξις κράτος. Ἄσε πού ἀφορᾷ διαφορετικὰ κοινωνικοπολιτικὰ καθεστῶτα καὶ δὲν θὰ ἔθελε νὰ ἐπεμβαίνει. Γιὰ ἐκείνους πού θυμόμαστε ὁμως, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ ἀπεχθοῦς γαλονᾶ μᾶς ξαναθύμισε μετὰ ἀπὸ ἄλλων τὸ χρέος μας γιὰ δύο πράγματα πρὸς τὸ πολωνικὸ προλεταριάτο, πρὸς τὴν Ἀλληλεγγύη. Γιὰ μιὰν ἐλπίδα καὶ γιὰ ἕνα συναίσθημα πού μᾶς ξύπνησαν: τὴν ἐλπίδα τοῦ ἐφικτοῦ τῆς ἀνατροπῆς, τῆς ἐπανάστασης· καὶ ἕνα συναίσθημα τόσο ἀπαραίτητο ἀλλὰ σχεδὸν ξεχασμένο στὴν ἀριστερὴ πολιτικὴ. Τὸ μίσος. Εἶναι παράδοξο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Παπανδρέου ἂν γιὰ κάτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν μισήσουμε δὲν εἶναι γιὰ τὴν ἐγχώρια πολιτικὴ του ἀλλὰ γι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ στάση του στὸ Πολωνικόν. Στάση του, ἄλλωστε, πού μᾶς ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἀνάλογη «διορατικότητά» καὶ «ὀξύνοια» γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα καὶ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς ἐγχώριας πολιτικῆς του...

Γιώργος Καρρᾶς

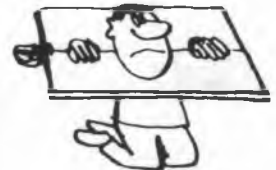
Ποινικοποίηση τῆς κριτικῆς

Ἡ δήλωση τοῦ περιοδικοῦ Ἄντι πού δημοσιεύουμε, σχετικὰ μὲ τὴν ἐξοντωτικὴ καταδίκη τοῦ γιὰ δημοσίευμα πού ἀφοροῦσε τὴν ἀγορὰ ἀρμάτων μάχης «Λέοπαρντ», εἶναι εὐγνωστὴ. Ἐμεῖς, ἀπὸ τὴ μεριά μας, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἀναρωτηθοῦμε μέχρι πού μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ ποινικοποίηση τῆς κριτικῆς. Ἐκτός καὶ ἂν στὴ δικαιοδοσία τοῦ ποινικοῦ κώδικα ἐμπίπτει πλέον καὶ ἡ κριτικὴ τῆς ποινικοποίησης...

ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ANTI»

Μήπως κάποιοι ἐνδιαφέρονται νὰ κλείσει τὸ «ANTI»; Θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἕνα εὐλογο ἐρώτημα πού ἐρχεται στὰ χεῖλη πολλῶν μετὰ τὴν ἐπιβολὴ στὸ «ANTI» τῆς βαρύτερης χρηματικῆς ποινῆς τῶν ἑξὶ ἑκατομμυρίων δραχμῶν γιὰ δημοσίευμα πού ἀφοροῦσε τὴν ἀγορὰ τῶν ἀρμάτων μάχης «Λέοπαρντ».

Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ τοῦ Ἐφετείου, δημοσιευμένη στίς 6.11.87, ἀνατρέπει προηγουμένη πρωτόδικη ἐπιτηγορία, πού ἐλήφθη πρὶν ἀπὸ λίγους μόνο μῆνες, μὲ τὴν ὁποία ἀπορρίφθηκε ἀγωγή πού κατέθεσε σὲ βάρος τοῦ περιοδικοῦ ὁ κ. Θ. Λιακουνάκος καὶ ἡ ἐταιρεία τοῦ ΑΧΧΟΝ. Τὸ δικαστήριον ἔκρινε ὅτι τὸ δημοσίευμα ἀσκοῦσε κριτικὴ καὶ ἔλεγχο, στὰ πλαίσια τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τύπου, γιὰ τὴν προστασία τοῦ δημοσίου συμφέροντος.

Στα χέρια σου οφθαλμοί

Δέν μπορούμε παρά νά ἐπισημάνουμε τή συγκυρία: Ἡ ἀπόφαση μέ τίς ἀσυνήθιστες στά δικαστικά χρονικά διατάξεις σέ βάρος τοῦ «ΑΝΤΙ» ἔρχεται μετά τίς πρόσφατες ἀποκαλύψεις του γιά τά κυκλώματα πού ἐπηρεάζουν τίς προμήθειες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἀποκαλύψεις πού ὀδήγησαν στήν παραίτηση τοῦ Γ. Λούβαρη. Ἡ ποινή πού ἐπιβάλλεται (καταβολή 6.000.000 δρχ.), εἶναι πράγματι ἐξοντωτική γιά τίς οικονομικές δυνατότητες τοῦ περιοδικοῦ, ἔτσι ὥστε τό ἀρχικό ἐρώτημα «μήπως θέλουν νά κλείσουν τό περιοδικό;», νά αἰωρεῖται δικαιολογημένα.

Ἄλλά δέν πρόκειται γιά μιά καταδίκη πού ἀφορᾶ μόνο τό «ΑΝΤΙ». Παρόμοιες αὐστηρές διαδικασίες μέ δυσβάσταχτες οικονομικές κυρώσεις ὑπέρ ἰδιωτικῶν συμφερόντων, πού δικαιολογημένα ἐλέγχονται, δέν εὐνοοῦν φυσικά τήν ἐλευθεροτυπία. Καί προοιωνίζονται τό εἶδος τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων πού ἐτοιμάζει ἡ κυβέρνηση. Γιατί βέβαια οἱ ἀόριστες καί γενικές διακηρύξεις δέν μπορούν νά διασκεδάσουν τίς ἐντυπώσεις ἀπό ὅσα πράττονται.

Ὁ κ. Λιακουνάκος — πού σημειωτέον εἶναι ἐκδότης τοῦ «Κέρδους» καί θά ἔπρεπε νά ἐνδιαφέρεται κι αὐτός γιά τήν ἐλευθεροτυπία— κατέθεσε τήν ἀγωγή σέ βάρος μας ἐπειδή, στίς 9.5.86, τό «ΑΝΤΙ» δημοσίευσε μιά ἐκθεση ὀρκωτῶν λογιστῶν τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος οἱ ὅποιοι διαπίστωσαν σειρά παραβάσεων καί λαθραία ἐξαγωγή συναλλάγματος ἀπό τήν ΑΧΧΟΝ τοῦ κ. Λιακουνάκου. Οἱ παραβάσεις ἀφοροῦσαν τήν προμήθεια πού εἰσέπραξε ὡς μεσάζων στήν ἀγορά τῶν «Λέοπαρντ».

Στίς 20.5.86 τό Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν Ἀθηνῶν ἐξέδωσε ἀπαλλακτικό βούλευμα γιά τήν ὑπόθεση αὐτή τῆς ΑΧΧΟΝ. Στή συνέχεια ἡ ΑΧΧΟΝ καί ὁ κ. Λιακουνάκος κατέθεσαν ἀγωγή ἐναντίον τοῦ «ΑΝΤΙ» γιά ἀποζημίωση λόγω ἠθικῆς βλάβης, πού δῆθεν ὑποστήκανε μέ τά δημοσιεύματά μας. Στό Πρωτοδικεῖο, ὁμως, μέ ἀρτιο σκεπτικό, ἔγινε δεκτό διότι ὁ Τύπος ὀφείλει νά δίνει στή δημοσιότητα σημαντικές πληροφορίες γιά κρίσιμα θέματα ὅπως εἶναι ἡ προμήθεια ὑλικοῦ γιά τήν ἄμυνα τῆς χώρας μας νά ἐλέγχει καί νά κρίνει στά πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς του, ἔγινε μέ τό δημοσίευσμά μας. Ἡ ὑπόθεση, μετά τήν ἀπόρριψη τῆς ἀγωγῆς ὀδηγήθηκε ἀπό τόν κ. Λιακουνάκο στό Ἐφετεῖο πού ἔκρινε τά ἀντίθετα, ἐπιβάλλοντας τήν καταβολή 6.000.000 δρχ. ἀπό τόν ἐκδότη μας γιά ἠθική βλάβη τοῦ κ. Λιακουνάκου — μέ ἀπειλή, μάλιστα, καί προσωπικῆς κράτησης.

Ὑπευθυμίζουμε ἀκόμα διότι οἱ ἀποκαλύψεις πού ἔκανε τό «ΑΝΤΙ» γιά τήν ὑπόθεση τῶν «Λέοπαρντ» ἀτηρίζονται σέ νομικά ἔγγραφα ἀνάλογων δικῶν πού εἶχαν γίνει στή Γερμανία. Βάσει τῶν ἀποκαλύψεων αὐτῶν τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἄμυνας εἶχε διατάξει νά γίνει Ἐνορκη Διοικητική Ἐξέταση ἀπό τόν ἀρχηγό τῆς στρατιωτικῆς Δικαιοσύνης ἀντιστράτηγο Κ. Φωτάκη. Στό πόρισμα του ὁ κ. Φωτάκης ἐπεσήμανε σοβαρές παραλείψεις καί εὐθύνες ἀπό τήν τότε στρατιωτική καί πολιτική ἡγεσία τοῦ ὑπουργείου Ἄμυνας, μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβέρνησης καί ὑπουργός Ἄμυνας κ. Χαράλαμποπούλος νά παραπέμψει τήν ὑπόθεση στήν πολιτική Δικαιοσύνη, πού τελικά ἀποφάσισε τήν ἀσκηση δίωξης γιά ὑπεξαγωγή ἐγγράφων.

Ὁ προβληματισμός, λοιπόν, εἶναι σαφές καί δικαιολογημένες οἱ ἀπορίες. Γιά μιά ὑπόθεση διαβλητή καί ἐκθετή, γιά τή ὁποία ἡ πολιτική ἡγεσία καί ἡ Δικαιοσύνη ἔχουν πολλά νά ποῦν, καλεῖται τό «ΑΝΤΙ» νά καταβάλει χρηματική ἰκανοποίηση, ἐπειδή δῆθεν ἐθίγησαν ἐκεῖνοι πού ἀναμείχθηκαν στήν ἐξέλιξή της. Ὁ καθένas πλέον μπορεῖ νά κρίνει τί συμβαίνει. Σημασία δέν ἔχουν τά μεγάλα λόγια, ἀλλά τά πρακτικά μέτρα πού υἱοθετοῦνται.

Ὅσο γιά μᾶς ἡ συζήτηση, ἡ ἔρευνα καί ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας εἶναι ἕνας μονόδρομος πού τόν διαλέξαμε καί πιστεύουμε διότι ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἀπό τήν κοινή γνώμη. Δέν ἐκτιμήθηκε φυσικά ἀπό αὐτούς πού ἔχουν ἐμπλακεῖ στά ὅσα ἀποκαλύπτουμε.

Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή τοῦ ΑΝΤΙ

Πάτερ ἡμῶν

Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Δημητρίου στήν Ἀθήνα ὑπῆρξε λαμπρή ἀφορμή γιά νά ἐπιβεβαιωθοῦν οἱ ἀκατάλυτοι ἀπό τούς αἰῶνες δεσμοί ἑλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ, ἀλλά παράλληλα καί κυρίως γιά νά ἀποκατασταθοῦν οἱ κλονισμένες τόν τελευταῖο καιρό σχέσεις κυβέρνησης καί ἐκκλησίας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς συχνά ὁ «πρῶτος πολίτης» τῆς χώρας μας, ἀλλά καί κατά καιρούς ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῆς πολιτείας καί ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, φρόντιζαν νά μᾶς θυμίζουν τή στενή σύμφυση ἔθνους καί ὀρθοδοξίας, πού ὑπῆρξε ἡ διαρκῆ καί ἀνθεκτικῆ βάση πάνω στήν ὁποία οἰκοδομήθηκε τό ἔνδοξο παρελθόν μας.

Αὐτές οἱ ἀναφορές τῶν ἀρμοδίων δέν λειτουργοῦσαν ὡς ἀπλή λόγφ ὑπόμνηση τοῦ γεγονότος, ἀλλά ἀποτελοῦσαν καί «διορθωτική» ἔργφ παρέμβαση σέ τυχόν συγκυριακές παρεκκλίσεις τῆς κοινωνίας μας συνολικά ἢ καθενός μας προσωπικά, πού ἡ ὑποχρεωτική περιπλάνησή μας περὶ τὰ ἐγκόσμια ἦταν δυνατόν νά προκαλέσει. Ἐτσι ἐν ἀγαστή συμπονοῖα ἔθνος καί ὀρθοδοξία, κράτος καί ἐκκλησία, λαός καί ποιμνιο συμβίωναν ἀρμονικά ὡς τίς μέρες μας.

Δια γυμνού σφάλλμας

Ὡστόσο οἱ «ρυθμίσεις» πού ἐπιχειρήθηκε νά γίνουν πρὶν λίγο καιρὸ στίς σχέσεις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, μέ τὸ νόμο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, διατάραξαν τὴν ἄρμονικὴ συνύπαρξή τοῦ παρελθόντος, σκίαζαν τὸ παρὸν καὶ βάρυναν τὸ μέλλον αὐτῶν τῶν σχέσεων. Καὶ παρὸς τὸ ὅτι ὁ νόμος εἶχε περιέλθει εὐθὺς ἐξαρχῆς σέ ἀδράνεια, ἡ διατήρησις τῆς ἐκκρεμότητος δὲν συνέβαλε στήν ἀμβλυνση τῆς διένεξης, τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἄρμονίας καὶ τὴν ἄρση τῆς ἀσυνέχειας πού ἐπιχειρήθηκε.

Ἡ παρέμβασι τοῦ κ. Τρίτση, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νά ἐπεκτείνει τίς ἀναμορφωτικὰς δραστηριότητές του καὶ στό πεδίου τῶν σχέσεων πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, ἀποτέλεσε, ὡς γνωστόν, τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς διαταραχῆς. Ἄνησυχο πνεῦμα ὁ κ. Τρίτσης, διέπραξε μέγα σφάλμα νά θεωρήσει πῶς ἡ στρατηγική πού τοῦ ἐπέτρεπε νά γράφει ἱστορία, σκιαμαχώντας μέ τὸ νέφος καὶ τὰ αὐθαίρετα, μπορούσε νά ἐπεκταθεῖ καὶ σέ σοβαρά καὶ μέ ἱστορία πεδία, ὅπως αὐτὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σχέσεων τῆς μέ τὸ κράτος. Καὶ στή μέν μάχη του μέ τὸ νέφος καὶ τοὺς αὐθαίρετους μπορεῖ νά μὴ κατάφερε καὶ πολλά, ἀνέδειξε ὅμως ἕνα προσωπικὸ «προφίλ» ἀνήσυχου, ἐπιμονοῦ καὶ ἀκούραστου ἰδεολόγου τῆς ἀλλαγῆς ἐν γένει, πού «θέλει νά ταραξοῖ τὰ νερά γενικῶς», πράγμα τὸ ὁποῖο ἐν τέλει συνέβαλε θετικὰ καὶ στό προφίλ τῆς κυβερνήσεως, πού «τολμάει» νά ἀξιοποιεῖ καὶ τίς χαριτωμένες ἰδιορρυθμίες στελεχῶν τῆς γιὰ τὸ γενικὸ καὶ κυρίως τὸ δικό της καλὸ.

Στὴν περίπτωσι ὅμως τῆς ἐκκλησίας τὸ γιουρούσι τοῦ κ. Τρίτση ἀποδείχθηκε παλιμπαιδισμὸς, ὁ ὁποῖος παρήγαγε ἕνα ἔωλο κατασκευάσμα πού ἔκαιγε ἀπ' ὅπου καὶ ἂν τὸ 'πιανες. Καὶ δὲν ἀναφερόμαστε στίς ἀπόψεις καὶ τίς κριτικὰς ὁσῶν ἀσχολοῦνται μέ ὕλιστικὰς θεωρήσεις. Γι' αὐτοὺς ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σαφές πῶς θὰ παραγόταν ἕνας ἀπερίγραπτος ἀχταρμάς, ὅταν ἡ ὅλη ἐπιχείρησι εἶχε ὡς ἰδεολογικὸ κάλυμμα τὴ σύνδεσι συνθηκῶν θεοκρατικοῦ κράτους μέ ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμοῦ τοῦ 1987, καὶ ὡς πολιτικὸ στόχο τὴν ὑπαγωγὴ τῆς ἐκκλησίας στό κράτος, διὰ τῆς ἀκόμη στενότερης συμφύσεώς τῆς μέ τὴν πολιτεία. Ὁμιλοῦμε γιὰ τὰ ἀποτελέσματα στόν πόλεμο θέσεων - πολιτείας πού ἀνοίξε, μέ τὰ μέτρα καὶ τὴ λογική πού οἱ ἴδιοι ἐκτιμοῦν τὰ γεγονότα.

Τὸ ΠΑΣΟΚ ἐπιδίωξε νά πάρει καὶ ἔχασε, στό ἐπίπεδο τῆς συναίνεσης, τοῦ πολιτικοῦ κύρους καὶ τῶν ψήφων τῶν πιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποδείχθηκαν ἀπροσμένως πολλοὶ καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ οἱ πλέον σταθεροὶ ψηφοφόροι: ψηφίζουν πάντα καὶ σταθερὰ ἐκκλησία. Ἡ ἐκκλησία ἐμφανίστηκε νά χάνει καὶ κέρδιζε ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ βᾶρος μέ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀδικούμενου πού προέβαλε καὶ τὴν ἀνανέωσι τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς τῶν πολυάριθμων πιστῶν πού πέτυχε.

Ἡ ἀνάκρουσι πρύμνας ἦταν ἡ μόνη διέξοδος γιὰ τὴν κυβερνήσι. Καὶ τὴν ἀνέλαβε ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, χαρίζοντας στόν κ. Σεραφεῖμ τὰ ἐπίγεια ἐφήμερα προκειμένου νά κερδίσει τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Καὶ μετέτρεψε τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν ἀφιξή καὶ τὴν ἴδια τὴν ἐπίσκεψι τοῦ Πατριάρχου σέ δεκαπενθήμερο ὑποχρεωτικῆς παλλαϊκῆς γιορτῆς τῶν Πανελλήνων πρὸς τιμὴν τῆς ὀρθοδοξίας, ἀνωτέρα καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ γλεντιοῦ καὶ τῆς χαρᾶς πού ἀκολούθησε τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀσώτου υἱοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Καὶ ἂν μὴ τι ἄλλο:

Ἐμεῖς πέραν τῆς ἐξαγιστικῆς μακροχρονίου κατανύξεως στήν ὁποία ὑποβλήθηκαμε, ἀπολαύσαμε, τελικά, τὸν Πατριάρχη νά συνευρίσκειται καὶ νά μοιράζει εὖνοια σέ κυβερνήσι καὶ ἀντιπολίτευσι, λαὸ καὶ βιομήχανους, πιστοὺς καὶ ἄθεους, ἀκόμη καὶ τοὺς παῖκτες τοῦ Παναθηναϊκοῦ νά εὐλογεῖ, διότι τὰ πάντα μπορεῖ νά ἐνταχθοῦν κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ πάντες χρειαν ἔχουν τοῦ καλοῦ τῆς λόγου.

Ὁ κ. Παπανδρέου προσέθεσε στίς τόσες πρωτιές πού ἔχει (ὁ πρῶτος σοσιαλιστής, ὁ πρῶτος κεντρῶς, ὁ πρῶτος ἀνανεωτής, ὁ πρῶτος φίλος τοῦ Γιαρουζέλσκι, ὁ πρῶτος σύζυγος καὶ ὁ πρῶτος ἄνδρας, τὸ πρῶτο παιδί), μιὰ πρωτιά πού διακινδύνευσε ἐξαιτίας τοῦ κ. Τρίτση νά χάσει: ὁ πρῶτος θρησκός.

Ὅσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν κ. Τρίτση, αὐτὸν τὸν τιμώρησε ὁ πρωθυπουργός ὄχι στέλνοντάς τον σπῆτι του νά ξαναγράψει ἱστορία, ἀλλὰ ὑποχρεώνοντάς τον νά τσαλαβουτάει στό βάλτο τῆς παιδείας.

Καὶ δὲν ἔφτανε μόνον αὐτό. Εἶμαι σίγουρος πῶς τὸ ξύλο τῶν ΜΑΤ στοὺς φοιτητές πού ἐπιχείρησαν νά κάνουν πορεία τὴ μέρα τῆς ἀφιξῆς τοῦ Πατριάρχου, εἶχε στόχο τὸν ἴδιο τὸν κ. Τρίτση, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστόν ὅπως τυχαίως δὲν εὐρέθη ἐπικεφαλῆς τῆς φοιτητικῆς πορείας, παραβαίνων σχετικὴ ὑπόσχεσι πού εἶχε δώσει στοὺς ἐκπροσώπους τῶν φοιτητῶν.

Σταῦρος Λιβαδάς

Η ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΕΙ ΣΤΙΣ ΗΠΑ ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΡΑΚΙΑ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Λίγες μέρες μένουν μέχρι τη συνάντηση κορυφής Ρήγκαν-Γκορμπατσόφ στην Ουάσιγκτον και τό σκηνικό στο έσωτερικό των 'Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης έχει ξαφνικά αλλάξει. Και βέβαια συζητήθηκαν πολύ οι συμβιβασμοί και οι φραστικές «υπαναχωρήσεις» του Γκορμπατσόφ στο λόγο του για τα εβδομήντα χρόνια της 'Οκτωβριανής Έπανάστασης, ενώ λιγότερη προσοχή δόθηκε στα όσα ακολούθησαν τη χρηματιστηριακή κρίση στις 'Ηνωμένες Πολιτείες, στις εξαγγελίες δηλαδή για αύξηση της φορολογίας και στην παραίτηση του υπουργού Άμυνας Κάσπαρ Γουαϊνμπέργκερ.

Η ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΡΗΓΚΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Από την εποχή της άνοδου του Ρήγκαν στην εξουσία, τό βασικό δόγμα της εξωτερικής πολιτικής των 'Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ή έκμετάλλευση της οικονομικής εύρωστίας των ΗΠΑ σε κάθε επίπεδο και κυρίως στο επίπεδο του ανταγωνισμού των εξοπλισμών, έτσι ώστε στο τέλος να γονατίσει ή Σοβιετική Ένωση. Όταν θά συνέβαινε αυτό οι ΗΠΑ, δντας πιά ή αδιαφιλονίκητη υπερδύναμη, θά είχαν τήν πρωτοκαθεδρία στα παγκόσμια πράγματα — κάπου εκεί τελείωνε τό ειδυλλιακό σενάριο.

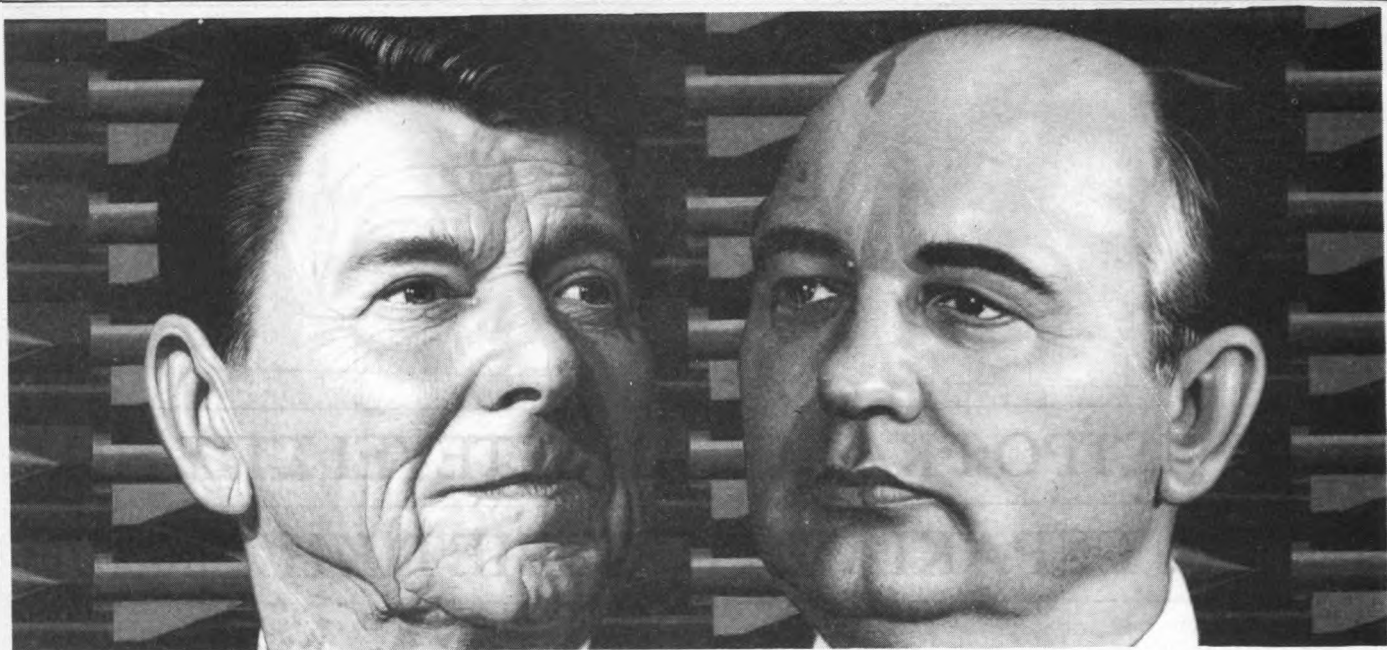
Η πολιτική αυτή δούλεψε για αρκετά χρόνια βασίζόμενη κυρίως στις οικονομικές αδυναμίες της αντιπάλου, της Σοβιετικής Ένωσης, των οποίων τήν Άρση ο Γκορμπατσόφ έχει θέσει τώρα ως πρώτο στόχο. Άλλά ως περιοριστούμε

πρός στιγμήν στις 'Ηνωμένες Πολιτείες — για τή Σοβιετική Ένωση θά μιλήσουμε αργότερα. Η ύλοποίηση της πολιτικής Ρήγκαν δέν ήταν στην αρχή τόσο εύκολη υπόθεση. Όταν ανέλαβε τήν εξουσία, ή άμερικανική οικονομία βρισκόταν σε ύφεση, τό δέ δολάριο βρισκόταν και τότε σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Η οικονομική εύρωστία των ΗΠΑ ήταν κοντολογίς ένα όνειρο, ή έστω μιά όνειροπαρμένη πεποίθηση των Άμερικανών συντηρητικών, παρά μιά πραγματικότητα. Ένα βασικό λοιπόν σημείο της νέας πολιτικής ήταν ή δραστική μείωση της φορολογίας ώστε να μείνουν στον ιδιωτικό τομέα τά κεφάλαια που θά χρηματοδοτούσαν τήν ανάπτυξη. Παράλληλα, ή δραστική αύξηση των έπιτοκίων των άμερικανικών τραπεζών τράβηξε στις 'Ηνωμένες Πολιτείες κεφάλαια από όλο τόν δυτικό κόσμο, μέ αποτέλεσμα ή ανάκαμψη να είναι ταχύτερη. Από αυτή τήν ανάκαμψη προσδοκούσε τό άμερικανικό κράτος να αυξήσει και πάλι τά έσοδά του — ως τότε υπήρχε πάντα ή εύκολη διέξοδος του δανεισμού από τά πάσης προελεύσεως κεφάλαια που συνέρρεαν στις άμερικανικές τράπεζες. Η αύξηση των έπιτοκίων δέν ήταν λοιπόν αποτέλεσμα της οικονομικής ανάκαμψης αλλά εξέφραζε μιά παρεμβατική πολιτική που θά δημιουργούσε τίς προϋποθέσεις της ανάκαμψης.

Τό τρίτο σκέλος της πολιτικής αυτής ήταν βέβαια ή αύξηση των άμυντικών δαπανών, ή καρδιά της πολιτικής εκείνης που θά έφερνε τό κάριο πλήγμα στη Σοβιετική Ένωση. Μέ τήν αύξηση των στρατιωτικών δαπανών ολοκληρώνεται τό άπατηλό τρίπτυχο

της πολιτικής Ρήγκαν, ή οποία, παρότι σαθρή στη βάση της, κατάφερε να επιζήσει και να αποδώσει για μιά περίοδο ορισμένων ετών. Η μείωση των εσόδων του κράτους και ή αύξηση των εξόδων (άπό τήν πλευρά τουλάχιστον των άμυντικών δαπανών), τά ύψηλά έπιτόκια τά δυσανάλογα μέ τό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, όλα αυτά δημιουργούσαν έλλείμματα που καλύπτονταν από τήν εισροή κεφαλαίων από τό εξωτερικό, ένα είδος έμμεσου εξωτερικού δανεισμού δηλαδή. Όμως ή ζήτηση δολαρίων λόγω των αυξημένων έπιτοκίων είχε αποτέλεσμα τήν κατακόρυφη άνοδο της τιμής του δολαρίου στις διεθνείς αγορές και αυτή μέ τή σειρά της επέφερε τήν περαιτέρω πτώση των άμερικανικών εξαγωγών. Έτσι ή κάποια ανάκαμψη των πρώτων ρηγκανικών χρόνων δέν είχε συνέχεια, ενώ ή αδυναμία στις εξαγωγές και ή συνακόλουθη αύξηση των «φτηνών» εισαγωγών μεγάλωναν τό έμπορικό έλλειμμα.

Τά σημάδια της άποτυχίας αυτής της πολιτικής (τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα) έγιναν όρατά τά δύο τελευταία χρόνια, ώστόσο αν δέν μεσολαβούσε τό κράχ στα χρηματιστήρια, ή κυβέρνηση Ρήγκαν θά μπορούσε να συντηρήσει τό μύθο της επιτυχίας στο κάτι περισσότερο από ένα χρόνο που άπομένει μέχρι τή λήξη της δεύτερης θητείας της. Μέχρι πριν λίγους μήνες οι αριθμοί ήταν βέβαια άνησυχητικοί, αλλά ή πραγματικότητα που ζούσαν οι Άμερικανοί ήταν ή καλύτερη δυνατή: ανάκαμψη, φτηνά προϊόντα εισαγωγής, έπιβεβαίωση της παντοδυναμίας και της ύπεροχής των

ΗΠΑ στην εξωτερική και την άμυντική πολιτική.

Η παρακλητικά πεισματική έμμονή του Γκορμπατσόφ, άμέσως μετά την άνοδό του στην εξουσία, σε μία πολιτική ύφεσης και μείωσης του ανταγωνισμού δέν θά έβρισκε ανταπόκριση στις ΗΠΑ, αν ή δική τους πολιτική δέν παρουσίαζε τά συμπτώματα εκείνα πού προμήνυαν τό έπερχόμενο άδιέξοδο. Κι αν σήμερα μία συμφωνία γιά τή μείωση των πυραύλων μέσου βεληνεκούδ φαίνεται περισσότερο πιθανή παρά ποτέ, αυτό όφείλεται σίγουρα και στή χρηματιστηριακή κρίση πού έκανε μία μεριά άμερικανών πολιτικών νά καταλάβει ότι δέν υπάρχουν πιά άλλα περιθώρια: όταν ή κυβέρνηση Ρήγκαν αναγκάζεται νά αναγγείλει αύξηση τής φορολογίας ώστε νά αντιμετώπιστούν τά κρατικά έλλειμματα, ανατρέποντας έτσι τόν άκρογωνιαίο λίθο τής οικονομικής τής πολιτικής, είναι φανερό ότι πρέπει ταυτόχρονα νά περιοριστούν και οι κρατικές δαπάνες και εκεί ό μόνος τόμεας πού τό άμερικανικό κράτος ήταν πραγματικά σπάταλο είναι ό τόμεας των έξοπλισμών. Η άνατροπή τής οικονομικής πολιτικής συνεπάγεται λοιπόν και άνατροπή τής άμυντικής-έξωτερικής πολιτικής, άκριβώς άλλωστε όπως συνέβη στή Σοβιετική Ένωση μέ τήν άνοδο του Γκορμπατσόφ.

Η παραίτηση Γουαϊνμπέργκερ στις Ήνωμένες Πολιτείες δέν σηματοδοτεί τίποτε άλλο παρά τό τέλος του «άμυντικού» δόγματος των έξοπλισμών, μέ τό όποιο ό Άμερικανός ύπουργός άμυνας συνέδεσε τό όνομά του. Άν γιά άλλους τό δόγμα αυτό ήταν άπλως

μία πολιτική, κατάλληλη γιά όρισμένες περιστάσεις και γιά όρισμένη χρονική περίοδο, γιά τόν Γουαϊνμπέργκερ ήταν κάτι πολύ περισσότερο: ήταν ιδεολογία. Κι αν έπιχειρήσουμε τόν μάλλον χονδροειδή διαχωρισμό, πού όμως συνηθίζεται, ανάμεσα στό στρατιωτικοβιομηχανικό μπλόκ και τήν υπόλοιπη οικονομία, είναι φανερό ότι οι γενικότερες οικονομικές ανάγκες έχουν τήν προτεραιότητα και επικρατούν εις βάρος των επιμέρους οικονομικών συμφερόντων του στρατιωτικοβιομηχανικού μπλόκ, πού άπ' ό,τι φαίνεται θά πρέπει τά προσεχή χρόνια νά συμβιβαστεί μέ μία περίοδο ισχνών άγελάδων.

Όπως και νά 'χει τό πράγμα, οι κατευθύνσεις τής άμερικανικής έξωτερικής πολιτικής γιά μία μάλλον παρατεταμένη χρονική περίοδο έχουν πιά διαφανεί. Οι Σοβιετικοί γνωρίζουν ότι ό Γουαϊνμπέργκερ δέν παραιτήθηκε γιά λόγους υγείας τής συζύγου του (τό δέψευσε άλλωστε και ή ίδια) και γνωρίζουν επίσης ότι πολιτική συνδιαλλαγής των δύο υπερδυνάμεων, πρός τήν όποία κλίνει τώρα ό Ρήγκαν, δέν κινδυνεύει νά άνατραπεί μέ τήν εκλογή νέου Προέδρου μετά άπό ένα χρόνο. Τά οικονομικά προβλήματα πού συσώρευσε ή ρηγκανική πολιτική στις Ήνωμένες Πολιτείες θέλουν πολλά χρόνια γιά νά ξεπεραστούν.

Τό έρώτημα είναι αν και τί έπιπτώσεις έχει στα έσωτερικά τής Σοβιετικής Ένωσης αυτή ή μακρόχρονη περίοδος άναπνοής πού μοιάζει νά έχει έξασφαλιστεί.

ΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ

Οι εξελίξεις των δύο τελευταίων έτών στή Σοβιετική Ένωση μοιάζουν νά αποτελούν τό άντισυμμετρικό είδωλο των όσων συμβαίνουν στις Ήνωμένες Πολιτείες. Άλλωστε, εξαρχής υποστηρίζαμε ότι ή πολιτική τής περεστρόικα του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ δέν εκκινούσε τόσο άπό κάποιες ιδεολογικές παρορμήσεις του νέου ήγέτη όσο άπό τις πραγματικές ανάγκες και τά πιεστικά προβλήματα πού αντιμετώπιζε ή Σοβιετική Ένωση, τό συγκεκριμένο σοβιετικό κράτος δηλαδή και ή συγκεκριμένη σοβιετική κοινωνία. Και παρόλο πού τά προβλήματα αυτά ήταν ένδογενή, ή έκφρασή τους δέν γινόταν άντιληπτή στό έσωτερικό πεδίο —καμία κοινωνική άναταραχή δέν είχε εκδηλωθεί στή Σοβιετική Ένωση— αλλά στό έξωτερικό πεδίο, εκεί δηλαδή πού τό κάθε κοινωνικό σύστημα άναμετρείται, χωρίς μεγάλες δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης, μέ τά αντίστοιχά του και τά αντίπαλά του. Στήν προκειμένη περίπτωση ήταν ή έπιθετική πολιτική του Ρήγκαν πού δημιουργούσε τά σχετικά προβλήματα στή Σοβιετική Ένωση. Η τελευταία, προκειμένου νά παρακολουθήσει τις ΗΠΑ και νά διατηρήσει τό ρόλο της ως υπερδύναμη ήταν άναγκασμένη νά άνανεωθεί στό έσωτερικό της, ώστε νά άντλήσει άπό εκεί τις άπαραίτητες δυνάμεις.

Έτσι ή πολιτική Γκορμπατσόφ είχε εξαρχής δύο σκέλη. Ήταν άπό τή μία μεριά ή έσωτερική άνανέωση, ή άνασγκρότηση, ή περεστρόικα πού θά έ-

δινε στη Σοβιετική Ένωση τά εφόδια να αντιμετωπίσει τόν ανταγωνισμό και από τήν άλλη ή «έπιθεση ύφεσης και ειρήνης» προς τή Δύση πού, εφόσον απέδιδε, θά εξασφάλιζε μιά περίοδο χάριτος για τή Σοβιετική Ένωση ή, αν προτιμάτε, θά έλυνε τό πρόβλημα διά τής απάλειψής του.

Γεγονός πάντως είναι ότι ή πολιτική του Γκορμπατσόφ έκινούσε από τις ανάγκες του σοβιετικού κράτους αυστηρά, ή δέ κοινωνία δέν ήταν παρά ή πηγή από τήν όποία τό κράτος θά άντλούσε γι' αυτές τις ανάγκες. Αντίστοιχα, και παρότι ή έκφανση των προβλημάτων ήταν κυρίως στό οικονομικό πεδίο, ή αντιμετώπισή τους επέβαλλε μεταρρυθμίσεις και στό πεδίο των θεσμών, μιά μετατόπιση των ιδεολογικών αντιλήψεων, άκόμα και μιά κάποια αναπροσαρμογή και αναδιατύπωση των κοινωνικών-ταξικών σχέσεων. Δέν έπρόκειτο επομένως για επανάσταση ούτε «άπό τά πάνω» ούτε «άπό τά κάτω», όπως διερωτάται ό Γκορμπατσόφ στό βιβλίο του· άλλωστε ή συντριπτική πλειονότητα των Σοβιετικών πολιτών, όπως παρατηρεί ό Μεντβέντεφ σέ συνέντευξή του, παραμένει άπαθής και έπιφυλακτική, είτε γιατί δέν εμπνέεται τόσο από τήν περεστρόικα είτε γιατί οι καιροί έχουν γυρίσματα και έτσι μόνο οι πολυποικίλες ιδεολογικές ομάδες νέων ή διανουμένων έχουν κάνει μέχρι στιγμής κάποια χρήση τής περεστρόικα.

Αν λοιπόν ή περεστρόικα έχει τήν άφετηρία της στις ανάγκες τής έξωτερικής πολιτικής του σοβιετικού κράτους, και μάλιστα στις ανάγκες πού τό κράτος αυτό έχει στην προσπάθειά του να άσκήσει τό ρόλο τής υπερδύναμης, σέ ποιο βαθμό επηρεάζει τήν περεστρόικα ή άλλαγή στην άμερικανική έξωτερική πολιτική; Μπορεί κανείς να μιλάει για σύμπτωση, όταν τις ίδιες μέρες πού ό Γουαϊνμπέργκερ παραιτείται «άπό τά δεξιά» στις ΗΠΑ, ό Μπορίς Γιελτσίν άπομακρύνεται ή παραιτείται από τά άριστερά στη Σοβιετική Ένωση, ό δέ Γκορμπατσόφ αναδιπλώνεται στην όμιλία του για τά έβδομηντάχρονα τής επανάστασης;

Η ως τώρα άσκηση τής έξουσίας από τόν Γκορμπατσόφ χαρακτηρίζεται περισσότερο από ένέργειες πού άποσκοπούσαν στόν έντυπωσιασμό του δυτικού κόσμου (βλέπε τή θεαματική άπελευθέρωση του Ζαχάροφ) και λιγότερο σέ ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στην ίδια τή σοβιετική κοινωνία. Ίδιαίτερα ή βιασύνη να έκδοθει τό βιβλίο του πρώτα στόν δυτικό κόσμο είναι άνεξήγητη για όποιους βλέπουν στόν Γκορμπατσόφ έναν ήγέτη πού έχει στραμμένο τό ενδιαφέρον και τις εξελίξεις του στόν ίδιο τόν σοβιετικό λαό. Από αυτή τήν πλευρά, ή όμιλία του Γκορμπατσόφ και ιδιαίτερα ή άναμέτρησή του με τις διάφορες πτυχές

τής σοβιετικής Ιστορίας ήταν τό πρώτο ουσιαστικό έγχείρημα για τήν επαναδιατύπωση του σοβιετικού σοσιαλισμού. Και όλοι βέβαια γνωρίζουμε ότι δέν επαναδιατυπώθηκε τίποτα. Οι επισημάνσεις για τή σταλινική περίοδο έμειναν πίσω και από τις παραδεκτές πιά έπισημάνσεις του 20ού Συνεδρίου και οι λεπτομέρειες παραλέμφθηκαν μαζί με τό ζήτημα του Τρότσκι στους μελετητές, τους επιστήμονες. Τό ζήτημα τής άποκατάστασης του Μπουχάριν, πού συνδέοταν με τήν εγκαινίαση μιάς καινούργιας ΝΕΠ στην ΕΣΣΔ παρέμεινε στό επίπεδο κάποιων απάλων (πρός πάσα κατεύθυνση) εκφράσεων. Η Ιστορία κοντολογίς παραδόθηκε άνώδυνα στους Ιστορικούς, ή πολιτική άποσυνδέθηκε από τό παρελθόν, ή πολιτική τομή σέ σχέση με αυτό τό παρελθόν δέν ήρθε.

Είναι κάπως δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι όλα αυτά οφείλονται σέ κάποιους σκοτεινούς συντηρητικούς κύκλους του παλιού μηχανισμού πού επί δύο τουλάχιστον χρόνια βρίσκονταν στην άμυνα και, ξαφνικά, μιά αίφνιδια όσο και άνεξήγητη άνατροπή του συσχετισμού των δυνάμεων τους έφερε στην έπιθεση. Και είναι άκόμα πιο δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι οι κύκλοι αυτοί ήταν άδύναμοι τόν πρώτο καιρο να αντιδράσουν, ενώ όσο πέρναγαν τά χρόνια και έδραιωνόταν ό Γκορμπατσόφ, τόσο ή θέση του εξασθενούσε έναντι αυτών των κύκλων. Κι άκόμα, αν πιστέψουμε στη θεωρία των αντιμαχόμενων ομάδων, είναι δύσκολο να εξηγήσουμε πώς ή *Πράβδα*, χωρίς να αλλάξει διεύθυνση, περνάει από τους συντηρητικούς στους ανανεωτές με τήν άνοδο του Γκορμπατσόφ και πάλι πίσω στους συντηρητικούς τις τελευταίες βδομάδες, λές και οι τελευταίοι απέκτησαν ξαφνικά από τό 49% τό 51% των μετοχών της.

Είναι βέβαια άναμφισβήτητο ότι αντιτιθέμενες άπόψεις υπάρχουν στη σοβιετική ήγεσία. Η πολιτική Γκορμπατσόφ έμπεριείχε άλλωστε άρκετους κινδύνους για τις κυρίαρχες ομάδες του σοβιετικού κράτους, κυρίως από τήν πλευρά των ρωγμών πού δυνάμει θά δημιουργούνταν αν προχωρούσε ένας κάποιος έκδημοκρατισμός. Αλλά οι διαφωνίες παραμένουν πάντα στους στενούς κύκλους τής ήγεσίας, τά προβλήματα πού αντιμετώπιζει τό σοβιετικό κράτος τίθενται από κοινού σέ όλους και ή συνισταμένη των άπαντήσεων πού δίνεται, ή πολιτική δηλαδή πού άποφασίζεται, άποφασίζεται από κοινού. Αν κάτι άλλαξε τόν τελευταίο καιρό, αυτό είναι ή πιεστικότητα των προβλημάτων, άφου ή άνατροπή τής άμερικανικής πολιτικής φαίνεται να εξασφαλίζει μιά άνεση κινήσεων και χρόνου στη Σοβιετική Ένωση. Και δέν είναι έτσι τυχαίο ότι ή διαφωνία με τόν Μπορίς Γιελτσίν έμ-

φανίζεται να είναι όχι ή ίδια ή περεστρόικα, αλλά ή ταχύτητα εφαρμογής της· ό Γιελτσίν, ίσως γιατί είναι ιδεολογικά προσκολλημένος στην περεστρόικα, όπως αντίστοιχα ό Γουαϊνμπέργκερ στην πολιτική των έξοπλισμών, ίσως γιατί κάνει διαφορετικές εκτιμήσεις, βιάζεται να προχωρήσει ή περεστρόικα. Οι άλλοι κρίνουν ότι τώρα ύπάρχει χρόνος, οι κινήσεις μπορούν να είναι πιο άνετες, τά βήματα πιο σίγουρα, οι άρνητικές για τις κυρίαρχες τάξεις συνέπειες μιάς άνατρεπτικής εφαρμογής τής νέας πολιτικής μπορεί να άποφευχθούν.

Δέν έχει εδώ ιδιαίτερο νόημα να ψάξουμε, άκόμα κι αν ήμασταν σέ θέση να τό κάνουμε, ποιά είναι ακριβώς ή διαδικασία πού ή μιά πολιτική κερδίζει έδαφος εις βάρος τής άλλης. Σύμφωνα με τή θεωρία των αντίπαλων ιδεολογικών ομάδων, θά πρέπει να υποθέσουμε ότι ή άλλαγή στην άμερικανική έξωτερική πολιτική ήφαίρεσε επιχειρήματα από τους «άνανεωτές» και ένίσχυσε αντίθετα τις πολιτικές θέσεις των συντηρητικών. Αλλά αν ή σοβιετική ήγεσία ήταν χωρισμένη σέ δύο έσσει αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα, τότε ποιοί είναι αυτοί οι «τρίτοι» πού κρίνουν τά επιχειρήματα τής μιάς και τής άλλης πλευράς και ρίχνουν άνάλογα τό βάρος τους; Αν ήταν έτσι τά πράγματα, οι άνθρωποι θά είχαν σφαχτεί μεταξύ τους από τήν πρώτη στιγμή.

Όχι. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι σάν τόν Γιελτσίν είναι έξαιρέσεις (κι αυτό υπό τήν αίρεση ότι ή εικόνα πού μās δόθηκε γι' αυτόν είναι ή άληθινή). Η πλειονότητα αντίθετα τής σοβιετικής ήγεσίας, και μαζί της και ό Γκορμπατσόφ, κρίνει τά πράγματα —άκόμα και τήν ίδια τήν περεστρόικα— πολιτικά, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις Ίνωμένες Πολιτείες με τήν πολιτική των έξοπλισμών. Ο Γκορμπατσόφ λοιπόν δέν συμβιβάστηκε με κάποια αντίπαλη ομάδα, «συμβιβάστηκε» απλώς με κάποια νέα δεδομένα πού ισχύουν τώρα στη διεθνή πολιτική. Ίσως έξάλλου οι επικείμενες διαπραγματεύσεις με τις Ίνωμένες Πολιτείες να απαιτούν τήν έπίδειξη μιάς πιο σκληρής και πιο «όμογενοποιημένης» στάσης από τή σοβιετική πλευρά.

Οι μόνοι πού υποδέχονται —και ως έκ τούτου έρμηνεύουν— ιδεολογικά τά όσα συμβαίνουν στη Σοβιετική Ένωση ή στις ΗΠΑ, είμαστε έμεις οι τρίτοι, πού μη έχοντας να αντιμετώπισουμε τό άμεσο πολιτικό πρόβλημα πού έχουν τά κράτη αυτά, τείνουμε να ιδεολογικοποιούμε τά όσα γίνονται. Ίσως οι πρόσφατοι «έλιγμοί» του Γκορμπατσόφ βοηθήσουν, ώστε στό μέλλον να πάψουμε να συγχέουμε τήν περεστρόικα με τά κοινωνικά πρότυπα πού ό καθείς έχει κατά νοϋ.

«'Ακαμάτηδες και τεμπέληδες»

Ένα φοιτητικό κίνημα πού δέν είναι σάν τά άλλα τά ήρωικά

της Βάσως Κιντή

Αναταράχτηκε πάλι μετά από λήθαργο ετών η πανεπιστημιακή ζωή. Τά προβλήματα της ανώτατης εκπαίδευσης, από τις στήλες των εφημερίδων, τις συνελεύσεις των Τομέων και των Τμημάτων, τις επιτροπές και τους διαδρόμους, μεταφέρθηκαν ξανά στους δρόμους και στά άμφιθέατρα, γράφτηκαν σέ τοίχους, σέ πανό και σέ προκηρύξεις. 'Η πλήρης άφασία, πού διακόπονταν κατά καιρούς από την έκφραση του προσωπικού άγχους και την τεχνοκρατική άνυπομονησία του άνελίσσόμενου ΔΕΠ, έδωσε τή θέση της σ' ένα λόγο πού πλάθεται συλλογικά και κατονομάζει τά προβλήματα μέ τρόπο πού άναζητεί την πολιτική και όχι τή συμπτωματολογία. 'Η επιφυλακή για τό ποιός εκλέχτηκε πού και μέ ποιές διαδικασίες, ή πληκτικότητα της συζήτησης για τά κριτήρια, τις θέσεις, τά προσόντα και τά papers, ή ύστερόβουλη άδημονία για την τεχνολογική πρόοδο και τό 2000, ή γκρίνια για την κακή γραφειοκρατία και την κακή διαχείριση, οι κατηγορίες για «τεμπέληδες» φοιτητές και «άνικανους» έρευνητές και δασκάλους, δηλ αυτή ή παλλογία πού γενέκευε και κατέγραφε συμβάντα και περιστατικά, άντικαταστάθηκε από την άπόπειρα άνάλυσης στοιχείων πού συγκροτούν τά φαινόμενα και την καταγγελία μιας συγκεκριμένης πολιτικής. Οι φοιτητές πού μαζεύτηκαν στα άμφιθέατρα, πού

ψήφισαν στις συνελεύσεις, πού κατέβηκαν στις πορείες και στις διαδηλώσεις, μίλησαν για την πολιτική της λιτότητας, για την άνεργία των πτυχιούχων, για την άπάτη του συνθήματος «άναβάθμιση σπουδών και πτυχίου». 'Αναγκάστηκαν νά υπερασπίσουν τά πίο άυτονόητα, τή δωρεάν παιδεία, τό δικαίωμα στην παιδεία. Κατήγγειλαν τόν άνταγωνισμό και τόν άτομικισμό πού επιβάλλουν οι βαθμοί μέ τή γενίκευση και την παντοδυναμία των έξετάσεων. Διεκδίκησαν τά στοιχειώδη: βιβλία, εργαστήρια, σίτιση και στέγαση.

'Ο τρόπος τους κάπως τραχύς, καθόλου περίτεχνος. Περισσότερο διαισθητικά —σάν νά τό έπέβαλε άφ' έαυτής ή θέση τους στό θεσμό του Πανεπιστημίου— και λιγότερο άναλυτικά, μέ συλλογισμούς και επιχειρήματα, έντοπίζουν τά προβλήματα και τις αίτιες τους και διατυπώνουν τά αίτήματά τους. 'Ο συνδικαλισμός και ή πολιτική πού γυμνάζουν τή σκέψη και την εκπαιδεύουν, πού πλάθουν συλλογικότητες και γονιμοποιούν κινήματα, άπουσιάζουν από τά πανεπιστήμια όλα αυτά τά χρόνια. 'Ο χυλός πού έριξε στην άγορά τό ΠΑΣΟΚ σκέπασε τά πάντα. Και δέν θά 'θελε κανείς νά πιστεί από τό άγκωνάρια του ΚΚΕ.

'Οπως και νά 'χει τό πράγμα, αυτός ό λόγος των φοιτητών, άτεχνα, άκομψα, μέ κάποια θά 'λεγε κανείς άποκοτιά, χωρίς νά λογαριάζει συγγένειες

και άποστάσεις, μίλησε για νέα, δικά τους Πολυτεχνεία, βγήκε στους δρόμους, έφτασε νά συγκρουστεί μέ τά ΜΑΤ και την 'Αστυνομία.

'Α! τίποτα, λένε διάφοροι. 'Εντάξει, τά προβλήματα υπάρχουν. Αυτό τό άναγνωρίζουν δλοι. Και οι φοιτητές καλά κάνουν και άγωνίζονται. Καιρός άλλωστε ήταν νά ζυπνήσουν. 'Αλλά τί αίτήματα είναι αυτά! Σίτιση και στέγαση! Μά κάναμε άμάν ως φοιτητικό κίνημα στη μεταπολίτευση νά τά κηρύξουμε σέ άνυποληψία, τότε πού ή ΚΝΕ δέν παρέλειπε νά τά κοτσάρει παντού — έκείνο τό «80 τό κουπόνι». Και έντατικοποίηση! Αυτή πού τή θυμήθηκαν; Τώρα πού τά πανεπιστήμια είναι καφενεία! 'Αντί νά ενδιαφέρονται για την ούσιαστικοποίηση των σπουδών και την άναβάθμιση των πτυχίων τους! Ποϋ είναι τά θεσμικά αίτήματα; Και τί φετιχισμός είναι αυτός μέ τις μορφές πάλης! Τι ιδιαίτερο έχουν οι καταλήψεις, όταν μάλιστα γίνονται όπως οι σημερινές χωρίς πολύ κόσμο, χωρίς έναλλακτικά μαθήματα πού θά άμφισβητούν τόν τρόπο και την ούσια των κανονικών μαθημάτων, χωρίς πολιτικές εκδηλώσεις; Αυτό είναι φολκλόρ, πού είπε και ό Τρίτης. Αυτό τό κίνημα δέν έχει σχέση μέ τό κίνημα των καταλήψεων του '79, και θά 'ταν άπρεπο, νά μίν ποϋμε βλασφημία, νά τό συγκρίνουμε μέ τό Πολυτεχνείο του '73. 'Εδϋ, όπως λέει και τό 'Αντί φτάσαμε στον εκπεσμό

«νά νεραντζοβοληθεί ὁ Μητσοτάκης στὸν ἴδιον τὸν περίβολο τοῦ κατ' εὐφημισμὸν "ἱεροῦ χώρου" τοῦ Πολυτεχνείου» καὶ νά ἀπαγορευεῖ ἡ ΕΦΕΕ ὡς ἄλλη Ἱερά Σύνοδος στὸν Τρίτη καὶ στὸν Δροσογιάννη νά καταθέσουν στεφάνι»! «Ποτέ», λέει, «δέν εἶχαν συμβεῖ τέτοια καὶ τόσα καραγκιοζιλίκια». Δηλαδή ποιοί εἶναι οἱ καραγκιόζηδες; Οἱ «μπρατσωμένοι περιφρουρητές τῆς ΠΑΣΚΕ» (δηλαδή οἱ μπάτσοι μέ πολιτικά καὶ οἱ ΜΕΑτζήδες μέ σημαϊάκια τῆς ΠΑΣΠ, ὅπως κατήγγειλαν ἡ Πσκ, ὁ Δημοκρατικός Ἀγώνας κτλ.) πού ἐκτελοῦν διαταγές καὶ κάνουν τή δουλειά τους ἢ οἱ «φοιτητές ποικίλων ἀποχρώσεων»; Ποιούς καταδείχνει τὸ σχόλιο τοῦ Ἀντί (τευχ. 360);

Καὶ ποιούς συκοφαντεῖ ἀναίσχυντα ὁ Δ. Φύσσας στό ἀρθρο του στό ἴδιο τευχος τοῦ Ἀντί, δταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ συνέλευση τοῦ Χημικοῦ ψήφισε αἶτημα «γιά γρήγορο διορισμό στό δημόσιο μέ μόνο ἐφόδιο τὸ πτυχίο πού ὡς γνωστόν παίρνεται πολλές φορές μέ γελοῖο τρόπο»; Ἀστεῖα πράγματα δηλαδή. Τό λέει καὶ ὁ ἴδιος: «ἀστεῖο κακῆς ποιότητος νά μιλά κανεῖς γιά "ἐντατικοποίηση καὶ αὐταρχισμό" στήν ἐλληνική ἀνώτατη ἐκπαίδευση... οἱ φοιτητές στό γενικό "καφενεῖο" πού εἶναι τὸ Πανεπιστήμιο, προσθέτουν καὶ τὰ δικά τους "κλαδικά" αἰτήματα: στεγαστικό ἐπίδομα καὶ φοιτητικό μισθό!». Ἔτσι «γράφει «Ἱστο-

ρία φοιτητικοῦ κινήματος 1974-1981» (βλέπε σημείωμα στό τέλος τοῦ ἀρθρου του) ὁ Δημ. Φύσσας; Θά γράψει καὶ αὐτός ἱστορία; Ὀνομάζοντας τίς μαζικότερες καταλήψεις τοῦ '79 «θρίαμβο τῆς ἀκροαριστερῆς πολιτικῆς»! Μάλλον θά πρέπει νά βάλει στήν ἀκρῆ τίς καλά ἐμπεδωμένες, ὅπως φαίνεται, παλιές του ἰδέες, μήπως τὰ γεγονότα τοῦ μιλήσουν πιό καθαρά.

Αὐτές σχηματικά εἶναι οἱ ἀπόψεις καὶ ἀπό τὸ χώρο τῆς Ἀριστερᾶς τῶν ἀφ' ὕψηλῳ τιμητῶν τῶν φοιτητικῶν κινητοποιήσεων τοῦ φετινοῦ φθινοπώρου. (βλέπε ἐπίσης ἀρθρο τῆς Τ. Μωροπούλου στό Βῆμα τῆς 15/11 καὶ τοῦ Π. Εὐθυμίου, Βῆμα 22/11, ἀλλά καὶ ἐκδῆλωση τῶν Νέων τῆς ΕΑΡ στό ΕΜΠ 13/11).

Γιά νά δοῦμε ὁμως, εἶναι ὄντως «οἰκονομίστικα» καὶ ἀνυπόληπτα τὰ αἰτήματα γιά οικονομικές παροχές γιά τή σίτιση καὶ τή στέγαση; Εἶναι ὄντως «ἀστεῖο κακῆς ποιότητος» ἡ ἀντίδραση στήν ἐντατικοποίηση καὶ τὸν αὐταρχισμό; Οἱ φοιτητές ἐπιζητοῦν μέ κάθε τρόπο τή διευκόλυνσή τους; Νά περνοῦν τὰ μαθήματα καὶ νά παραμένουν αἰώνιοι φοιτητές, τώρα μάλιστα πού ζητοῦν καὶ μπορεῖ, ποῦ ξέρεις, νά δώσει τὸ ὑπουργεῖο σέ δλους τροφή καὶ στέγη; Σέ λίγο, πού λέει καὶ ὁ Φύσσας, θά ζητήσουν καὶ φοιτητικό μισθό. Τέλος, ὄντως δέν εἶναι πολιτι-

κοποιημένο τὸ φοιτητικό κίνημα τοῦ '87;

Τά φετινά συνθήματα γιά ἀξηση τῶν δαπανῶν δέν συμπληρώνουν ἀπλῶς ἕναν κατάλογο αἰτημάτων, ὅτε εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα ἢ ἡ ἐπαδός μιᾶς σειρᾶς διεκδικήσεων προκειμένου νά καταγγελθεῖ γενικῶς ἡ πολιτικὴ τῆς λιτότητας ἢ νά συνδεθεῖ τὸ φοιτητικό κίνημα μέ τὸ ἐργατικό καὶ τὸ λαϊκό, πρακτικὴ πού χρόνια πριμοδοτοῦσε τὸ ΚΚΕ.

Τὸ σημερινὸ αἶτημα γιά ἀξηση τῶν δαπανῶν ἔχει μιᾶ προτεραιότητα καθοριστικὴ γιά τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι αὐστηρά εἰδικό ἀλλά καὶ βαθύτατα πολιτικό. Πῶς νά μιλήσει κανεῖς σήμερα γιά οὐσιαστικοποίηση τῶν σπουδῶν, δταν δέν ὑπάρχουν συγγράμματα ἀλλά ὅτε βιβλιοθήκες, δταν δέν λειτουργοῦν τὰ ἐργαστήρια, δταν δέν ὑπάρχουν πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, δταν παρατείνονται οἱ σπουδές ὑποχρεωτικά ἀκριβῶς, λόγω αὐτῶν τῶν ἐλλείψεων καὶ ὄχι βέβαια μέ εὐθύνη τῶν φοιτητῶν, δταν ἡ ἐρευνα παραδίνεται στήν εὐαρέσκεια τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου, δταν ἡ ὀργάνωση τῶν μεταπτυχιακῶν παραπέμπεται στίς ἐλληνικές καλένδες, κυρίως γιατί δέν ὑπάρχουν λεφτά; Μήπως αὐτὰ τὰ προβλήματα θά λυθοῦν μέ τὴν ἐξάντληση τῶν ὀρίων τῆς συμμετοχῆς στή διοίκηση πού μᾶς προτείνει ὁ Π. Εὐθυμίου ἢ μέ τὴ λατρεία τῶν θεσμικῶν αἰ-

τημάτων της Τ. Μωροπούλου; Όσο για τη στέγαση και τη σίτιση δεν έχουμε παρά να σκεφτούμε το γενικό δξύ στεγαστικό πρόβλημα ή την ακρίβεια, τά προβλήματα των φοιτητών κυρίως στά έπαρχιακά Πανεπιστήμια (Κρήτη, Πάτρα, Γιάννενα) αλλά και στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, όπως αποτυπώνονται σε κείμενα άλλα και σε κινητοποιήσεις που είδαν τό φώς της δημοσιότητας σε εφημερίδες και περιοδικά, ή τίς μικρές αγγελίες που προσφέρουν στέγη σε φοιτητές και φοιτήτριες σε αντάλλαγμα «μικρών» υπηρεσιών είτε πρόκειται για μωρά, γέρους ή οικιακές εργασίες.

Αυτή είναι ή μέριμνα της πολιτείας για τη νεολαία της και τούς φοιτητές της. Όταν σε δλο τόν εϋνομούμενο κόσμο ή πρόνοια για τη στέγαση και τη σίτιση των φοιτητών θεωρείται αυτονόητη δαπάνη. Έδω ή μίζερη σίτιση εναπόκειται στό χαρτί άπορίας του παπᾶ της ένορίας σου.

Κι ύστερα από τόσο ενδιαφέρον έρχεται ή κυβέρνηση χυδαιολογώντας άφ' ενός και βιαιοπραγώντας άφ' έτέρου, αλλά κι οι κάθε λογής άπολογητές της, νά μιλήσουν για τεμπέληδες, άνεύθυνους και βολεψάκηδες φοιτητές.

Είναι δίκαιο τό σημερινό αίτημα των φοιτητών ενάντια στην έντατικοποίηση;

Τό '79 ή έντατικοποίηση ήταν συνέπεια της πολιτικής του έσκυγχρονισμού που ήθελε νά επιβάλει ή πολιτεία και ύλοποιούσε στά πανεπιστήμια τό λεγόμενο Πανεπιστημιακό κατεστημένο. Η πολιτική αυτή, όσο κι αν επιβλήθηκε δέν κατίσχυσε — απόδειξη οι σημερινές κινητοποιήσεις. Η πολιτεία θεώρησε ότι υπάρχουν ακόμη ποικιλώνυμες αντιστάσεις και προτίμησε άντι νά φθείρεται και νά καταναλώνει δυνάμεις σε μάταιες αντιπαραθέσεις, νά ύλοποιήσει τούς στόχους της από άλλους δρόμους. Ίδρσε και ένισχύει νέα έρευνητικά κέντρα έξω από τά ΑΕΙ, Νομικά Πρόσωπα Ίδιωτικού Δικαίου, ώστε νά παρακάμπτονται οι φοιτητές και όσοι διδάσκοντες προβάλλουν άντιρήσεις (θυμηθείτε τόν τέως ύπουργό κ. Λιάνη), άναγνωρίζει και άνέχεται τά ιδιωτικά και ξένα πανεπιστήμια που λειτουργούν στή χώρα μας, όργανώνει τά δικά της (βλ. Σχολή Δημόσιας Διοίκησης), αφήνει τήν έρευνα που «διεξάγεται» στά ΑΕΙ στην τύχη των προσωπικών διασυνδέσεων των πανεπιστημιακών μέ τό ιδιωτικό και πολυεθνικό κεφάλαιο. Προωθεί τήν παιδεία των δύο ταχυτήτων. Οι λίγοι, οι ίκανοί και οι έκλεκτοί, αυτοί που θά στελεχώσουν και θά στηρίξουν τόν ελληνικό καπιταλισμό θά έρθουν άπ' αυτούς τούς δρόμους. Και μñ ξεχνάμε τό Harvard και τό MIT. Οι άλλοι, ή πλέμπα, θά ύποταχθεί στους νό-

μους της άγοράς. Θα πάει δηλαδή στην άνεργία.

Η φλυαρία για τήν αναβάθμιση των σπουδών και ή ύποκριτική άγωνία της κυβέρνησης και των άπολογητών της για τήν ύποβάθμιση των πτυχίων έρχεται νά στηρίξει τήν κυρίαρχη λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου που ποτέ δέν ύποτιμήθηκε. Τήν ιδεολογική του λειτουργία.

Τό αίτημα για «αναβάθμιση των σπουδών και των πτυχίων», όπως τό θέτει ή κυβέρνηση, μετατρέπει τά πανεπιστήμια σε έξεταστικά κέντρα. Στρέφει τούς φοιτητές στην άπατηλή δλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση, στή βαθμοθηρία, στό γλείψιμο, στον άκρατο άνταγωνισμό και άτομικισμό, καταστρέφει κάθε έννοια συλλογικότητας, έρευνας, άμφισβήτησης και κριτικής στάσης. Γι αυτό θέλει νά κρύψει από τούς φοιτητές και τό λαό τά αίτια της κρίσης. Η άνεργία δέν είναι συνέπεια της «τεμπελιάς» των φοιτητών ή της «άνικανότητας» των πανεπιστημιακών δασκάλων. Είναι άποτέλεσμα του ελληνικού καπιταλισμού και της κυβερνητικής πολιτικής. Αυτό έκφράζει τό αίτημα των φοιτητών για ίσα εργασιακά δικαιώματα για δλους τούς πτυχιούχους μέ μόνο κριτήριο τήν κατοχή του πτυχίου. Τήν έναντίωσή τους στην άπάτη ότι μέ εξειδικευμένο πτυχίο ή μέ «Master's» και «Ντοκτορά» οι όρτες της άγοράς θά σε περιμένουν όρθανοίχτες.

Μά δέν χρειάζονται άναμόρφωση οι σπουδές, δέν χρειάζεται ή έρευνα και ή μελέτη; Και βέβαια. Κι αυτό ακριβώς, δτι στερούνται, διεκδικούν οι φοιτητές. Και είναι οι μόνοι. Οι «διευκολύνσεις», δηλαδή ή έναντίωση στην έξάπλωση και σκλήρυνση των έξετάσεων, στή συσσώρευση των προπαιτούμενων κτλ., δέν είναι παρά ή αντίστασή τους στον άπατηλό «γκρίζο και χωρίς μέλλον κόσμο των βαθμών και των έξετάσεων» (βλ. προκήρυξη Χημικού).

Είναι λοιπόν πολιτικοποιημένο τό κίνημα των φοιτητών; Όχι όπως τό κίνημα της μεταπολίτευσης. Πρωτ' άπ' όλα δέν ύπάρχει ή έμπειρία της συλλογικής άρθρωσης ενός λόγου, της επεξεργασίας μιάς πολιτικής, ή έμπειρία συγκρούσεων. Λείπει ή συνείδηση της δύναμης που μπορεί νά έχει, των λύσεων που μπορεί νά επιβάλει τό κίνημα τους. Όρθότατα π.χ. ή ΕΦΕΕ και οι φοιτητικοί σύλλογοι θεώρησαν πρόκληση και άπαγόρευσαν τήν κατάθεση στεφάνου στό Πολυτεχνείο από τόν Τρίτη και τόν Δροσογιάννη. Κακώς όμως όταν κατέφθασαν πλησίστοι οι κυβερνητικοί άξιωματούχοι δέν κατήγγειλαν από τά μεγάφωνα τήν παρουσία τους μαζί μέ τίς όρδες των μεταμφιεσμένων ΜΑΤ στον «ιερό», όπως δλοι κόπτονται, χώρο του Πολυτεχνείου.

Και δέν μπορούσε κανείς άπ' δσους βρίσκονταν εκείνη τήν ώρα εκεί παρά νά νιώσει ίκανοποίηση όταν πετάχτηκαν έξω οι μπράβοι και «αυθόρμητοι» χειροκροτητές της έξουσίας των κλόμπ και των δακρυγόνων.

Μπορεί λοιπόν τό σημερινό φοιτητικό κίνημα νά μη διαθέτει τήν πολιτικοποίηση του Νοέμβρη του '73, της μεταπολίτευσης ή του φθινόπωρου του '79. Αυτό δέν σημαίνει όμως ότι δέν έχει ή δέν έδειξε στοιχεία που τό στρέφουν στην πολιτική και τό ριζοσπαστικοποιούν. Και έπιπλέον έδειξε μιάν ώριμότητα που δύσκολα τήν προσπερνά κανείς και τήν παραβλέπει. Παρά τό κλίμα της άποπολιτικοποίησης και του άτομισμού, παρά τή νάρκη που έφερε ό σαρωτικός λόγος της έξουσίας, παρά τήν άδιάλειπτη μεθοδικότητα της δουλειάς της ΚΝΕ, παρά τούς χορούς της ΔΑΠ στό Intercontinental και τή συμμόρφωση στους νόμους και στην τάξη, παρά τήν κομματικοποίηση που τούς καταλογίζονταν, οι φοιτητές όρθωσαν τό δικό τους αυτόνομο κίνημα. Ό λόγος που άρθρωσαν, μέ σεβασμό στις άρχές του πλουραλισμού και της δημοκρατίας, άντανακλά τούς συλλογικούς τους προβληματισμούς, τίς συλλογικές τους άγωνίες και τά συλλογικά τους δράματα.

Και οι ένέργειες που προέκριναν αυτήν τήν άυτονομία διεφύλατταν τόσο στό έσωτερικό του κινήματός τους όσο και στην αντιπαράθεσή τους μέ τήν κυβέρνηση και τήν άυτονομία. Δέν άνέθεσαν τόν άγώνα τους στους ύψηλούς χειρισμούς των παρατάξεων και των κομμάτων, τόν περιφρούρησαν από κάθε καπηλεία και μέ τήν παρουσία τους στις πορείες και στις διαδηλώσεις, αλλά και στό επίπεδο των συνημάτων και των θέσεων. Τούς έλειψαν μόνο οι μεγάλοι πρωταγωνιστές και οι θεωρητικοί που θά έξέθεταν και θά προάσπιζαν τίς άπόψεις τους ώστε νά τίς διαβάσουν και όσοι εύκολα γίνονται τιμητές καταφεύγοντας σε εύκολους χαρακτηρισμούς και μηχανιστικές συγκρίσεις.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ

στήν υπηρεσία τῆς ἀνάπτυξης

ἢ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας

τοῦ Νίκου Λιούση

«... Θά πρέπει νά μεταφέρουμε τίς πολύτιμες πηγές πού σήμερα τροφοδοτοῦν τοὺς στρατιωτικούς ἐξοπλισμούς πρὸς ἐκείνους τοὺς τομείς πού ἀποβλέπουν στήν οικονομική καί κοινωνική ἀνάπτυξη... Είναι ἐπιτακτική ἀνάγκη νά βρεθεῖ ἕνας τρόπος γιά νά ξεπεράσουμε αὐτή τήν κατάσταση πού ὑπάρχει σήμερα πού ἑκατοντάδες δισ. δολάρια δαπανῶνται ἐτησίως γιά τὰ ὄπλα. Τό γεγονός αὐτό βρίσκεται σέ δραματική ἀντίφαση μέ τή φτώχεια καί σέ μερικές περιπτώσεις μέ τήν ἀθλιότητα στήν ὁποία ζοῦν τὰ δύο τρίτα τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ...»¹

Εκινήσαμε μ' ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τή «διακήρυξη ὑποκρισίας», ὅπως κατ' εὐφημισμὸ ὀνομάστηκε ἡ κίνηση τῶν 6 γιά τήν εἰρήνη, γιατί μᾶς ἐνδιαφέρει νά δείξουμε τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο διεξάγεται σήμερα ἡ κουβέντα γιά τοὺς στρατιωτικούς ἐξοπλισμούς.

Οἱ ἔξι λοιπὸν χώρες πού δέν ἐνδιαφέρονται ἀπλῶς γιά τήν παγκόσμια εἰρήνη (!) ἀλλὰ καί γιά τήν «περιφερειακή» ἀνάπτυξη, βάζουν στό στόχαστρό τους τίς ὑπερδυνάμεις καί τὰ πυρηνικά. Ἐκμεταλλεῦμενοι ἔτσι ἕνα ὑπαρκτό πρόβλημα, θέτουν τοὺς ἑαυτοὺς τους στό πλευρὸ τῶν ἀνά τή γῆ εἰρηνοφίλων, διαστρεβλώνοντας τὰ πραγματικά γεγονότα. Ἐτσι, σύμφωνα μέ τὰ πιά ἔγκυρα περιοδικὰ πού ἀσχολοῦνται μέ τὰ ζητήματα εἰρήνης καί ἀφοπλισμοῦ, οἱ πέντε στίς ἔξι χώρες εἶναι παραγωγοὶ συμβατικῶν ἐξοπλισμῶν μέ ὑψηλές στρατιωτικὲς δαπάνες. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ Ἀργεντινὴ καί ἡ Ἰνδία εἶναι ἀπὸ τίς μεγαλύτερες χώρες παραγωγούς καί ἐξαγωγεῖς στὸν λεγόμενο Τρίτο Κόσμο. Ὁ συνηθισμένος ὀργανισμὸς SIPRI τοὺς χαρα-

Στρατιωτικοὶ ἐξοπλισμοί: δείγμα οικονομικῆς ἀνάπτυξης ἢ πολιτικῆς ἐπιταγῆς; Μιά (ἀκόμα) ἀπόπειρα διερεύνησης αἰτιῶν καί ἀποτελεσμάτων πού προκαλοῦνται, ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσή τους στίς Νέες Βιομηχ. Χώρες

κτηρίζει μέ τό γράμμα Α ὡς πρὸς τήν ἰκανότητα καί τήν παραγωγή ὄπλων. Σύμφωνα μέ τό «Strategie mondiale (1985), οἱ δύο αὐτές χώρες ἔχουν δυνατότητα παραγωγῆς πυρηνικῶν. Ἡ Ἀργεντινὴ ἔχει ἤδη δηλώσει πὼς θ' ἀναπτύξει τήν πυρηνικὴ ἐνέργεια γιά εἰρηνικούς σκοπούς. Ἐξ οὗ καί ἡ βοήθεια πού θά παράσχει στήν Περσία ἐναντί 5,5 δισ. δολαρίων.²

Τό SIPRI καί πάλι, γιά τό Μεξικὸ δίνει τό χαρακτηριστικὸ Δ.

Ἡ Σουηδία εἶναι ἐπίσης παραγωγὸς καί ἐξαγωγέας ὄπλων μέ ὕψος στρατιωτικῶν δαπανῶν γύρω στό 3% τοῦ ΑΕΠ της.

Ὅσο γιά τήν Ἑλλάδα, ἔχουμε νά ποῦμε ἀρκετὰ πιά κάτω. Ἐδῶ ἄς θυμίσουμε μονάχα τό ὕψος τῶν στρατιωτικῶν της δαπανῶν ὡς πρὸς τό ΑΕΠ της.

1981	1982	1983	1984	1985	1986
7.0	6.9	6.3	7.2	7.1	6.6
SIPRI 1987, σελ., 173					

Ἡ μόνη χώρα πού ἔχει μεγαλύτερες στρατιωτικὲς δαπάνες ἀνά τὴν ὕψηλο

εἶναι ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση (!).

Βέβαια, εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ συμβατικοὶ ἐξοπλισμοὶ θεωροῦνται ἰκανὴ καί ἀναγκαῖα συνθήκη γιά τήν εἰρήνη, στό βαθμὸ πού σχετίζονται μέ τό «φετίχ τῆς ἐθνικῆς ἀσφάλειας».³

Ἄρα ἡ συναισθηματικὴ, ἠθικιστικὴ χροιά πού δίνουν οἱ ἔξι διακήρυξή τους (καὶ ὄχι μόνον αὐτοὶ) βρίσκεται σέ δραματικὴ ἀντίφαση μέ τὴν ἴδια τὴν πολιτικὴ τους. Τό ἐρώτημα λοιπὸν πού ἐρχεται στήν ἐπικαιρότητα εἶναι ὄχι σέ ποιούς τομείς νά στρέψουμε τίς πολύτιμες πηγές πού ξοδεύουμε γιά ἐξοπλισμούς, ἀλλὰ κατὰ πόσον οἱ στρατιωτικοὶ ἐξοπλισμοὶ δέν εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένοι μέ τὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη. Τό δικὸ μας στόχαστρο στήν Ἑλλάδα καί (κατὰ πρόεκταση) στίς Νέες Βιομηχανικὲς Χώρες.

Ἡ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΣ ΟΠΛΩΝ. ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ...

Τί θά μπορούσαμε νά ποῦμε γιά τὴν «ἄλλη Ἑλλάδα»; Τὴ μὴ φιλειρηνικὴ, αὐτὴν πού παράγει στρατιωτικὸ ὕλικό; Πότε ξεκινᾶ, πὼς καί γιατί ἀναπτύσσεται;

Ἐρωτήματα πού ἡ μέχρι σήμερα ἀρθρογραφία προσπαθεῖ νὰ ξεδιαλύνει, χωρὶς νά 'ναι καθόλου βέβαιη ἢ ἐπιτυχία της.

Σχηματικά θά λέγαμε ὅτι πρόκειται γιά δύο εἰδῶν ἀπαντήσεις. Τό πρῶτο εἶδος ἐρχεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων πού θέτουν ἐπιτακτικὰ τό ζήτημα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καί ἀσφάλειας. Ὅταν πρό-

1. Κοινὴ δῆλωση τῶν ἔξι χωρῶν γιά τὴν εἰρήνη, Νέο Δελχί, 28.1.85.

2. *Le Monde*, 15.10.87.

3. Ἐξοπλισμοὶ καί ἀνεξαρτησία: Αὐτόνομη πρωτοβουλία πολιτῶν. Ἀθήνα, Νοέμβριος 1984.

κειται για την ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας, ο δρος της εθνικής ανεξαρτησίας γίνεται πολυδιάστατος.

Πρόκειται για την ανάγκη εξοπλισμού απέναντι στον έπекτατισμό της γειτονικής χώρας. Στη δική μας περίπτωση ο «ύπαρκτος κίνδυνος» της Τουρκίας δέν χωρά άμφισβητήσεις. Είναι όμως και ο «έθνικοαπελευθερωτικός» αγώνας της «περιφέρειας» απέναντι στη «μητρόπολη». Πάλι στην περίπτωση μας ο έχθρός είναι ύπαρκτος: ο «μπαρμπα-Σάμ» και η πολιτική του. Η έξάρτηση διττή, πολιτική-οικονομική, άρα και η ανεξαρτησία, πού πηγάζει από την παραγωγή δπλων, ύψιστης σημασίας.

Όμως, και επειδή στην ύψηλιο δέν βρισκόμαστε μόνο έμεις και οι έχθρικός διακείμενες χώρες, αλλά και κάποιες άλλες, από φιλικές μέχρι άδιάφορες, χρήσιμες όμως νά παίξουν τό ρόλο του έφαλτηρίου για τή δική μας οικονομική ανάπτυξη μέσω του έμπορίου τών δπλων, συμπεραίνουμε ότι η παραγωγή δπλων μπορεί νά αποβεί όχι μόνο έθνικώς σωτήρια αλλά και έθνικώς αναπτυξιακή.

Αυτή σέ χοντρές γραμμές είναι η άποψη της σημερινής φιλειρηνικής κυβέρνησης, όπως εκφράζεται με λόγια και πράξεις.⁴

Τό δεύτερο είδος τών απαντήσεων, τών σχετικών με την ανάπτυξη της ελληνικής πολεμικής βιομηχανίας, έρχεται από ένα κομμάτι της Άριστερας και τό ΚΚΕ. Ξεκινά δέ η άποψη τους από τό κυρίαρχο σημείο της πρώτης άποψης: την έθνική ανεξαρτησία. Σέ κανένα σημείο δέν άμφισβητείται η βαρύνουσα σημασία της πολεμικής βιομηχανίας στην ασφάλεια του τόπου. Αυτό πού άμφισβητούν είναι οι σχέσεις ύποτελείας πού συνδέουν την Έλλάδα και τίς ΗΠΑ.

«... Τό ελληνικό κράτος, ιδιοκτήτης της ΕΑΒ, γίνεται άντικειμενικά φορέας και ύπηρετής τών άμερικανικών συμφερόντων οικονομικών και πολιτικοστρατιωτικών στό χώρο της Μέσης Άνατολής και της Άφρικής...»⁵

Άπ' ό,τι φαίνεται, οι σχέσεις ύποτελείας - έξάρτησης είναι η άρχή και τό τέλος τών αναλύσεων τους (κυρίως του ΚΚΕ), γιατί κουβέντα δέν γίνεται για τά αίτια...

«... Έπιταχύνονται και στην χώρα μας οι διαδικασίες διαμόρφωσης ενός ιδιόμορφου στρατιωτοβιομηχανικού συμπλέγματος (Σ.Β.Σ.). Οι διαδικασίες δηλαδή εκείνες πού οδηγούν στην συνένωση τών συμφερόντων τών επιχειρήσεων του κράτους πού έπεξεργάζονται, αναπτύσσουν και ύλοποιούν τά έξοπλιστικά προγράμματα... Την αίτια πρέπει νά την αναζητήσουμε, κυρίως, σέ πολιτικούς παράγοντες και συγκεκριμένα στην συμμετοχή της χώρας στους έπιθετικούς σχεδιασμούς του ΝΑΤΟ και την έπιθετικότη-

τα της Τουρκίας. Άκόμα, σέ κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες πού έχουν νά κάνουν με τό βαθμό «ώριμανσης» της ελληνικής κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας... Τό κύριο χαρακτηριστικό της πολεμικής βιομηχανίας είναι: ο βαθιά έξαρτημένος χαρακτήρας της από τά δυτικά (κυρίως ΝΑΤΟϊκά) μονοπώλια δπλων, ο συμπληρωματικός ρόλος πού καλείται νά παίξει στα πλαίσια τών ΝΑΤΟϊκών έξοπλιστικών προγραμμάτων κυρίως στον έπισκευαστικό τομέα (δέν είναι τυχαίο ότι η ΕΑΒ είναι η μεγαλύτερη επιχείρηση σήμερα στην χώρα μας) με ύποβαμισμένο τόν κατασκευαστικό...»⁶

Δηλαδή τό άτράνταχο επιχείρημα του άρθρογράφου (δπως και πολλών άλλων) είναι ότι άφου ή ΕΑΒ δέν παράγει άεροπλάνα είναι έξαρτημένη από τό ξένο κεφάλαιο (δχι ή ΕΑΒ αλλά τό ελληνικό κράτος, ο ιδιοκτήτης της).

Πρόκειται για ένα επιχείρημα πού ένδέχεται νά κρύβει... παγίδα. Και άς δούμε για ποιό λόγο. Άς υποθέσουμε ότι σήμερα η Έλλάδα διαθέτει δλα έκείνα τά άπαραίτητα έφοδιά για την παραγωγή άεροσκαφών (κεφάλαια, έγκαταστάσεις, προσωπικό, τεχνολογία). Για νά άντέξει έμπορικά στην παραγωγή θά πρέπει νά πουλά τουλάχιστον 700 άεροπλάνα τό χρόνο.⁷ Κι αν άκόμα δεχτούμε ότι ο ελληνικός στρατός άγοράζει τά 200, τά άλλα 500 τί γίνονται; Θά πρέπει νά λάβουμε ύπόψη μας δύο δεδομένα:

α) Τό άεροπλάνο (συμπαραγωγή Άγγλιας, Δυτικής Γερμανίας, Ιταλίας) Τορνείδο ύπήρξε έμπορική άποτυχία⁸ και θεωρήθηκε ιδιαίτερα άκριβο στην άγορά, άφου τό τελικό του

κόστος ήταν 140% πίο πάνω από τό προβλεπόμενο άρχικό.⁹

β) Η γαλλική «Άεροσπασιάλ» άνακοίνωσε πώς μέχρι τά τέλη του 1987 θά άπολύσει 2.345 έργαζόμενους. Ύπενθυμίζουμε ότι η έν λόγω έταιρεία βρίσκεται πολύ ύψηλά στό παγκόσμιο στερέωμα.¹⁰

Μέ τό νά μεταθέτουμε τό πρόβλημα στην διαμάχη «μητρόπολης» - «περιφέρειας» τό μόνο πού καταφέρνουμε είναι νά άλλοιώνουμε την έννοια της ταξικής πάλης ως μοχλού της κοινωνικής έξελικτικής διαδικασίας στην ιστορική της διάσταση, αλλά και την έννοια του κράτους. Του κράτους πού ως «συλλογικός καπιταλιστής» ή ως «ύποκείμενο» δέν παρεμβαίνει μονάχα στην διαδικασία συσσώρευσης αλλά και στην παραγωγή και άναπαραγωγή τών έμπορευματικών σχέσεων.

4. Βλέπε λ.χ. τίς δηλώσεις του ύπουργού Άμυνας στό ΒΗΜΑ, 26.1.86 ή πάλι στό ΒΗΜΑ, 12.10.86

5. ΑΝΤΙ, 24.1.76. Άρθρο του Μ. Νικολινάκου.

6. ΘΗΤΕΙΑ (Νο 9) 7-8/86: «Πόσο ελληνική είναι η πολεμική βιομηχανία», Γ. Λεουτσάκος.

7. Την προβληματική πού αναπτύσσουμε έδω την είχαμε συζητήσει με τόν ύπεύθυνο της ΕΑΒ για θέματα μάρκετινγκ άπ' όπου μάθαμε ότι τό «νεκρό σημείο» (κόστος = έσοδα) είναι 700 άεροπλάνα περίπου.

8. ΑΝΤΙ, 14.9.84 (συγκεκριμένα σελ. 23).

9. P. Dussange., «Η γαλλική πολεμική επιχείρηση δπλων», *Economica* '85.

10. ΒΗΜΑ 24.8.84.

... ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

‘Αρκετά όμως άναφερθήκαμε στις κρίσεις και τις επικρίσεις που έκτοξεύονται στην πολεμική βιομηχανία. Σήμερα που βρισκόμαστε; Ποιά είναι ή εικόνα της; ‘Ας προσπαθήσουμε νά σκιαγραφήσουμε αυτή τήν εικόνα μέ τά στατιστικά στοιχεία που διαθέτουμε. Γιά τήν Ιστορία θά πρέπει ν’ αναφέρουμε τίς τρείς φάσεις που περνάει ή ίδρυση και επέκταση τής Π.Β.¹¹

Στή διάρκεια τής δικτατορίας ή δημιουργία Π.Β. εμφανίζεται επιτακτική μετά από τό άμερικανικό εμπάργκο. Τό μόνο που τελικά γίνεται είναι ή διαφοροποίηση τών πηγών προμήθειας όπλικών συστημάτων. ‘Η πολιτική αυτή θά συνεχιστεί και επί Καραμανλή μέ μεγαλύτερη ένταση. Ταυτόχρονα όμως θά τεθούν τά θεμέλια και γιά τή δημιουργία τής έθνικής Π.Β. Στή μετά τό 1981 περίοδο δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στόν ευαίσθητο τομέα τής άμυνας, όπως πιστοποιούν τά στοιχεία του πίνακα Α’.

σιάζουν οι εισαγωγές-εξαγωγές που ή χώρα μας πραγματοποιεί. Πίνακα Β’)

Σχηματικά και σύμφωνα μέ έπισημες πληροφορίες που έχουμε στή διάθεσή μας διαπιστώνουμε ότι στή δεκαετία 1976-1986 ή έλληνική Π.Β. φτάνει νά καλύπτει τό 20% τών αναγκών του έλληνικού στρατού. Τά έτήσια κέρδη τών επιχειρήσεων στρατιωτικού έξοπλισμού φτάνουν τίς 15 δισ. δρχ. σε σταθερές τιμές 1980 (τή χρονιά εκείνη τά κέρδη έφτασαν τίς 7 δισ. δρχ.).

‘Από τό σύνολο τών κερδών αυτών, οι 3.5 δισ. δρχ. προέρχονται από εξαγωγές (πάντα σε τιμές 1980).

Οι έτήσιες επενδύσεις άνέρχονται στό ποσό τών 2 δισ. δρχ. (σταθερές τιμές) ενώ τό ζένο κεφάλαιο θεωρείται άνύπαρκτο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α’

Στρατιωτικές δαπάνες

	A.	B.	Γ.	Δ.
1970	14.202	4.8	3.9	7.4
1971	15.480	4.7	3.8	5.1
1972	17.211	4.6	4.5	6.4
1973	19.866	4.0	19.4	- 3.3
1974	31.499	5.4	21.0	31.0
1975	45.936	6.6	12.3	29.8
1976	56.963	6.7	15.4	7.5
1977	67.738	6.5	13.0	5.2
1978	77.861	6.5	12.9	1.8
1979	89.791	6.1	18.7	- 2.8
1980	96.975	5.7	17.9	- 8.4
1981	142.865	7.0	19.7	23.1
1982	176.270	7.0(6.9)	25.7	- 1.6
1983	193.340	7.1(6.3)	19.1	0.8
1984	271.922	(7.2)	18.4*	18.8
1985	321.981	(7.1)	19.3*	- 1.5
1986	366.632	(6.6)	23.0*	

όπου Α.: στρατιωτικές δαπάνες (έκατ. δρχ.)

Β.: % τών δαπανών στό ΑΕΠ (στήν παρένθεση έχουμε τά στοιχεία του SIPRI)

Γ.: πληθωρισμός (*= από RAMSES 1987-1988)

Δ.: πραγματική αύξηση τών στρατιωτικών δαπανών

Πηγές: SIPRI, NATO και τό διδακτορικό τής ‘Ελένης Τσιπούρη γιά τίς συνέπειες που προκαλούν οι στρατιωτικές δαπάνες στις χώρες τής ΕΟΚ.

Θά πρέπει νά διευκρινίσουμε ότι τό σύνολο τών δαπανών δέν πηγαίνει μόνο στην αγορά στρατιωτικού έξοπλισμού αλλά διαχέεται σε διαφορετικές κατευθύνσεις.

Χοντρικά και μόνο μπορούμε νά όροθετήσουμε αυτές τίς κατευθύνσεις μέ τούς όρους «παραγωγικές» και «μή παραγωγικές».

Σίγουρα μεγάλο ενδιαφέρον παρου-

ΟΙ ΝΕΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΙ ΟΠΛΩΝ

Δέν μπορούμε νά συνεχίσουμε τήν εξέταση στατιστικών στοιχείων. Γιατί ό χώρος εξαντλείται αλλά τό έρώτημα παραμένει. Τί περιμένει ή ‘Ελλάδα (ή ή όποιαδήποτε άλλη Νέα Βιομηχανική Χώρα) από τήν παραγωγή όπλων; Σίγουρα δέν είναι ή έθνική ανεξαρτησία. Μιά τέτοια παραδοχή θά σήμαινε πώς αντικαθιστούμε τήν ταξική κοινωνία μέ τό έθνος και τό ταξικό κράτος μέ τό χεικελιανό, αυτό δηλαδή που βρίσκεται πάνω και πέρα από τίς κοινωνικές συγκρούσεις. Τίποτα άπ’ αυτά δέν συμβαίνει. ‘Η φύση του κράτους είναι ταξική γι’ αυτό και συμμετέχει αυτό στην ταξική πάλη.

‘Η φροντίδα του δέν περιορίζεται στην προστασία του έθνους (στήν πιό άφηρημένη έννοια του όρου) αλλά στή διαφύλαξη του έθνους-κράτους και κυρίως στην παραγωγή και άναπαραγωγή τών ύπαρχουσών σχέσεων κυριαρχίας. ‘Ομως και στόν οικονομικό τομέα ή έννοια τής έθνικής ανεξαρτησίας δείχνει νά καταποντίζεται. ‘Η άγορά του αιώνα, τά δάνεια γιά τό «στήσιμο» επιχειρήσεων στρατιωτικού ύλικού όπως και ή αγορά «ελαφρών» άνιχνευτικών βραζιλιάνικων άεροπλάνων από τή Γαλλία τό έπιβεβαιώνουν.

Σ’ αυτήν τήν περίπτωση πρέπει νά λάβουμε υπόψη μας τό γεγονός ότι «...ή παγκόσμια οικονομία είναι ένα σύνολο συντεθειμένο από δύο ύποσύνολα. Καθένα άπ’ αυτά άποτελείται από τίς χώρες τής μητρόπολης και τής περιφέρειας... Τό κάθε ύποσύνολο επενεργεί στό άλλο καθορίζοντας τίς νέες συνθήκες... Παρ’ όλα αυτά τό «κέντρο» παραμένει κυρίαρχο... Μ’ αυτή τή μορφή ή παγκόσμια οικονομία άποτελεί ένα σύνολο έν κινήσει. Οι θεμελιώδεις σχέσεις κυριαρχίας παραμένουν αλλά αλλάζουν μορφή...»¹² ‘Ετσι ή έθνική ανεξαρτησία στόν οικονομικό τομέα παρουσιάζεται ούτοπική τή στιγμή που οι σχέσεις άλληλεξάρτησης κυριαρχούν. Αυτές οι τελευταίες δέν γίνονται άμεσα άντιληπτές αλλά διαμέσου του διεθνούς καταμερισμού εργασίας. «...‘Η πολιτική του κράτους ύπακούει στόν διεθνή καταμερισμό εργασίας (Δ.Κ.Ε.) και τείνει νά τόν μεταβάλλει...»¹³

‘Αρα διεθνής καταμερισμός εργασίας — λειτουργία του κράτους — τα-

11. Βλέπε Χ. Σαλανίδης, *Ξένες δυνάμεις, στρατιωτικές βάσεις και πυρηνικές βάσεις στην ‘Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1985.

12. Salama P.-Tissier P., *‘Η έκβιομηχανίση στην ύποανάπτυξη*, Maspero ‘82.

13. Salama P.-Mathias G.: *Τό ύπερανεπτυγμένο κράτος*, Maspero ‘83.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β'

	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ			ΕΞΑΓΩΓΕΣ		
	A.	B.	Γ.	A.	B.	Γ.
1973	60	117	1.7	0	0	0
1974	120	216	2.7	0	0	0
1975	260	430	4.8	0	0	0
1976	525	821	8.6	5	7	0.2
1977	430	635	6.2	0	0	0.3
1978	310	426	3.9	10	13	0
1979	410	520	4.2	5	6	0.1
1980	240	279	2.2	0	0	0
1981	460	490	5.2	0	0	0
1982	410	410	4.0	120	120	2.8
1983	470	450	4.9	0	0	0

Όπου Α.: εισαγωγές (έξ.) σέ τρέχουσες τιμές (έκατ. δολ.)
 Β.: εισαγωγές (έξ.) σταθερές τιμές 1982 (έκατ. δολ.)
 Γ.: % επί του συνόλου των εισαγωγών (έξαγ.)

Πηγές: USACDA World Military — Expenditures and Armes Transfert.

ξική πάλη — μορφή που παίρνει ή διαδικασία συσσώρευσης (— Δ.Κ.Ε.) είναι μία σειρά από αλληλεξαρτώμενους παράγοντες που καθορίζουν σέ μεγάλο βαθμό τήν παραγωγή δπλων.

Στήν περίπτωση τής 'Ελλάδας ή γεωφυσική τής θέση έπαιξε τόν εξέχοντα ρόλο. ('Από τή μία βρισκόμαστε κοντά στίς πολεμικές έστίες τής Μέσης 'Ανατολής και τής 'Αφρικής από τήν άλλη ή πιό κοντινή χώρα παραγωγός κοντά στίς έστίες είναι τό 'Ισραήλ).¹⁴

'Η ταξική πάλη όμως ποιό ρόλο μπορεί νά παίξει στή δημιουργία πολεμικής βιομηχανίας;

Τά έργοστάσια στρατιωτικού ύλικού γίνονται οι παραγωγικές μονάδες μέσα στίς οποίες αλλάζουν οι δροι τής ταξικής πάλης. Κι αυτό γιατί: α) Τό πολιτικό καθεστώς (ή κυβέρνηση) στηριζόμενη στή λαϊκή νομιμοποίηση στό θέμα τής εθνικής ανεξαρτησίας (τόσο μέ τήν οικονομική — εξαγωγές — όσο και πολιτική τής μορφή — τό πρόβλημα τής Τουρκίας γιά μās) προχωρεί στίς πιό σκληρές μορφές άντεργατικής και άνταπεργιακής πάλης.¹⁵ β) Είναι γνωστό¹⁶ ότι μία χώρα γιά ν' αναπτύξει τή στρατιωτική τής βιομηχανία έχει ανάγκη νά αναπτύξει τήν «παραγωγή σέ άλυσίδα». Πρόκειται γιά τή φορντιστική όργανωση εργασίας που δέν άποτελεί άπλως μία τεχνική μέθοδο αλλά τήν αιχμή τής ταξικής πάλης.

Τό κεφάλαιο όμως έχει κι άλλο όφελος από τήν ανάπτυξη τής Π.Β. Είναι ή ανάπτυξη τής τεχνολογίας. Καταρρίπτοντας τήν άποψη ότι οι στρατιωτικές δαπάνες γιά τήν παραγωγή δπλων είναι μή παραγωγικές (δπως ύποστήριζαν οι P. Sweezy και P. Baran), άφού τό τελικό προϊόν ένωματώνει εργατι-

κή δύναμη,¹⁷ έχουμε δηλαδή παραγωγή ύπεραξίας, δεχόμεστε ότι αυτού είδους οι δαπάνες είναι παραγωγικές αλλά μή άναπαραγωγικές.

Τό όπλικό σύστημα δέν συμμετέχει στήν παραγωγή άλλου προϊόντος. Λέμε όμως ότι ή παραγωγή στρατιωτικού ύλικού ως σύνολο μιάς διαδικασίας είναι άναπαραγωγική άφού ένα μέρος από τή στρατιωτική έρευνα και τεχνολογία περνάει στόν «πολιτικό» έμπορικό τομέα (βλέπε λ.χ. τούς ηλεκτρονικούς ύπολογιστές...)¹⁸

Βέβαια και στή χώρα μας ένα μέρος των στρατιωτικών δαπανών πηγαίνει στήν έρευνα και τήν ανάπτυξη (R-D). 'Ας δοϋμε τό μέγεθος τους:

ΠΙΝΑΚΑΣ Γ'

Στρατιωτικές δαπάνες γιά έρευνα — ανάπτυξη — τεχνολογία

	Τρέχουσες τιμές (έκ. δρχ.)	Σταθερές τιμές (1980 έκ. δρχ.)
1977	53	2.1
1978	82	2.8
1979	95	2.8
1980	194	4.5
1981	221	4.2
1982	—	—
1983	24	0.3
1984	308	3.4
1985	360	(3.8)
1986

δπου () έκτίμηση SIPRI. — τίποτα, ... έλλειψη στοιχείων.

Πηγή: SIPRI, 1987 (σελ. 115-156)

ΚΑΠΟΙΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταπιστήκαμε μ' ένα τεράστιο θέμα, τό όποίο βέβαια δέν έξαντλείται στίς γραμμές ενός άρθρου. Στόχος μας δέν είναι νά δείξουμε άν πηγαίνει καλά ή άσχημα ή πολιμική βιομηχανία, ούτε νά άποκαλύψουμε κάποιο εκ των σκανδάλων. Δείχνουμε άπλως τίς αιτίες γιά τίς όποιες δίνονται τά εκατομμύρια και προσπαθούμε νά ξεχωρίσουμε άπό τίς άφορμές (στίς δεύτερες βρίσκειται και ή περίπτωση τής Τουρκίας). Τό νά έπικαλούμαστε πάντα τό ζήτημα τής έξάρτησης τής «περιφέρειας» από τή «μητρόπολη» δέν μπορεί νά προσφέρει τήν κατάλληλη βάση έξήγησης. Οι στρατιωτικές δαπάνες είναι δεμένες μέ τίς ταξικές σχέσεις κυριαρχίας. 'Η προσπάθεια επέκτασης τής πολεμικής βιομηχανίας σημαίνει πριν άπ' όλα προσπάθεια καπιταλιστικής ανάπτυξης. Δείξαμε γιάτί:

"Όταν μιλάνε γιά στρατιωτικούς έξοπλισμούς θά πρέπει ν' αφήνουμε κατά μέρος τίς ήθικές έξάρσεις. Γιατί αυτοί είναι άδιαχώριστοι από τίς οικονομικές κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις.

Υ.Γ. "Όποιος πιστεύει ακόμα στήν σχέση έξοπλισμών-ήθικής άς ρίξει μία ματιά στό *Sipri Yearbook 1987*, στίς σελ. 204, 205. Μεταξύ των 28 (!) χωρών που πωλούν όπλικά συστήματα, ταυτόχρονα (!) σέ 'Ιράν- 'Ιράκ, θά βρει και τήν (έθνικά περήφανη που δέν λείπει άπ' αυτό τό παγκόσμιο προσκλητήριο) χώρα μας.

14. Για τή διαδικασία συσσώρευσης στήν 'Ελλάδα και τό ρόλο του κράτους βλέπε *Θέσεις No 1* (Γ. Μηλιός).

15. Βλέπε τό σχετικό παράδειγμα στό *Σχολιαστή*, No 40 7/86.

16. Κυρίως τήν έπιθεώρηση του ΟΗΕ γιά τά θέματα άφοπλισμού 1983.

17. 'Η προβληματική των παραγωγικών και μή άναπαραγωγικών δαπανών αναπτύσσεται άπό τόν Γ. Σταμάτη: *Προβλήματα μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας*, 'Οδυσσέας 1986.

18. Κυρίως Χ. Πασαδέας: *Τό σύστημα Κράτος — Έρευνα — Βιομηχανία*. Διακτορική διατριβή, Paris I, 1979.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

του Γιάννη Παπαμχαήλ

Οταν μιλάμε ή γράφουμε για τη σημερινή πολιτική ή κοινωνική κρίση —καί κατά προέκταση, για τις πιθανές προοπτικές μιάς 'Αριστεράς όριστικά άπεγκλωβισμένης από τό σταλιισμό— όφείλουμε νά δώσουμε ένα συγκεκριμένο Ιστορικό νόημα τόσο στην έννοια της κοινωνικής κρίσης όσο και εκείνης της προοπτικής της 'Αριστεράς.

Πράγματι, αν ξεκινήσουμε από τά μετεμφυλιακά χρόνια, εύκολα θά διαπιστώσουμε την ύπαρξη μιάς ένδημικής κρίσης της ελληνικής κοινωνίας. Ποιά τά βασικά χαρακτηριστικά της, από κοινωνικοπολιτικής άποψης: ή συσπείρωση των δύο αντίπαλων κοινωνικών δυνάμεων εκατέρωθεν μιάς σαφούς διαχωριστικής γραμμής ταξικής «λαϊκότητας» πού διασχίζει την ελληνική κοινωνία ως βίωμα περισσότερο, παρά ως έκλογική στάση. Οί λαϊκές μάζες, μέσα στην άνάπηρη πολιτική δημοκρατία, αισθάνονται έξόριστες από τό πολιτικό σύστημα. Ένας τέτοιος πολιτικός διαχωρισμός άναιρεί έξ όρισμού τις προϋποθέσεις κάθε βαθύτερης συναίνεσης. Πολιτικοποιεί την κρίση αξιών. Η κρίση είναι σφαιρική, ό ταξικός και πολιτικός χαρακτήρας του θεσμικού σώματος ένιατος και άναγνωρισμένος. Ό άυταρχισμός του κράτους, ή λιτότητα, τά σκάνδαλα διαχείρισης, ή άθλιότητα της παιδείας κ.λπ., τοποθετούνται στην κλίμακα αυτής της ριζικής κοινωνικής άντιπαλότητας, σαν «φυσικά» προϊόντα της «όλιγαρχικής διαχείρισης του κοινωνικού πλούτου από τη Δεξιά»: ή κρίση αξιών σηματοδοτεί άμεσα μιά λανθάνουσα πολιτική κρίση, πού δέν προκύπτει όπως σήμερα από την άθροιση της κρίσης του στρατού, σύν εκείνη της δικαιοσύνης, σύν την άλλη της παιδείας κ.ο.κ. Η λαϊκή άμφισβήτηση είναι σφαιρική, πολιτική. Η άδυναμία των δημοκρατικών, «άμυντικών» κοινωνικών κινήματων είναι παράγωγο αυτής της σχεδόν υπό έκρηξη συμπεσμένης πολιτικής συνειδητότητας.

Σήμερα, τό παλαιό «εύρύτερο δημοκρατικό φάσμα» και ή άμεσότητα μέ την όποία έτεινε νά άνάγει τά επιμέρους ζητήματα στό πολιτικό πεδίο τείνουν πρós διάλυση. Χωρίς προοπτικές άλλαγής, τά μικροαστικά στρώματα συντηρητικοποιούνται άυτόνομύμενα, ύποτάσσονται στό άστικό πεπρωμένο τους χειραφετούμενα από την πολιτική άμφισβήτηση, δομούν τη διασπορά των μύριων συντεχνιασμών τους. Τό πρώτο πεδίο όπου οι τάσεις αυτές είναι όρατές και, (δυστυχώς για τά συμπαραταξιακά όνειρα του ΚΚΕ, θά γίνουν άκόμα πιο έμφανείς), είναι εκείνο των «γενικών» πολιτικών αξόνων κινητοποίησης: ή περίοδος λόγω χάρη όπου μέγιστα πολιτικά ζητήματα όπως τό έκλογικό σύστημα ή άκόμα ή προβληματική της ένθνικής ανεξαρτησίας δημιουργούσαν άμεσες μαζικές λαϊκές αντιδράσεις, έχει περάσει. Άντίστοιχα, άναπτύσσεται προοδευτικά ένα συγκεκριμένο άκόμα κοινωνικό κίνημα στις ποικίλες του διαστάσεις, του όποιου την άντικαπιταλιστική δυναμική ή «παραδοσιακή» Άριστερά, προσκολλημένη σε παρωχημένες Ιστορικά άντιλήψεις της νεοελληνικής κοινωνίας, έπιμένει νά παραγνωρίζει ή, συμμετρικά, νά «καπελώνει»: τό τί διακυβεύεται πίσω από τις προσπάθειες άνασύνταξης της συλλογικότητας των κινήματων αυτών, ή «παραδοσιακή» Άριστερά είναι ύποχρεωμένη προγραμματικά νά τό παραγνωρίζει, έγκλωβισμένη όπως βρίσκεται στό μεταρρυθμιστικά σχήματα των δημοκρατικών της σταδίων, είτε αυτά έξωραίζονται από μιά ψευδορίζοσπαστική φρασεολογία είτε όχι.

ΠΟΙΟ ΚΙΝΗΜΑ;

Πρέπει λοιπόν άρχικά νά διαλυθούν οι μύθοι περί του «γενικού» και άόριστου «κινήματος». Νά διαπιστωθεί ξεκάθαρα ότι σε σχέση με τά μετεμφυλιακά κριτήρια της κοινωνικής κρίσης, ή σημερινή φαντάζει άρκετά διαφορο-

ποιημένη. Η μεταδικτατορική τυπική κατοχύρωση της πολιτικής δημοκρατίας, ή κατάργηση των φραγμών πού έμπόδιζαν την τυπική έστω λειτουργία του κοινοβουλευτισμού και ιδίως ή άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση έδωσαν στις έννοιες του «λαϊκού κινήματος» και της «κρίσης» ένα διαφορετικό νόημα, πού ένώ ό καθένας βιώνει καθημερινά, όρισμένοι άριστεροί έπιμένουν νά μήν τό άναλύουν.

Τό παράδειγμα των κινητοποιήσεων για τη Παιδεία και πέρα, άπ' αυτές, της γενικής άμφισβήτησης του τρόπου λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι εδγλωττο: καλύπτοντας την άπουσία μιάς στοιχειώδους κοινωνιολογικής και πολιτικής άνάλυσης του φοιτητικού κινήματος πίσω από έναν στείρο και συνθηματολόγο κοινωνιολογισμό («τά παιδιά του λαού διψούν για μόρφωση στό δημόσια σχολεία και τό Πανεπιστήμιο» -«ψωμί, παιδεία, έλευθερία» κ.λπ.), τό έκτός χρόνου ΚΚΕ έπιμένει νά ταλαντεύεται άνάμεσα σε μιά «αριστεριστική» ψευδοπολιτικοποίηση, πού στους μαζικούς χώρους εκφράζεται σαν προσπάθεια παραταξιακού «καπελώματος», και την τυφλή υιοθέτηση, στό επίπεδο συνείδησης αυτού του κινήματος, άκόμα και των πιο άπαράδεκτων και συντεχνιακών αιτημάτων του, όπως τη δωρεάν διανομή συγγραμμάτων. Άπό τη δογματική γενίκευση ως την όπορτουμιστική ισοπέδωση, ή κομματική γραφειοκρατία χέρι με χέρι με τό μικροαστισμό του φοιτητικού συντεχνιασμού, οδηγούν τον φοιτητικό κόσμο έκτός χρόνου και τόπου, αφήνοντας τό χώρο έλεύθερο στόν άυταρχισμό του κρατικού έκσυγχρονισμού.

Πράγματι, γύρω από τη χίμαιρα —άλλά και την πραγματικότητα— του έξευρωπαϊσμού της πρώην ψωροκώσταινας, ή παρουσία του κράτους σε όλα τά πεδία του κοινωνικού λόγου είναι πιά φανερά. Η όρθολογικοποίηση, πού στό οικονομικό πεδίο άναρείται κατά πολύ από τις έγγενείς άντι-

φάσεις της ελληνικής αστικής κοινωνίας, λειτουργεί αρκετά καλά σαν ιδεολογικός μαγνήτης ατόμων και κοινωνικών ομάδων πού, συντεχνιακά οργανωμένες ή όχι, αποτελούσαν μέχρι πρότινος τμήματος του «ευρύτερου δημοκρατικού φάσματος». 'Η κρατική παρέμβαση συνδυάζει έτσι την επιλεκτική καταστολή και τον εκφοβισμό των εργαζομένων στο όνομα της οικονομίας «μας» και τη συστηματική εμπέδωση μιας ατομοκεντρικής κυνικής ιδεολογίας κατ' εικόνα και όμοιωση της αντίστοιχης νεοφιλελεύθερης στις διάφορες εκδοχές της. Για ποιά κυνισμό όμως πρόκειται; 'Οχι για τον φιλοσοφικό στοχασμό και την άποστασιοποίηση ενός Διογένη — ή του Καραγκιόζη, όταν δήλωνε: «'Αντί να δουλεύω και να πεινάω, καλύτερα να κάθωμαι και να πεινάω». 'Αλλά για έναν άλλο, νεο-φιλελεύθερο κυνισμό, πού αγωνίζεται για να συμμετάσχει ανταγωνιστικά στη νομή και εκμετάλλευση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας με τον πιο άποδοτικό για το άτομο τρόπο. Ουσιαστικά, ή νεοφιλελεύθερη φιλολογία πού άνθει, δεν εκφράζει παρά μία τέτοια πολιτική και ήθική στάση. Στο καθαρά οικονομικό πεδίο, όχι μόνο δεν είναι «νέος» ο φιλελευθερισμός αυτός, αλλά, όπως όλοι σχεδόν οι οικονομολόγοι παραδέχονται, δεν έχει ούτε μπορεί να έχει καμία εφαρμογή: τό 1929 δεν έσβησε ακόμα από τις μνήμες του καπιταλισμού.

Μία ήθική και πολιτική λοιπόν στάση, ένας κυνισμός πού άναιρεί κάθε συλλογικότητα και πού χαρακτηρίζει τον συντηρητισμό και την εξατομίκευση. 'Ενας κυνισμός όχι αθάδης απέναντι στην έξουσία, αλλά άλαζονικός (όταν βρίσκεται στη θέση της) ή δουλικός απέναντί της (όταν την εποφθαλμιά). 'Από τη στάση ενός τέτοιου δουλικού κυνισμού απέναντι στην έξουσία άπουσιάζει κάθε άρνηση, κάθε αντίσταση, κάθε περηφάνια. 'Ισως έδω να βρίσκεται τό πιο άνησυχητικό σύμπτωμα της σημερινής κοινωνικής κρίσης: τό «τίποτα πιά δεν λειτουργεί» άποτελεί, πέρα από μία διαπίστωση της άθροιστικής κρίσης των θεσμών, τό άλλοθι της εξατομίκευσης στην άναζήτηση προσωπικών διεξόδων, την Κερκόπορτα του νεοφιλελεύθερου καυμποϊσμού, τό βίωμα πού δικαιολογεί εκ των προτέρων κάθε συνεργασία με κάθε «κατακτητή». Για να τό πούμε άλλιώς, όσο ή σύνδεση της πολιτικής δημοκρατίας με τό δράμα του εκσυγχρονισμού και της τεχνολογίας ενσωματώνει τις λαϊκές μάζες στό ιδεολογικό παιχνίδι της πολιτικής ισότητας και της δημοκρατικής συμμετοχής στα ευρωπαϊκά και οικονομικά πεπρωμένα, τόσο ή ταξική φύση της κοινωνικής κρίσης παύει να άναγνωρίζεται — και μετατίθεται σε διοικητι-

κές δυσλειτουργίες ή προσωπικές άδυναμίες — και τόσο οί συλλογικές αντίστασεις άμβλύνονται και άπωθούνται στό συλλογικό άσυνείδητο σαν μνήμες ενός ένοχλητικού ή, αντίθετα, μουσειοποιημένου παρελθόντος άνίκανου να άνταποκριθεί στις άπαιτήσεις του παρόντος και του μοντερνισμού, τόσο στό ήθικό όσο και στό πολιτικό πεδίο.

Ο «ΤΡΙΤΟΣ ΔΡΟΜΟΣ» ΚΑΙ Η ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

'Ανάδοχος του άστικού εκσυγχρονισμού όσο και φορέας λαϊκών ελπίδων τό ΠΑΣΟΚ άποσπᾶ τη λαϊκή ψήφο για την πραγμάτωση της βασικής προϋπόθεσης του εκσυγχρονισμού αυτού: την παραδοχή και την άναγνώριση άπό τις ευρύτερες λαϊκές μάζες του ότι έξω άπό τά δυτικά πρότυπα και τά σοβιετικά σκιάχτρα δεν υπάρχει « τρίτος δρόμος ». Μά οί μάζες μαθαίνουν μόνο μέσα άπό την έμπειρία τους: οφείλουν λοιπόν να δουν και να κατανοήσουν τις άποτυχίες κάθε « τρίτου δρόμου », να πειστούν ότι προσπαθήσαμε « μαζί » και « μαζί » άποτύχαμε — μαζί λοιπόν δεν θά πρέπει και να επιστρέψουμε στό ρεαλισμό και τις « πικρές άλήθειες » του; Πόσο σκληρή είναι ή ζωή και ή πραγματικότητα για τους « σοσιαλιστές », κυρίως όταν « κατά βάθος » άρνούνται έπίμονα να εγκαταλείψουν για πάντα τά όράματα της παιδικής τους ηλικίας (ναι, ακόμα και ο υίός Γιωργάκης έχει τό ρόλο του στό σενάριο, στό όνομα του πατρός και ιδίως, όπως διαδίδεται, της μητρός...).

'Ετσι τό ΠΑΣΟΚ στήνει εθδύς έξαρχής τό παλιό, γνωστό σκηνικό, στό όποιο μόνο οί άφελείς πιστεύουν (ύπηρεχαν και τέτοιοι βέβαια στό στελεχικό δυναμικό της όργάνωσης, εκείνοι πού στη δεύτερη φάση της παράστασης κλήθηκαν να εγκαταλείψουν τό τρένο): στό κοινωνικό και πολιτικό πεδίο άναλαμβάνει την καθυστερημένη νομική συγκρότηση ενός κράτους δικαίου. Στο οικονομικό πεδίο προωθεί, εν μέσω γενικευμένης οικονομικής ύφεσης του δυτικού κόσμου, τη γνωστή σοσιαλδημοκρατική ιδέα ενός κράτους-άτμομηχανής της οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης μιας άστικής κοινωνίας σε κρίση. Και οί δύο προοπτικές επιτρέπουν την αισιόδοξη, άν όχι ένθουσιώδη, ένταξη των λαϊκών στρωμάτων στην προβληματική της «άλλαγής» και την παράλληλη εγκατάλειψη, στό όνομα του «όράματος», των πιο πολύτιμων στοιχείων της λαϊκής πολιτικής ευαισθησίας και των αντίστασών της στις τριτοδρομικές κυβερνητικές άθαιρεσίες. 'Η ένταξη αυτή, πού άν και άντιστρατεύεται τις δημοκρατικές άμυνες των πολιτών, άρα και τη στοιχειώδη δυσπιστία τους, όνομάζεται συναίνεση. Συ-

ναίνεση για την πραγμάτωση του «σοσιαλισμού» — κι όταν, παρ' όλες τις «προσπάθειες», ή συνταγή δεν μάς βγήκε, συναίνεση πιά και για την εγκατάλειψή του: άπό τις συναινέσεις ως την άπολιτική εγκατάλειψη ή άπόσταση πράγματι είναι μικρή. Λίγο μεγαλύτερη παθητικότητα, λίγο περισσότερη άδιαφορία (τό λένε και «άνοχη» στη νεο-φιλελεύθερη διάλεκτο), λίγο πιο θρασύς κυνισμός. 'Αν τό ΠΑΣΟΚ της πρώτης περιόδου κατασπάταλησε πολύ χρήμα σε «πειραματισμούς» και κοινωνικές παροχές, τό τίμημα άξίζει τον κόπο: έπεισε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού ότι «ήθελε» πραγματικά, όμως, δυστυχώς, «δεν μπορούσε». Τις έπεισε — και τό να πιστέψουμε τό αντίθετο θά ήταν ένα σφάλμα του όποιου τό μέγεθος θά φανεί στις επόμενες εκλογές — ότι ή «λιτότητα» ήταν ή μόνη ρεαλιστική λύση. Μά και αυτοί πού δεν έπεισε, τους καθυπέταξε στην πιο άπελπιστική έκδοχή της συναίνεσης, εκείνη πού πρόσφατα έπεσήμαναν οί συνδικαλιστές (Μπακιρτζής): έχει έμπεδωθεί, είπε, σε πολλούς εργαζόμενους ή πεποίθηση ότι οί άγώνες δεν χρειάζονται, άφου άν δεν θέλει ή κυβέρνηση, δεν γίνεται τίποτα. Σ' αυτήν άκριβώς την παραλλαγή της συναίνεσης — πού έξ όρισμο δεν έχει συγκροτηθεί σε πραγματικό κίνημα και πού χαρακτηρίζει τό «πολιτικό κενό» — προσπαθούν να άπευθυνθούν όλες οί κινήσεις της νέας 'Αριστεράς.

Μάταια; Πιθανόν. 'Αξίζει όμως τον κόπο να προσπαθήσει. Σίγουρα όμως δύσκολα: δεν είναι τό περιεχόμενο των όρων έξουσίας όσο οί ίδιοι οί όροι πού έχουν φθαρεί — μαζί με την κοινή λογική, τό χιούμορ, τό σαρκασμό της λαϊκής πολιτικής ευαισθησίας. Τό σκάνδαλο είναι πιά μουγκό, γυμνό, χωρίς λέξεις. 'Ετσι, όταν τό κρατικό τρένο της άλλαγής εγκαταλείπεται όριστικά κι έπίσημα στό σταθμό του Νταβός και ή κυβέρνηση στήνει την ιστορία στό ραντεβού με τό κράτος δικαίου, κανένα κίνημα δεν εμφανίζεται στους δρόμους να άμφισβητήσει: έχει πιά γίνει πεποίθηση: ή «άλλαγή» δεν τέθηκε ποτέ με κοινωνικούς όρους (δεν άφορά την έξουσία), αλλά πολιτικούς (άφορά δηλαδή την κυβέρνηση). Κληρονόμησε και διαχειρίζεται («τί να κάνει; Δεν προσπάθησε μήπως; 'Αλλά να, 'Αμερικανοί, Τούρκοι, κρίση, Δ.Ν.Τ.»...) ένα κράτος του όποιου ή πλαδαρή παραδοσιακή λειτουργία στήριζεται στις προνομιακές σχέσεις των γραφειοκρατικών του δομών με οργανωμένες ομάδες ιδιωτικών συμφερόντων, για τις όποιες ή έστω και τυπική νομιμότητα άποτελεί έναν άσφυκτικό σχεδόν κορσέ. Στο πλαίσιο των άμετάβλητων κοινωνικών σχέσεων, ή άλλαγή φρουράς συνίσταται ιδίως στό διοικητικό και νομικό έπίπε-

δο στην παγίωση των νομικών πλαισίων της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης — πλαισίων ιδιαίτερα φανερών στη φορολογική νομοθεσία, ή όποια εύνει όλο και περισσότερο τη συγκέντρωση του κεφαλαίου εις βάρος των «μικρο-μεσαίων», πού άποτελούν δήθεν τόν άξονα άναφοράς του ΠΑΣΟΚ. 'Απ' αυτή τήν άποψη, ή κυβέρνηση θέτει όντως τίς βάσεις ενός έκσυγχρονισμού: του έκσυγχρονισμού τής οικονομίας ΤΟΥΣ. Στο ιδεολογικό πεδίο, τό επίτευγμα συνίσταται στην υιοθέτηση του «έθνικού», ένωτικού «μας», άπό πλατιά στρώματα εργαζομένων, κάθε φορά πού έπικαλούνται αυτή τήν οικονομία.

ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

'Η έγκατάλειψη του «σοσιαλιστικού ιδεώδους» άπό τούς έπίσημους σοσιαλιστές, ή τυφλή παραδοχή (στό όνομα τής ύποταγής σ' ένα «ρεαλισμό») τής λογικής του κέρδους, δημιουργεί στό σύνολο τής κοινωνίας μιά προδιάθεση στην άποδοχή του νεοφιλελεύθερου άμοραλισμού. 'Ο «λαός στην έξουσία», μέ τό συγκεκριμένο δράμα τής μετάβασης σ' έναν άνεκδιήγητο σοσιαλισμό «προδομένο», έρμηνεύει πιά τήν άλλαγή μέ τόν μοναδικό τρόπο πού του άπομένει: τήν άτομική εύκαιρία ξελασπώματος. 'Ανοίγει δηλαδή τήν πόρτα στην ύποβόσκουσα ήθική κρίση. Δέν είναι πιά μόνο ό παραδοσιακός χουντικός και καραμανλικός συρφετός των άδιόριστων έπαρχιωτών πού, διοριζόμενοι σέ θέση κλητήρα ή ακόμα και σέ διευθυντικά κάποτε πόστα, συγκροτούν τίς στρατιές των τραμπουκών όπαδών — κληροδότjμα πού διαχειρίζεται τό ΠΑΣΟΚ μέσω ΠΑΣΚΕ και κλαδικών. Είναι μεγάλα τμήματα του πρώην «εφύτερου δημοκρατικού φάσματος» πού αύριανίζονται στους παιάνες του μεσουρανούντος πράσινου ήλιου: αγρότες, μικροεπαγγελματίες, έμποροι, δικαστές, δάσκαλοι, φοιτητές, πρασινοφρουροί, διορισμένοι καθηγητές πανεπιστημίων... 'Εμφανίζονται έτσι οι άναρχικές έκφράσεις ενός πρωτόγονου άτομικού «καπιταλισμού συσσώρευσης». Βομβαρδισμένο άπό τά πρότυπα τής «έπιτυχίας» ό νεοέλληνας μικροαστός σκουληκοποιείται έλισσόμενος, μαζεύει προνόμια, κάνει «δημόσιες σχέσεις» (στά έλληνικά: γλείφει), φιγούρα και «μπίζνες», προσπαθεί νά ξεχωρίσει, νά έπιπλεύσει ενάντια στό σύνολο άν χρειαστεί, μόνος εναντίον όλων, χλωρίδας, πανίδας, τραπεζών, οργανισμών και συνανθρώπων. Στά παραδοσιακά νεοφιλελεύθερα έλληνικά, αυτές τίς «μπίζνες» τίς λέμε πλιάτσικο — κι οι Γούκοι δέν περιμεναν τό δήμαρχο του Πειραιά γιά νά μάθουν τί σημαίνει τό «άμόνεσθε γιά τήν πάρτη

σας»: στό πεδίο των κοινωνικών συμπεριφορών, ή ρήση του Πρωταγόρα, σύμφωνα μέ τήν όποία μέτρο των πάντων είναι τό άτομο και στην όποία άναφέρεται ό κ. 'Ανδριανόπουλος, άντιστοιχεί στην ίδια τή δομή κάθε μικροαστικού άριβισμού: στόν άτομισμό πού δικαιολογεί κάθε ληλασία. Μαζί μέ τό «σοσιαλισμό» άργοπεθαίνουν οι συλλογικότητες και οι ήθικές άντιστάσεις.

Τί σημαίνει λοιπόν τό στερεότυπο: «όλο και εφύτερα στρώματα εργαζομένων άντιλαμβάνονται τά άδιέξοδα τής πασοκικής άλλαγής», τί σημαίνει αυτό τό «άντιλαμβάνονται», πού έντονα θυμίζει τό λουξεμπουργικό «άν ήξεραν οι εργατές...»; 'Ως προς τί τό άπελισμένο «τίποτα δέν γίνεται» άποτελεί μιά εύόιση προοπτική τής 'Αριστεράς: μόνο ως προς τήν προθετικότητα πού διατυπώνει (θά επανέλθουμε).

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΕΝΟ ΚΑΙ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Ταυτόχρονα όμως, σ' ένα μικρό έστω στρώμα εργαζομένων και κυρίως διανοομένων του χώρου αυτού, ή πασοκική και διεθνής έμπειρία ξαναφέρνει στην έπικαιρότητα τά παλιά και δήθεν ξεπερασμένα έρωτήματα πού χαρακτηρίζουν ως ένα σημείο τή σημερινή πολυδιάσπαση τής έλληνικής ιδιαίτερα 'Αριστεράς: ποιά άλλαγή, πώς; Κοινοβουλευτική δημοκρατία ή δικτατορία του προλεταριάτου; Ποιές μορφές παίρνει ή κρυφή πανταχού παρουσία του κρατικού άυταρχισμού μέσα στό κοινωνικό σώμα; Πέρα άπό τό σταλισμό και τήν περεστρόικα, ή ύπαρξη των σοβιετικών στρατοπέδων άποτελεί πράγματι τήν τελεσιδική καταδίκη του μαρξισμού και, πέρα άπ' αυτόν, τής πλατωνικής σκέψης; 'Η μαρξιστική μέθοδος έχει όριστικά ά-

πογυμνωθεί άπό τίς αρχικές της φιλοδοξίες και είναι καταδικασμένη νά άμφισβητείται άπό μιά άμφισβήτηση καθόλου μεθοδική, αλλά αυθαίρετη και καταχρηστική, σαν τίς γενικεύσεις τής γαλλικής «νέας φιλοσοφίας»; Κι άν ή μετάβαση στό σοσιαλισμό σημαίνει ξεπέραςμα του σημερινού άστικού κράτους, πώς ή έξουσία μπορεί πράγματι νά κοινωνικοποιηθεί; Αυτά είναι μερικά μόνο άπό τά συχνά άδιαιτύπωτα έρωτήματα πού διασχίζουν πέρα ως πέρα όλους τους ύπαρκτους ή υπό συγκρότηση φορείς τής 'Αριστεράς, τούς μνηστήρες πού προτίθενται νά αυτοπροταθούν γιά τήν κάλυψη του πολιτικού κενού ενός κοινωνικοπολιτικού αίτήματος πού κανείς δέν άποφασίζει ακόμα νά αναλύσει σοβαρά.

Γιατί τό κοινωνικοπολιτικό αυτό αίτημα, ούσιαστικά άπαιτεί τή διατύπωση τής όποιασδήποτε πρότασης άλλαγής μέ δρους έξουσίας: και άκριβώς αυτό είναι πού στίς σημερινές συνθήκες φαίνεται όχι μόνο σισύφειο αλλά και κυριολεκτικά άστέιο: πώς νά έρμηνεύσει κανείς αυτό τό δυσάρεστο συναίσθημα, αυτή τή διαίσθηση τής άκαταλληλότητας των φθαρμένων δρων, αυτή τήν άπειλητική σιωπή πού άποτελεί τήν άλλη όψη του νομίσματος τής δογματικής φλυαρίας και τής ξύλινης γλώσσας τής; 'Ενώπιον του έρωτήματος πού άφορά τούς δρους γέννησης μιάς άλλης κοινωνίας, πού άφορά μ' ένα λόγο τούς δρους τής βίας πού πλαισιώνουν τή μετάβαση αυτή, δέν είναι καθόλου τυχαίο ότι στίς επαναστατικές φαντασιώσεις τής έλληνικής 'Αριστεράς οι όροι τής «κάθαρσης» άντλούνται άπευθείας άπό τό ιακωβινικό πρότυπο των άστικών επαναστάσεων και των άπελευθερωτικών άγώνων: κατά πόσον ένα τέτοιο έργαλείο, μιά τέτοια παράσταση, άντιστοιχεί στίς αναγκαίες τής σοσιαλιστικής προοπτικής στίς σύγχρονες κοινωνίες; Τό έρώτημα, γιά όλους όσοι δέν έφτασαν ακόμα νά αντιμετωπίσουν τή βία σαν «κάθαρση», προσωπική έκτόνωση ή αυτοσκοπό, παραμένει μετέωρο και ένοχλητικό. Στην άκρη του διαμορφώνεται ή τραγική σκέψη ενός άσυντόνιστου κόσμου πού γλιστράει στή διάλυση και τήν άρνησή του, χωρίς νά καταφέρει νά έπιτελέσει τήν ύπέρβασή του. Και είναι τραγική αυτή ή σκέψη γιατί επαναφέρει τήν 'Αριστερά σέ κάποια άμυντικά όχυρώματα, κάτι άνάμεσα στό «ύπερεγώ» ή τήν ήθική συνείδηση ενός κόσμου βάρβαρου, άδιστακτου και κυνικού και στην πολιτική προάσπιση των άστικών, δημοκρατικών έλευθεριών πού έσφαλμένα έτεινε νά θεωρεί κεκτημένες. Μέ τήν κρυφή σέ πολλούς πεποίθηση ότι οι «Μήδοι στό τέλος θά περάσουν», ότι χωρίς σφαιρική, πολιτική άπάντηση μέ δρους έ-

ξουσίας στά συγκεκριμένα προβλήματα της κρίσης, όλα τα δημοκρατικά, μεταρρυθμιστικά όχρωματα είναι έξ όρισμο, άλωση, όπως άλλωστε κι ή ίδια ή έννοια της κρίσης, πού απαιτεί πάντα ένα μέτρο σύγκρισης, μιά συλλογική μνήμη. Καί τότε; Τότε, ή θά γίνουμε κι έμεις Μήδοι και συνεργάτες τους, ή άλλως, στό πέλαγος της άπόγνωσης, ποιός ξέρει;..

Έντούτοις, οι προγραμματικές διακηρύξεις της «παραδοσιακής» 'Αριστεράς (σάν ή υπόλοιπη 'Αριστερά νά είχε φυτρώσει χωρίς παραδόσεις...) δέν προσφέρουν πιά γιά πολλούς αξιόπιστες έναλλακτικές προτάσεις διεόδου: τό σταλινικό έξάμβλωμα του μαρξισμού έχει ύποθηκέυσει τό μέλλον των λέξεων και του νοηματικού τους φόρτου. 'Η γραφειοκρατική πρακτική έχει παγώσει τή δυναμική των φορητικών και φοιτητικών άγώνων. 'Η σταδιακή άπομόνωση όλων των άνανεωτικών άριστερών δυνάμεων στό περιθώριο της πολιτικής σκηνής οδηγεί πολλούς επώνυμους και άώνυμους άριστερούς στην ιδιώτευση, ή, στην καλύτερη περίπτωση, στην επεξεργασία ενός λόγου άμφισβήτησης χωρίς ουσιαστικές προοπτικές. 'Απ' αυτή τήν άποψη, μιά άπό τς κεντρικότερες συνιστώσες της κοινωνικής κρίσης βρίσκεται πιθανόν ακριβώς έδω: στην τάση των διανοουμένων της μιά σταλινικής άριστεράς νά κάνουν άπαισίοδεξ και σωστές διαγνώσεις, νά περιγράφουν και νά εξηγούν τή σήψη, νά προβλέπουν καταστροφές, χωρίς νά προτείνουν τήν παραμικρή αξιόπιστη «θεραπεία». 'Ομως, μιά άριστερή σκέψη πού δέν προσφέρει έλπιν και προοπτική δέν συμβαδίζει με μιά άριστερή πολιτική: ή άριστερή πολιτική στηρίζεται έξ όρισμού στην (άπλοϊκή ίσως) πεποίθηση ότι τά πράγματα μπορούν έντούτοις νά καλύτερευσουν. Τό νά εγκαταλείψεις άμεσα ή έμμεσα τόν άγώνα γιά τήν έξουσία, σημαίνει ότι γυρνάς τήν πλάτη σου στην πολιτική. Κι όπως αντίθετα ή πολιτική δέν σου γυρνά ποτέ τήν πλάτη, ή «άριστερή» στάση κινδυνεύει νά καταντήσσει με τή σειρά της άνορθόλογη και κυνική. Τά προϊόντα ενός τέτοιου άνορθολογισμού είναι ήδη όρατά σε όρισμένα στρώματα της νεολαίας όπου άνθει ένας «αυτόνομος» δήθεν άναρχοστρουκτουραλισμός. Είναι όμως έπίσης όρατά σε κάποιους μεσήλικους πιά, υπό μορφή παραίτησης άπό κάθε συλλογική δράση — παραίτηση πού άσπάζεται τις διάφορες έκδοχές της άπεγνωσμένης ή ειρωνικής άποστασιοποίησης, άπό τόν κυνισμό ως τή μεταφυσική ιδιώτευση και τή νεοορθόδοξη κατανυκτικότητα.

Τά προβλήματα πού θέτει ή άνασυγκρότηση μιάς νέας, μή σταλινικής 'Αριστεράς, ύπ' αυτές τις συνθήκες, βρίσκονται κατά συνέπεια στην παγίδευση

ση του σύγχρονου άριστερού διανοούμενου, πού με τή στάση του συμπιλιώνει επώδυνα τήν πραγματιστική συνείδηση της εποχής με τή φιλοσοφική και ήθική συνείδηση του ούμανισμού: άπό τή μιά ειρωνεύεται και γελοιοποιεί σάν άναχρονιστικές τις λεγόμενες «μεγάλες ιδέες», τις «μεγάλες θεωρίες», τά «μεγάλα λόγια», πιστεύοντας σε μιά τακτική πάντα παρέμβαση στά θέματα της καθημερινότητας, και άπό τήν άλλη, ταυτόχρονα, άπό καθηκον ή κεκτημένη ταχύτητα, γκρινιάζει και δυσανασχετεί γιά τόν πραγματισμό μιάς εποχής χωρίς στόχους, μιάς εποχής πού δέν πιστεύει παρά στά γεγονότα.

'Αν έντοπίσουμε λοιπόν τις κεντρικές παραμέτρους της κοινωνικής κρίσης σ' αυτά τά δεδομένα, έντοπίζουμε ταυτόχρονα δύο κεντρικούς άξονες παρέμβασης της 'Αριστεράς, ή, τουλάχιστον, ένα δίδυμο πεδίο δράσης, πιθανόν κοινό σε κάθε προσπάθεια άνανέωσης: άπό τή μιά προέχει άμεσα ή συγκρότηση και όργάνωση όλων των εκδηλώσεων —δικεδικητικών ή άπειθειας— πού εκφράζουν μιά συλλογική μορφή αντίστασης στό νεοφιλελεύθερο ή ψευδοσοσιαλιστικό άυταρχισμό. Μά αυτοί οι άξονες, πού συνήθως άφορούν τομείς πού σχετίζονται με τήν ποιότητα ζωής (άυταρχισμός, οικολογικό κ.λπ.), άν και έν δυνάμει χαρακτηρίζονται άπό τό ριζοσπαστισμό τους, όχι μόνο βρίσκονται στην περιφέρεια των οικονομικών-κοινωνικών άγώνων, αλλά έπίσης κινδυνεύουν νά δούν τή δυναμική τους νά εξανεμιζέται άν δέν συνδεθεί με μιά σαφώς άντικαπιταλιστική προοπτική. 'Από τήν άλλη λοιπόν, και παράλληλα, επείγει ή επεξεργασία ενός άτίθασου, κριτικού όρθου λόγου ίκανού νά προδιαγράψει σε γενικές τουλάχιστον γραμμές τήν πορεία της σημερινής 'Αριστεράς προς τήν έξουσία. Καί τό

πρόβλημα έδω δέν βρίσκεται τόσο στό περιεχόμενο των προτάσεων όσο στην όρολογία της διατύπωσης του. Οι λενινιστικές προτάσεις διατυπώθηκαν πράγματι έρήμην του σταλινισμού. Πιθανόν σήμερα νά έχουν χάσει όριστικά τήν αξιοπιστία τους και νά απαιτείται μιά ριζικά άνανεωμένη «γλώσσα», σε όλα τά επίπεδα της πολιτικής παρουσίας μιάς άνανεωτικής 'Αριστεράς. Πέρα άπ' αυτό, ή ίδια ή διαλεκτική της οικοδόμησης του κόμματος όφείλει νά λάβει έπιτέλους ύψη της τις σύγχρονες καταστάσεις και κυρίως τις τεραστιες δυνατότητες ένσωμάτωσης του καπιταλισμού στην λεγόμενη μεταβιομηχανική του περίοδο.

'Ομως, πάντα περί της διαλεκτικής της οικοδόμησης ενός κόμματος πρόκειται, άν όχι μιάς τάξης άυστηρά προσδιορισμένης, τουλάχιστον συγκεκριμένων λαϊκών στρωμάτων και όχι φυσικά κάποιων πολυσυλλεκτικών λαϊκών συννοθλευμάτων. Μιά πορεία κοινωνικά άπελευθερωτική γιά ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού πού στις νέες κοινωνίες, με τις νέες τεχνολογίες τους, άγωνίζονται γιά τά δημοκρατικά τους δικαιώματα (μεταξύ των οποίων τό δικαίωμα κατανάλωσης όλων των προϊόντων του κοινωνικού πλούτου), γιά τή χειραφέτηση και κάποτε γιά τό ίδιο τό δικαίωμά τους στην ύπαρξη.

Τό άν ένα τέτοιο κόμμα είναι δυνατόν νά οικοδομηθεί είναι μιά άλλη συζήτηση. Τό ζητούμενο αυτή τή στιγμή είναι ή διατύπωση του άνάλογου στόχου: ένα όχύρωμα πολιτικής συλλογικότητας πού νά άντικατοπτρίζει τους σύγχρονους προβληματισμούς. Διατύπωση του στόχου σημαίνει διατύπωση μιάς πολιτικής προθετικότητας ή όποια νά άνταποκρίνεται στην προθετικότητα πού κοινωνικά εκφράζεται σήμερα άπό τή στάση της άπεγνωσμένης συναίνεσης: τό «τίποτα δέν γίνεται» σημαίνει ότι «κάτι θά θέλαμε νά γίνει, αλλά...». Σε λίγο, είναι πιθανόν νά εκλείψει άκόμα κι αυτή ή προθετικότητα — πράγμα ήδη όρατό, στον φοιτητικό λόγο χάρη μαζικό χώρο. Καί τότε θά βρισκόμαστε σε μιά κατάσταση ειδώλων και άντικατοπτρισμών, μόδας και προσομοιώσεων, όπου όλες οι κατηγορίες με τις όποιες ή φιλοσοφία του ύποκειμένου άντιλαμβάνονταν ως σήμερα τήν κοινωνική ένταξη και τή δράση επί του άντικειμένου, ιδίως εκείνη της βούλησης, θά έχει εκλείψει. 'Η κοινωνία, ό «σκάβος», δέν θά θέλει τίποτα παρά τό θέαμα του έαυτού της. 'Η ιστορία θά έφημερευει στό κόμμα του παρόντος. 'Επιστημονική φαντασία; 'Οχι, βίωμα και πραγματικότητα, έδω και τώρα, σ' όλη τή βαθιά Εύρώπη σχεδόν και σ' όλη τή βαθιά 'Αμερική: άπροσμέτρητο βάθος της επιφάνειας και της όθόνης...

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ ὀργάνωση τῶν συλλογικῶν ἀντιστάσεων σέ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἰδίως δέ στὴ σφαῖρα τῶν δημοκρατικῶν δικαιωμάτων, ἀποτελεῖ πιθανόν μιὰ προτεραιότητα. Ἐνα πρῶτο βῆμα πού δέν ἀποτελεῖ ὁμως αὐτοσκοπὸ ἀλλὰ ἐντάσσεται στὴν πορεία ἀλωσης τῆς ἐξουσίας — ἀλλὰ ἀλλιῶς, καθηλωμένο, χάνει τὴ δυναμικὴ του.

ΠΟΙΑ «ΕΝΟΤΗΤΑ» ΚΑΙ ΠΩΣ;

Κι ἐδῶ πρέπει νά λυθοῦν οἱ παρεξηγήσεις πού ἀφοροῦν τὴν ἐνότητα τῆς Ἀριστερᾶς: παρ' ὅλες τὶς κάποιες ἐνδείξεις σύγκλισης τῶν ἀπόψεων σέ ὀρισμένα ἐπιμέρους ζητήματα, μιὰ τέτοια ἐνότητα (πολιτικὴ) ὄχι μόνο δέν εἶναι ὑλοποιήσιμη, ἀλλὰ δέν εἶναι κἀν χρησιμὴ ἢ ἐπιγίγουσα. Συνήθως, μέ τὴν «ἐνότητα» τὸ ΚΚΕ ἀπευθύνεται στίς προεκλογικὲς περιόδους ὄχι σέ κοινωνικὲς ὁμάδες ἢ τάξεις, ἀλλὰ σέ ὁποιες δυνάμεις θεωρεῖ «ἐνωσματούσιμες» στὸ ἐκλογικὸ του πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀξίωση τῶν ἐδρῶν του στὸ κοινοβούλιο. Ἀντίθετα, στὸ κοινωνικὸ πεδίο ἀγῶνων διατηρεῖ ἀλώβητη τὴ διασπαστικὴ του λογικὴ, μέ πρῶτη καὶ βασικότερη ἔκφραση τῆ διαίωσιση τῶν παρτάξεων.

Ἄφοῦ λοιπόν δέν πρόκειται γιὰ ἐνότητα ἀγῶνων, ἀλλὰ γιὰ πολιτικὴ συμπαράταξη, ἐπιστρέφουμε ἀναγκαστικά στὸ ἐρώτημα: ὑπάρχει ἢ ὄχι ἀξιόπιστη πρόταση ἐξουσίας ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ στὴν Ἀριστερὰ πολιτικὸ κόμμα; Ἄν ὑπάρχει, θά φανεῖ ἀναγκαστικά καὶ θά συσπειρώσει. Ὅμως, ἡ ἐνότητα τῆς ἀντικαπιταλιστικῆς Ἀριστερᾶς (ὁ πλεονασμὸς εἶναι πιά ἀναγκαστικός) δέν μπορεῖ νά σφυρηλατηθεῖ παρά γύρω ἀπὸ τοὺς κοινωνικούς ἀγῶνες πού διευρύνουν τὴν ἐργατικὴ διεκδικητικὴ πάλη, διασταυρώνοντάς τὴν μέ ἄλλους δημοκρατικούς ἀγῶνες. Χωρὶς μαρκουζιανὲς αὐταπάτες, τέτοια πεδία πάλης καὶ συλλογικῆς ἀντίστασης διαμορφώνονται σήμερα παντοῦ. Ἐνδεικτικὰ μόνο, μπορούμε νά ἀναφέρουμε τὴν καταστολὴ τῆς νεολαίας, τὴν παιδεία, τὸν ΕΚΑΜ, τὸ οἰκολογικὸ: στὴ σημερινὴ κοινωνικὴ κρίση, ἡ ὀργανωμένη δημοκρατικὴ διεκδίκηση μπορεῖ νά ἀποκτήσει πολιτικὰ μιὰ ἀνατρεπτικὴ δυναμικὴ. Γιατί, ὡς γνωστόν, ἂν τὰ κοινωνικὰ κινήματα (καὶ τὸ ἐργατικὸ μεταξὺ τους) ἀντιπαρατίθενται στόν καπιταλισμό, τὸ κάνουν ὄχι μέ ἀριθμούς, ἀλλὰ μέ τὴ δυναμικὴ τους, χάρις στὴν ὁποία ἄλλωστε καὶ συν-κινούνται, συνδέονται μεταξὺ τους. Κι εἶναι ἐδῶ ἀκριβῶς πού κάποια, διαγραφόμενη στόν ὄριζοντα, αὐτοκριτικὴ πού ἀφορᾷ τὰ στάδια, ἔχει μιὰ κεντρικὴ σπουδαιότητα: σημαίνει, στὸ ἐπίπεδο τοῦ μαζικοῦ κινήματος, ὅπως αὐτὸ λει-

τουργεῖ καὶ ἐμφανίζεται σήμερα, ὅτι ἡ δημοκρατικὴ διεκδίκηση δέν θά ἀποκοπεῖ τεχνητὰ, αὐτοῦποθηκευόμενῃ ἔτσι ἐξ ὀρισμοῦ ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ, ἀντικαπιταλιστικὴ προοπτικὴ. Τί σημαίνει ἔμπρακτα τὸ «δέν θά ἀποκοπεῖ»; Σημαίνει ὅτι ἡ κοινὴ πρακτικὴ τῆς Ἀριστερᾶς στὰ μέτωπα τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων δέν θά στηριχθεῖ στὴν ἀπατηλὴ ἰδεολογικὴ ἐννοια τοῦ «διαλόγου», ἐννοια πού ἐξ ὀρισμοῦ τείνει νά ἀποκρύπτει τοὺς συσχετισμοὺς τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ διάλογος ἀναπτύσσεται, ἀλλὰ στὴν προσπάθεια ἀναδιατύπωσης μιᾶς ἄλλης δημοκρατίας ἀπ' ἐκείνη πού προσφέρει τὸ κοινοβουλευτικὸ μοντέλο: *μιὰ δημοκρατία πού συνδέει τὶς ἐννοίες τῆς ἐνότητας καὶ τοῦ διαλόγου εἶναι μιὰ δημοκρατία πού ἐπιτρέπει τὴν ἔκφραση ὅλων τῶν τάσεων μέσα στὸ μαζικὸ κίνημα καὶ τὶς διεκδικήσεις του, τὴ δημιουργία εὐλύπιστων μορφῶν πάλης στούς μαζικούς χώρους, τέλος, τὴν ὀριστικὴ ἔγκατάλειψη τῆς παραταξιακῆς πρακτικῆς.* Σημαίνει ἀκόμα ὅτι, στὸ ἐκλογικὸ πεδίο πιά, δέν θά παγιθεῖ, τὴν τελευταία στιγμὴ τῆς ἀναμέτρησης, στὸ δίλημμα «Παπάγος ἢ Πλαστήρας» στίς διάφορες ἐκδοχῆς του. Ὅτι θά τολμήσει νά βροντοφωνάξει αὐτὸ πού ὄλη ἡ Ἀριστερὰ ψιθυρίζει στὴ μιζέρια τῆς: ὅτι μέ τὰ σημερινὰ δεδομένα, δέν εἶναι καθόλου σίγουρο ὅτι ὁ κ. Μητσοτάκης θά εἶναι περισσότερο «Παπάγος» ἀπὸ τὸν σημερινὸ πρωθυπουργό: οἱ πολιτικὲς λόγου χάρις ἐλευθερίες εἶναι ὁ δρος συναίνεσης. Κανένας «Παπάγος» δέν θά τὶς ἀμφισβητοῦσε, γιατί ξέρεῖ ὅτι θά ἔττεινε ἔτσι νά ξαναδημιουργήσει τοὺς παλιούς δρους τῆς πόλωσης: ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ νομικὴ κατοχύρωση τοῦ λευκοῦ ψηφοδέλιου εἶναι ἕνας πολιτικὸς ἄξονας κινητοποίησης πού μόλις ἀρχίζει νά διαμορφώνεται. Ἄν ἐγκαταλειθεῖ, θά σημαίνει ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς ἀνανέωσης στὴν Ἀριστερὰ δέν κατάλαβαν ἀκόμα τίποτα ἀπὸ τὴ σημερινὴ κοινωνία καὶ ὅτι ἡ ἀνανέωση δέν εἶναι οὐσιαστικὰ παρά μιὰ θλιβερὴ ἀναπαλαίωση.

Ἡ σύνδεση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τὴ δημοκρατία εἶναι πράγματι τὸ ἔδαφος τῆς συμπαχίας ὅλων τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων, πότε ὁμως; Μόνο δταν τὰ ἐμβρυακὰ ἢ μὴ κοινωνικὰ κινήματα ἐμπλακοῦν, ἀκριβῶς γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν δημοκρατικῶν αἰτημάτων τους, σ' ἕναν σαφῶς ἀντικαπιταλιστικὸ ἀγῶνα. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ναί, μπορεῖ νά διαρθρωθεῖ ἕνας πολιτικὸς λόγος στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀμυνας, γιατί μιὰ τέτοια «ἄμυνα» εἶναι ὑπέρβαση, εἶναι ἐπιθετικὴ πολιτικὴ πού ἐπιτρέπει σύγκλιση ἀπόψεων καὶ πρακτικῶν. Ἀκόμα καὶ μιὰ γενικευμένη ἐξέγερση εἶναι ὁ μόνος τρόπος, σέ ὀρισμένες ἱστορικὲς συνθήκες, νά διασφαλιζοῦνται καὶ νά σταθεροποιῦνται τὰ «κεκτημένα» στὸ πλαίσιο μιᾶς τα-

ξικῆς κοινωνίας. Ἡ δυναμικὴ σύνδεση τοῦ δημοκρατικοῦ μέ τὸ σοσιαλιστικὸ σκέλος, σέ ὅλο τὸ πλάτος τῶν κοινωνικῶν διεκδικήσεων, εἶναι λοιπόν ὁ μόνος *ρεαλιστικός* τρόπος νά πάψουν οἱ ἐκλογεῖς νά εἶναι ἡ στιγμὴ ὅπου κρίνεται ἂν τὸ λαϊκὸ κίνημα ξεπερνᾷ τὶς συμπληγάδες τοῦ δικομματισμοῦ, τοῦ 2%, τοῦ 10% ἢ τοῦ 17%.

Ἀποφεύγοντας κάθε ἀριστεριστικὸ λεονταρισμό, ὀφείλουμε νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ λαϊκὴ πλειοψηφία γιὰ τὴν Ἀριστερὰ δέν μετριάται μόνο μέ ἄπλη ἢ ὄχι ἀναλογικὴ στὴν κάλλη, μετριάται ἰδίως σέ ὅλους τοὺς ζωντανούς (κινούμενους) κοινωνικούς χώρους — χώρους καθημερινῆς σύγκρουσης καὶ ὄχι συμφιλίωσης. Πάλης καὶ ὄχι εἰρήνης, ὅτε συναίνεσης ἢ δουλικότητος. Ἐκεῖ προετοιμάζεται ἡ ἐπιθυμητὴ ἐναλλαγή, δημιουργοῦνται οἱ συνθήκες ὑπέρβασης τῆς σημερινῆς σήψης. Τῆς πολὺ ἐπικίνδυνης κοινωνικῆς σήψης, πού ἐκφράζεται ἀλλιῶς ὡς πολιτικὸ καὶ οικονομικὸ ἀδιέξοδο τῶν μικροαστικῶν ἰδίως στρωμάτων. Χωρὶς ὑλοποιήσιμη πρόταση ὑπέρβασης τῆς κρίσης, πού νά ἀνταποκρίνεται στὴ λύσσα καὶ τὸ μῖσος τους, καθοδηγώντας τα πρὸς τὸ σοσιαλισμό, τὰ στρώματα αὐτὰ ἀρχίζουν, πλατσουρώνοντας μέσα στὴν κρίση καὶ τὰ σκάνδαλα, νά δραματίζονται νυστέρια, γύψους, σκανδάλες, νύχτες καθαρῆς καὶ ἀπαλλαγῆς, ἤχους ἔρπυστριῶν καὶ μπότας. Ὁ πρῶν δημοκρατικὸς λαὸς μας ἀσθενεῖ καὶ τὸ προοδευτικὸ του φρόνημα εἶναι κάθε ἄλλο παρά ἄκμαιο. Γιὰ τὸν ψευδορεαλισμὸ ἐνός ἐκτύπου σάν *Βῆμα*, αὐτὴ ἡ συντηρητικοποίηση εἶναι πιά ἕνα δεδομένο. Ἀλλὰ τὴν ἀνάλυση αὐτὴ τὴν ἀσπάζεται κι ἕνα τμήμα τῆς «Ἀριστερᾶς», πού προσδιορίζει ἔτσι τὸ ἐφικτό μ' ἕναν ἀπαράδεκτο κὶ ἀσυμβίβαστο μέ τοὺς ἀριστεροῦς νεοκυνισμό: ὅτι δέν ἔχει ἤδη γίνει, δέν εἶναι ρεαλιστικὸ. Ἐνας τέτοιος ἐμπειρισμὸς ξεχνᾷ ὅτι ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀποψη ἡ συγκρότηση μιᾶς «ὑπόθεσης» προκύπτει ἀπὸ τὴ συγκρότηση ἐνός ἀντικειμένου — κι αὐτὴ ἡ συγκρότηση ἀπαιτεῖ τὴν ὑποκειμενικὴ παρέμβαση τοῦ ἐρευνητῆ ἢ τοῦ πολιτικοῦ. Ἐνας τέτοιος «ρεαλισμὸς» πόσο ἄραγε ἀπέχει ἀπὸ τὸν κυνισμό; Καὶ πόσο εἶναι ἱκανὸς νά ἐπιτρέψει στὴ σκέψη νά συλλάβει τὰ φαινόμενα καὶ τὶς σχέσεις τους *σέ κίνηση*; Ἡ στατικὴ «δυναμικὴ» μιᾶς τέτοιας ἀντίληψης ὀδηγεῖ σέ σωστὲς πιθανὸν διαπιστώσεις καὶ περιγραφὲς δεδομένων «δομῶν», δέν ὀδηγεῖ ὁμως πουθενά ὅσον ἀφορᾷ τὴ δράση καὶ τὴν ἐξήγηση ζωντανῶν ὀργανισμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ κοινωνία. Γιατί στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς, εἶναι καλύτερα νά διατυπώνεις σωστὲς ὑποθέσεις πού πιθανόν νά μὴ ἐπαληθευτοῦν, παρά νά μὴ διατυπώνεις ὑποθέσεις καθόλου καὶ νά φυτοζωεῖς...

Συμφιλίωση σέ ριπλέι

«'Ανοιχτή έπιστολή» είχαν στείλει πρό καιρού στον πρωθυπουργό ό Μάρκος Βαφειάδης και άλλοι τέσσερις καπεταναίοι του ΕΛΑΣ όπου τον κατηγορούσαν ότι αποκλίνει από τό δράμα τής 'Αλλαγής. Προχθές, στό γεύμα πού παρέθεσε ό νομάρχης Φθιώτιδας μετά από τό πασοκικό θέαμα τό Γοργοπόταμου, ό Μάρκος σηκώθηκε αιφνιδιαστικά, πήγε στον πρωθυπουργό, κάτι του 'πε, ό Παπανδρέου σηκώθηκε άμέσως και οι δύο άντρες τσούγκρισαν τά ποτήρια τους. Ούδεις πρόσεξε τί έγινε μέσα στή γενικά μάσα πού έκείνη στιγμή μαινόταν. Μπουκωμένοι όλοι γύρισαν νά δούν πού όφειλόταν τό χειροκρότημα πού άκούστηκε από τήν παρέα του Μάρκου. 'Εξάλλος ό κ. Κατσανέβας μέ τό λαίμαργο συνεργείο τής τηλεόρασης πού δέν επέδειξε έτοιμότητα αλλά έτρωγε, κατάφερε ύστερα από συνεννοήσεις νά έπαναληφθεί ή σκηνή. Γοργοπόταμος, σκηνή τρία, πλάνο ένα, πάμε, τσούγκρισμα, χειραψία, παλαμάκια, τηλεθεατές. Κάτ.

Νυν ό άγών δεδικαίωται

Μικρότερη από πέρυσι ή φετινή συγκέντρωση του Πολυτεχνείου, άνήγγειλε θριαμβευτικά ό στρατηγός Δροσογιάννης. Τέσσερις μέρες μετά ό πρωθυπουργός του διαπίστωσε μέ εύχαρίστηση: μεγαλύτερη από πέρυσι ή φετινή συγκέντρωση γιά τό Γοργοπόταμο. Χάσαμε τό Πολυτεχνείο, κερδίσαμε τό Γοργοπόταμο. Στή λογική του νά κατηγορίζουμε τήν ιστορία, πάτος δέν υπάρχει γιά τους κυβερνήτες του άθάνατου γένους των τρισχιλιετών. "Όποιος επιδιώκει τή δικαίωση δικαιώνοντας άγώ-

νες πού άντιστέκονται δέν θά βρεί ήσυχία πουθενά στην ιστορία. 'Η Σαλαμίνα πεθαίνει στή μόλυνση και οι Πλαταιές έρημώνουν.

Χριστός κι 'Απόστολος Νικολαΐδης!

'Η προπόνηση του Παναθηναϊκού στήν Παιανία μόλις έχει τελειώσει. Οι παίκτες έτοιμάζονται γιά τό ξενοδοχείο τής Κηφισιάς όπου έχει άποσυρθεί ή ομάδα έν όψει του άγώνα μέ τήν Καβάλα. Αιφνιδίως πληροφορούνται ότι όχι, πρώτα θά πάνε στά σπίτια τους, θά κουστομαριστούν και μετά θά πάνε στό ξενοδοχείο. Διότι έκεί θά τους έπισκεφτεί ό Πατριάρχης. 'Ο Πατριάρχης χαιρέτησε έναν έναν τους παίχτες, τους εύλόγησε και τους εύχήθηκε πολλά γκόλ στό ντόπιο και τό ευρωπαϊκό πρωτάθλημα. Κατά άνεπίσημες πληροφορίες, τους ύποσχέθηκε πολλές έγκυρες πληροφορίες άπό έν Χριστώ κατασκόπους έναν τύχει και κληρωθούν μέ τή Φενέρ Μπαχτσέ. 'Η σύγκλιση του θείου μέ τή στρογγυλή θεά δέν σταμάτησε βέβαια στους παίκτες - ύπαλλήλους, διότι οι πατριάρχες δέν φαίνεται νά δίνουν μεγάλη σημασία στους κοινούς θνητούς (γι' αυτούς άρκει ή περί σωτηρίας των ψυχών τους δέηση), έλκονται περισσότερο από τους ισχυρούς. 'Ισχυρός έν προκειμένω ό κ. Βαρδινογιάννης. Σέ αυτόν άκριβώς ό Πατριάρχης άπένειμε τον «Χρυσό Σταυρό» του Πατριαρχείου. 'Ο τελευταίος χάρισε στον Παναγιότατο χρυσή πλακέτα μέ τό έμβλημα του Παναθηναϊκού, τό ιερό τριφύλλι. 'Ο κ. πρόεδρος θά τον έπισκεφτεί μάλλον και έκτός έδρας. Τά άποτελέσματα άναμένονται ραγδαία. 'Ηδη, τήν ώρα πού ό Πατριάρχης χοροστατούσε, διάκονος άκούστηκε νά μουρμουρίζει μέσα από τά γένια του: «'Εξω οι τσάτσοι του Βαρδινογιάννη». Διαστρωμαμένες πληροφορίες έπισημαίνουν ότι τό έορτολόγιο θά έμπλουτιστεί μέ έορτές όπως Βελίμιρου του 'Αλλοθρησκου, Χρήστου του Φονέως,

Βασιλείου του Μυστακοφόρου, 'Αντωνίου του Κεφαλοσφαιριστού και Τιραμόλα του 'Απροσαρμόστου. 'Επί του πιεστηρίου μάθαμε ότι οι γνωστοί κύκλοι τής σκληροπυρηνικής ομάδας «'Ερυθρός Σταυρός» μαζεύουν ύπογραφές γιά έπιτίμιο κατά του Πατριάρχη.

'Υπουργείο 'Υγείας και 'Ενημέρωσης

Φλώρος όνόματι. 'Υπουργός 'Υγείας. 'Ενημερώνεται κι αυτός. «Δέν μπορώ νά πιστέψω αυτά πού βλέπω και άν δέν τά 'βλεπα δέν θά μπορούσα ούτε νά διανοηθώ ότι υπάρχουν τόσα προβλήματα σέ νοσοκομείο», είπε καθώς ενημερωνόταν στή «Σωτηρία». Βέβαια ή υγεία πάει κατά διαόλου, υπάρχει όμως τουλάχιστον διαφάνεια: οι ύπουργοί μās ενημερώνουν μέ τό νί και μέ τό σίγμα γιά τά όσα ενημερώνονται.

Τά ύπουργεία μου

'Ο Τρίσης έπικεφαλής πορείας γιά τά κονδύλια στην παιδεία. 'Ο Παπανδρέου, μās τό 'πε στή Βουλή, προφανώς και θά διαδήλωνε άν ήταν φοιτητής. Προχθές ό Γιαννόπουλος, μιλώντας γιά τήν οικονομική ενίσχυση πού ζητάει τό ΝΑΤ από τό κράτος, βροντοφώναξε: «Πάω μπροστάρης στην πορεία». Μέ τόση όχλοκρατία, καλό είναι έμεις οι άλλοι νά μαζεύομαστε σιγά σιγά στά ύπουργεία μας...

'Η γειτονιά των άγγέλων

Δέν πάνε πολλά χρόνια πού κάποιος γείτονας κραδαίνοντας χαρτί και στυλό μου χτύπησε τήν πόρτα. Μάζευε ύπογραφές γιά τή μετατροπή του δρόμου μας (δρόμος από τους άρκετά σημαντικούς κυκλοφοριακά) σέ πεζόδρομο. 'Ηταν ό γνωστός «προοδεύσιος» του τρίτου πού μέσα από τίς αντιφάσεις τής διαλεκτικής, είχε ένστερνιστεί τό «προοδευτικό» αίτημα τής πεζοδρομησης πού ήταν τής μόδας έκείνη τήν εποχή. Δέν υπέγραφα, γιάτί σέ λίγο θά μετακόμιζα σέ γειτονικό

δρόμο και μέ τρόπο φαντάστηκα τί θά συνέβαινε στον «δικό μου» δρόμο, άν ό «δικός του» γινόταν πεζόδρομος. Τό περιστατικό τό θυμήθηκα τώρα μέ τό τοπικό δημοψήφισμα του Μεταξουργείου, όταν οι κάτοικοι στή συντριπτική τους πλειοψηφία αποφάσισαν νά φύγουν τά μπορντέλα από τήν περιοχή. Μιά βδομάδα άργότερα οι κάτοικοι του Νέου Φαλήρου αποφάνθηκαν σέ τοπικό δημοψήφισμα ότι δέν θέλουν πολυκατοικίες άνω των έξι όρόφων στην περιοχή (τό γιάτί ειδικά τό όριο των όρόφων πρέπει νά είναι έξι έξηγείται από τό γεγονός ότι οι περισσότεροι ζούν σέ έξαώρφες πολυκατοικίες). Οι συνταματολόγοι δέν βλέπουν όλο μέ καλό μάτι τά γενικά δημοψηφίσματα και ένας από τους λόγους γι' αυτό είναι ή άποσύνδεση του μερικού πολιτικού ζητήματος από τίς γενικότερες συντεταγμένες πού τό όρίζουν. 'Αλλά τά ίδια άκριβώς θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανείς και γιά τά τοπικά δημοψηφίσματα, όταν ένα γενικότερο κοινωνικό πρόβλημα, είτε είναι ή πορνεία είτε τό κυκλοφοριακό είτε οι όροι δομήσεως, «έντοπίζεται» και έξορκίζεται: ύπαγε όπισω μου σατανά. Μόνο πού πίσω βρίσκονται πάντα κάποιοι άλλοι, πού στό έξής θά ύπόστανται έντονότερα τό πρόβλημα. 'Εμείς νά 'μαστε καλά! 'Υπάρχουν βέβαια και τά συμβολικού χαρακτήρα τοπικά δημοψηφίσματα τύπου «άποπυρηνικοποιημένης ζώνης». 'Αλλά κι αυτά μήπως δέν καταλήγουν, παρ' όλη τήν πρόθεση τής εύαισθητοποίησης του κοινού, νά καθιστούν άπολιτικό τό πρόβλημα και άνώδυνη και άκοπη τή σχέση των πολιτών μέ αυτό; 'Εκεί πάντως πού τά πράγματα γίνονται έπώδυνα, είναι όταν έχουν συγκεκριμένο, ύλικό αντικείμενο. Είναι ό ίδιος ό χαρακτήρας του τοπικού δημοψηφίσματος πού «όρίζει» τό πρόβλημα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε νά επιδέχεται μόνο συντηρητική, μικροαστική άπάντηση.

Κι επειδή δέν θά άργήσουν οι μέρες όπου τά τοπικά δημοψηφίσματα θά κληθούν νά άντιμετωπίσουν τό πρόβλημα του νέφους και τής μόλυνσης, καλό θά είναι νά μή θριαμβολογούμε από τώρα, πού ό βοριάς τών δημοψηφισμάτων θά φυσάει τό νέφος από τή μιά περιοχή στήν άλλη.

«...καί τούς άνέπτυξε τό νόημα τής έξέγερσης»

Γιορτή γιά τήν έπέτειο τής ήρωικής έξέγερσης του Πολυτεχνείου πραγματοποιήθηκε τό πρωί τήν Τρίτη, 17 Νοεμβρίου, από τό ύπουργείο Δημοσίας Τάξεως στίς Σχολές τής Έλληνικής Αστυνομίας. Παρευρέθηκαν ό ύπουργός, άρχηγοί, ύπαρχηγοί, διευθυντές, αστυνομικοί όλων τών βαθμίδων. Ή άνακοίνωση παρέλειψε νά πεί ότι ό έορτασμός θά ήταν άγωνιστικός.

Συνεχίζεται ό διάλογος γιά τήν άπλή άναλογική

Μιλώντας σέ συγκέντρωση του Συμβουλίου Άναστροφής τής Άχαΐας του ΠΑΣΟΚ, ό Γ. Παπανδρέου έκανε τήν ακόλουθη βαρυσήμαντη δήλωση:

«Πώς μπορεί ένα κόμμα μέ ύπευθυνότητα στήν έξαετή διακυβέρνηση τής χώρας νά δεχθεί τήν άπλή άναλογική πού, ίσως, σημαίνει και άκυβερνησία; Έμεϊς άντιπροτείνουμε διάλογο σ' όλα τά επίπεδα».

Τό παιδί αυτό θά πάει μπροστά. Τόσο νέος και νά όμιλεί τήν σολομωνικήν...

Ή Θέμις τά ΄χει τετρακόσια

Οί άθλιότητες στή ύπόθεση Λογοθέτη, του άντεισαγγελέα πού έγινε γνωστός γιά τίσ άποκαλυπτικές εκθέσεις του γιά τήν κατάσταση στίς φυλακές του Γεντί Κουλέ, συνεχίζεται. Συνεχίζουμε κι έμεϊς νά ταλαιπωρούμε τούς άναγνώστες μας. Τή φορά αυτή κλήθηκε σέ άπολογία από τό Πενταμελές Πειθαρχικό Συμβούλιο του Άρείου Πάγου έπειδή

κρίθηκε ύπεύθυνος γιά έπερώτηση πού κατέθεσαν στή Βουλή βουλευτές τής Ν.Δ. και του ΚΚΕ γιά τίσ άλλεπάλληλες εις βάρος του πειθαρχικές διώξεις. Τώρα πού τό καλοσκεφτόμαστε όμως, λέμε νά σταματήσουμε νά γράφουμε γιά τίσ διώξεις κατά του κ. Λογοθέτη πού ξέρεις, μπορεί αύριο νά άσκηθεί πειθαρχική δίωξη εναντίον του έπειδή «προκαλεί» τά δημοσιεύματά μας.

«Δι' άπαρασαλεύτου συνεπειάς στήν πνευματική διακονία του...»

Στήν άντιφώνησή του στον Οικουμενικό και πάσης Έλλάδος γενικότερα, ό κ. Σαρτζετάκης έδωσε ρέστα άφου έθνικό και θρησκευτικό συνέπεσαν μέ άπροσμέτρητη ένδελέχεια. "Αν μάλιστα ύπήρχε και τό μακεδονικό στοιχείο υπό βαρβάρων έποφθαλμιούμενο, τότε ίσως ό κ. Πρόεδρος νά ζητούσε από τόν Δέσποτα νυν νά τόν άπολύσει. Γιά λόγους καθαρά ψυχαγωγικούς (μέ τήν άρχαία σημασία τής λέξης) παραθέτουμε τήν διάπυρη άντιφώνηση:

«Άφου λοιπόν Σας εύχαριστήσω και πάλιν από μέσης καρδίας εκ μέρους έμου και τής οικογενείας μου, καθώς και όλοκλήρου του έλληνικού λαού δι' όσα ή έπίσκεψή Σας εκφράζει εις πνευματικήν όλων μας οικοδομήν και κραταίωσιν τής έν Χριστώ έλπίδος και όσα άνακαλεί εκ τής άνεξαντλήτου χορείας τών άνεκτιμήτων ύπηρεσιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κατά τήν διαδρομή τώσων αιώνων, πρός τό Γένος τών Έλλήνων, ως μου έπιτραπεί, μαζί μέ τίσ διάπυρες εύχές τών Πανελλήλων γιά κάθε από Θεού χαρά και εύτυχία και εύλογία πρός συνέχιση τής Έρως διακονίας Σας, νά έπαναλάβω: Δημητρίου, του Παναγιωτάτου και Οικουμενικού Πατριάρχου πολλά τά έτη!»

Ή σταθεροποίηση του ΠΑΣΟΚ

Τήν ίδια μέρα, τήν Τετάρτη 25 Νοεμβρίου, ύπήρξαν τρία θέματα στίς έφημερίδες.

Πρώτο και καλύτερο οι άνακοινώσεις του ύπουργού Έθνικής (πόσο έθνικής, τέλος πάντων; Οικονομίας: οι εργαζόμενοι θά πάρουν τό 4,5% πού τούς όφείλεται έδω και μήνες, καθότι τέλος του χρόνου, λόγω τών έσκεμμένα «μετριοπαθών» προβλέψεων τής ίδιας τής κυβέρνησης. Ή ΑΤΑ του Ίανουαρίου έτεροχρονίζεται γιά τό Μάιο. Άποτέλεσμα: μέσα στό τετράμηνο θά έρθουν νά προστεθούν στό 13% πού έχασαν οι εργαζόμενοι τή διετία τής «σταθεροποιητικής» (τίνος;) πολιτικής άλλες 15 περίπου χιλιάδες δραχμές. Καμιά άνακοίνωση μάλιστα δέν ύπήρξε τή φορά αυτή γιά τόν άναμενόμενο πληθωρισμό ώστε νά ξέρουν οι εργαζόμενοι τί θά πάρουν έστω και τότε. Δεύτερος έτεροχρονισμός, τρίτη χρονιά λιτότητας.

Μονόπλευρης. Στίς μέσα σελίδες τών έφημερίδων, στά ψιλά, ό διοικητής τής Τράπεζας τής Ελλάδας έξηγούσε τεκμηριωμένα, μιλώντας τήν ίδια άκριβώς μέρα στό Έλληνοαμερικανικό Έμπορικό Έπιμελητήριο, ότι τά κέρδη τών επιχειρήσεων συνεχίζουν νά αυξάνονται και φέτος... Τήν ίδια πάντα μέρα, οι έφημερίδες μας γνώρισαν τίσ φοβερές πρωτοβουλίες πού παίρνει ό κ. Ραυτόπουλος τής κυβερνητικής ΓΣΕΕ περί συγκρότησης έπιτροπής από νομικούς οι όποιοι θά έρευνήσουν κτλ. Δηλαδή μας ξαναθύμισαν τό αίσχος, άναμφισβήτητα ένα από τά μεγαλύτερα τής έξαετίας, πού όφείλεται στήν άνάγκη του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου νά έλέγξουν μέ κάθε μέσο τό συνδικαλιστικό κίνημα. Τρεϊς φιλολαϊκές δόσεις μέ κατεύθυνση τήν άλλαγή μέσα σέ μιά μέρα. Παρουσιάζοντας τίσ άποφάσεις ό κ. Σημίτης ειπε: «τό πόσο θά μειωθεί ό πληθωρισμός θά εξαρτηθεί από τήν άποφασιστική στάση όλων μας». Όλων μας; Πώς δηλαδή, άφου άλλοι άποφασίζουν μόνοι γιά τήν άποφασιστική ή όχι στάση τους, ένδ τήν άποφασιστική στάση άλλων τούς τήν άποφασίζουν άλλοι; Έχει συνείδηση

φυσικά του θέματος ό κ. ύπουργός. Έξηγώντας αυτό τό «όλων μας» άπαριθμήσε: «έξαρτάται από τόν επιχειρηματία, ό όποιος... από τίσ δημόσιες επιχειρήσεις, οι όποιες... από τόν άγρότη, ό όποιος...». Αυτοί είμαστε όλοι μας; κεφάλαιο, κράτος, αυτοαπασχολούμενοι. Οί μισωτοί, αυτοί δέν συμμετέχουν στό όλοι μας, αυτοί είναι οι άλλοι. Οί έτεροκαθοριζόμενοι. Οί φύσει και θέσει «άντικείμενο». Μιά σκληρή ταξική πολιτική λοιπόν. Πού όμως τώρα πιά δέν έχει καν τή δυνατότητα νά πεί ψέματα, έστω, στον κόσμο τής μισωτής εργασίας, νά τό άπευθυνθεί έστω και ύποκριτικά, νά έχει έστω τό πρόβλημα νά τόν ξεγελάσει. Τώρα πιά ούτε τά λόγια δέν έχουν τήν πολυτέλεια τής «εύκαμψίας»...

Ύστερόγραφο: Και όμως μας «ξεγέλασε» πάλι ό κ. πρωθυπουργός: πέντε μέρες μετά τή συνεδρίαση του ΑΣΟΠ, πού «άποφάσισε» τήν εισοδηματική πολιτική, δύο μέρες μετά τίσ σχετικές άνακοινώσεις Σημίτη επί του θέματος νά 'σου ό κ. Παπανδρέου πού τά τινάζει όλα στον άέρα, και τόν προχθεσινό εαυτό του, και τό ΑΣΟΠ, και τήν κυβέρνησή του και τόν κ. Σημίτη προσωπικώς: ή ΑΤΑ θά δοθεί 1η Ίανουαρίου μαζί και ή όφειλόμενη διορθωτική και όχι έτεροχρονισμένη τό Μάιο. Συνέπεια πρώτη: ό κ. Σημίτης παραιτείται και άναλαμβάνει ό κ. Ρουμελιώτης. Συνέπεια δεύτερη: ό Άρχηγός πετώντας πάλι τούς άσους από τό μανίκι επιδιώκει νά άνεβάσει τό κατεβασμένο προσωπικό του κύρος. Συνέπεια τρίτη: αν κάποιος άκόμη δυσπιστεί οι θεσμοί κουρελιάζονται άκόμη μιά φορά. Συνέπεια τέταρτη: παρά τήν άλλαγή τής εισοδηματικής πολιτικής οι εργαζόμενοι θά έξακολουθήσουν νά πληρώνουν τά σπασμένα διότι ό πληθωρισός άνεβαίνει και θά άνέβει περισσότερο μέ τόν βαρύτερο έλλειμματικό προϋπολογισμό. Πάντως ή πρέφα παίζεται καλά.

ΕΣΣΔ

Στόν άστερισμό του κεϋνσιανισμού

του Κ.Σ. Κάρολ*

Γιά πρώτη φορά από την Όκτωβριανή Έπανάσταση, παραμονές της εβδομηκοστής επέτειού της, ή λογοκρισία έχει ουσιαστικά καταργηθεί στη Σοβιετική Ένωση. Οί διευθυντές των διαφόρων εκδόσεων, που υποτίθεται ότι ξέρουν μέχρι πού δέν μπορούν νά πάνε, άναλαμβάνουν μόνοι τους τήν εϋθύνη των κειμένων που δημοσιεύουν.

Άλλά όσο πιο τολμηρός είναι ό διευθυντής της έκδοσης και περιβάλλεται από μία καλή συντακτική ομάδα τόσο περισσότερο άνάρπαστο γίνεται τό έντυπό του. Η κεραυνοβόλα έπιτυχία του Όγκανιόκ άπ' αυτή τήν άποψη είναι διδακτική. Δυστυχώς για τά έντυπα που τά καταφέρνουν καλύτερα δέν έχουν τή δυνατότητα νά αξήσουν τήν κυκλοφορία τους γιατί τό χαρτί, πάντοτε μέ τό δελτίο στη Σοβιετική Ένωση, παρέχεται σε κάθε έντυπο μία φορά τό χρόνο, χωρίς νά λαμβάνονται ύπόψη οι διακυμάνσεις της ζήτησης στη διάρκεια της χρονιάς. Κατά συνέπεια μερικά φύλλα φιλολογικών περιοδικών —ή του Όγκανιόκ— πουλιούνται στη μαύρη άγορά σε άστρονομικές τιμές, πενήντα και εκατό φορές πάνω από τήν έπισημη τιμή τους. Φαίνεται ότι αυτή ή άνωμαλία λίγο λίγο θα εξαφανιστεί χάρη στους νέους οικονομικούς μηχανισμούς, τους θεμελιωμένους στόν ανταγωνισμό· αλλά ακόμη και οι πιά αισιόδοξοι δέν πιστεύουν ότι κάτι τέτοιο θα συμβεί γρήγορα.

ΑΠΟΣΤΑΛΙΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΕΣΤΡΟΤΚΑ

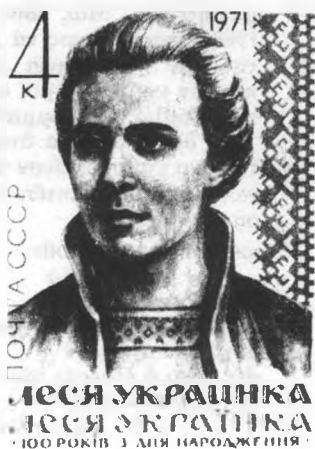
(...) Παλαιότερα οι Σοβιετικοί συνομιλητές μας, συγγραφείς, οικονομολόγοι, επιστήμονες, σημαδεμένοι από τις τραγικές δοκιμασίες της χώρας τους πριν, κατά και μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δέν τοποθετούνταν άπέναντί μας ως κήρυκες ενός άλλου κόσμου, σε συνεχή αντίθεση προς τόν δικό μας. Ένσάρκωναν διαφορετικές ευαισθησίες και, άναγνωρίζοντας στό Νικήτα Κρούτσεφ τή σημαντική άξία ότι έβαλε τέλος στην τρομοκρατία, μερικοί άπ' αυτούς ώστόσο δέν δίσταζαν νά ψέγουν τις άστοχες σχέσεις του μέ τους διανοούμενους και τήν άξεστη συμπεριφορά του στά ταξίδια του στό έξωτερικό. Παρά τις επιφυλάξεις αυτές, συνέχιζαν νά πιστεύουν ότι ό Κρούτσεφ μετά τήν καταγγελία στό 20ό συνέδριο, τό 1956, της συμπεριφοράς του Στάλιν στη διάρκεια των μεγάλων εκκαθαρίσεων των έτών 1937-38, θα παραδεχόταν ότι ό σταλινισμός άρχισε μέ τήν άναγκαστική κολεκτιβοποίηση τό 1929, πράγμα που θα τόν ύποχρέωνε νά άποκαταστήσει τό Νικολάι Μπουχάριν, κύριο αντίπαλο αυτής της πολιτικής, και έπομένως νά άναθεωρήσει δλη τήν έπίσημη έκδοχή της Ιστορίας.

Η τύχη θέλησε νά συνοδεύσει εκείνα τά χρόνια τόν ήγέτη του Βρετανικού Έργατικού Κόμματος Άνιουριν

Μπήβαν σε ένα έπίσημο ταξίδι στην ΕΣΣΔ, όπου θα συναντούσε στόν Κρεμλίνο τόν Κρούτσεφ και τό περιβάλλον του. Στις κουβέντες μας εκείνες τά μέλη της ήγερτικής ομάδας ενώ διακρίνονταν από ύπέμετρη αισιοδοξία για τή επικείμενη οικονομική έκρηξη, δέν ήθελαν νά ακούσουν λέξη για τά «σφάλματα» του παρελθόντος ούτε νά βγάλουν τά άνάλογα πολιτικά συμπεράσματα. Ό ίδιος ό Κρούτσεφ καμωνόταν πώς άγνοούσε τή δική του «μυστική έκθεση» στό 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ και έδινε τήν έντύπωση ότι ήθελε, κυρίως, νά ξεχάσει τόν Στάλιν.

Για τόν κύριο συνοδό μας, τόν Βίكتور Γκρίτσιν —ό μεγάλος αντίπαλος για τή θέση του γραμματέα τό 1985 του Γκορμπατσόφ— ό δρόμος της ΕΣΣΔ προς τόν κομμουνισμό ήταν δλάνοιχτος και τά αιτήματά μας για κάποιον ένδεχόμενο έκδημοκρατισμό

* Τό άρθρο αυτό του Κ.Σ. Κάρολ άποτελεί τήν εισαγωγή στόν ειδικό αφιέρωμα στό πείραμα «Γκορμπατσόφ» μέ τίτλο «L'URSS en transparence» του γαλλικού περιοδικού *Les Temps Modernes* (Σεπ. 1987, τεύχος 494). Όλα τά κείμενα του τεύχους αυτού άνήκουν σε Σοβιετικούς διανοούμενους και τά περισσότερα άπ' αυτά δημοσιεύτηκαν τά τελευταία δύο χρόνια στην Σοβιετική Ένωση. Ό τίτλος του άρθρου που δημοσιεύεται έδώ και οι μεσοτίτλοι είναι της σύνταξης του Πολίτη.

δέν απέρρεαν κατ' αυτόν παρά από τήν άγνοιά μας γιά τή σοβιετική πραγματικότητα. Μάς έδινε ραντεβού τό 1980, ύποσχόμενος νά μάς δείξει αϋτήν τήν ήμερομηνία πραγματοποιέμενο πιά τόν κομμουνισμό, σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα του κόμματος.

Η άναντιστοιχία άνάμεσα σ' αυτό τό λόγο και σ' εκείνον τών συνηθισμένων μας συνομιλητών ήταν όλοφάνερα άβυσσαλέα.

«Αυτοί που έξυμνοϋν
μέ ζήλο

τήν έξουσία μας
και λένε ψέματα στις συγκεντρώσεις
αυτό που αγαποϋν
δέν είναι ή έξουσία τών Σοβιέτ
τήν έξουσία αγαποϋν!

'Απλούστατα!'

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΠΡΕΖΝΕΦΙΣΜΟΥ

Ο νεαρός Γιεφτουσένκο, έκμεταλλεύόμενος τό «ξεπάγωμα», συνόπισε μέ τούς παραπάνω στίχους τήν πραγματική σκέψη τής σοβιετικής πολιτικής έλίτ. 'Αλλά είχε άδικο νά μιλά γιά «τό νεκρό χέρι». Αυτό τό χέρι ήταν όλοζώντανο και κινούνταν σύμφωνα μέ μία λογική που, κατά τόν 'Αμερικανό ιστορικό Μπάριγκτον Μούρ, είναι κοινή σέ όλες τής έλίτ τής έξουσίας, σέ 'Ανατολή και Δύση: «Όταν έχουν τήν εύκαιρία νά ίδιοποιηθοϋν ένα δυσανάλογο τμήμα αγαθών που καθιστούν τόν πολιτισμό ύποφερτό, δέν διστάζουν ποτέ νά τό κάνουν».

Ο Κρούτσεφ δέν άποτελούσε σοβαρό εμπόδιο γι' αϋτή τή γενιά τής νομενκλατούρας. 'Επιλεγμένη από τόν Στάλιν, άναμειγμένη στήν τρομοκρατία, έκτιμούσε ότι είχε τό δικαίωμα νά άνταμειφθεί γιά όσα είχε ύποστεί τά δύσκολα χρόνια τής έκβιομηχάνισης και του πολέμου. Βέβαια ή περί τόν Μπρέζνιεφ νέα ήγετική όμάδα, γνωρίζοντας από τήν πείρα της ότι ή τρομοκρατία τής σταλινικής περιόδου άν κυρίως έπληττε τή βάση, καθόλου δέν έξαιρουσε τήν κορυφή, δέν όνειρευόταν νά χύσει αίμα ή στόν οικονομικό τομέα νά καταφύγει στά σκληρά μέτρα. Τό δίχτυ τής καταστολής έγινε πιά έλαστικό και ό δυσσαρεστημένος Σοβιετικός πολίτης γιά νά τήν άποφύγει άρκοϋσε νά μήν προχωρήσει στόν ύπονομευμένο από τήν πολιτική χώρο. Μέ έξαίρεση έναν όρισμένο αριθμό άντιφρονούντων όπως ό Σολτζενίτιν, ό Ζαχάροφ ή ό Σινιάφσκι, οι περισσότεροι διάλεξαν νά μήν παραβιάσουν τά ταμπού, ενώ παράλληλα συνέχιζαν νά άνθίστανται μέ άλλες μεθόδους, επιτρέποντας έτσι στήν κοινωνία νά ακολουθήσει τό δρόμο της και ν' άπομακρυνθεί από τό δρόμο του κόμματος-κράτους.

Αίφνης, ή ΕΣΣΔ του Μπρέζνιεφ, σύμφωνα μ' ένα λαϊκό ανέκδοτο, έγινε «ή χώρα τών πέντε παραδόξων». Τό πρώτο: όλος ό κόσμος έχει δουλειά αλλά κανείς δέν εργάζεται πραγματικά. Τό δεύτερο: κανένας δέν σκοτώνεται στή δουλειά αλλά τό πλάνο πάντοτε ύλοποιείται και ξεπερνείται: τό τρίτο: οι στόχοι τής παραγωγής πραγματοποιούνται αλλά δέν βλέπει κανείς τά άποτελέσματα στά ράφια τών μαγαζιών: τό τέταρτο: ύπάρχει σπανιότητα αγαθών αλλά όλος ό κόσμος βρίσκει νά φάει και νά ντυθεί: τέλος τό πέμπτο: ό καθένας, προφανώς, τά καταφέρνει δουλεύοντας στό ρελαντί αλλά και κανένας δέν είναι εύχαριστημένος.

Θά 'πρεπε νά προσθέσει κανείς και ένα έκτο πιά έκπληκτικό παράδοξο: άφου διακηρύχθηκε ότι ό Στάλιν διέπραξε τό άσυγχώρητο λάθος νά επιβάλλει τήν «προσωπολατρία», ό Μπρέζνιεφ άποφάσισε νά άποκαταστήσει τήν ίδια λατρεία γιά τό πρόσωπό του. Πήρε τόν τίτλο του άρχιστρατάρχη, έγκωμίασε στά άπομνημονεύματά του τά πολεμικά του άνδραγαθήματα —που όλοι άγνοϋσαν— γιά τά όποια άνταμειφθηκε άμέσως μέ τό βραβείο Λένιν Λογοτεχνίας. Οι εργάτες τών μεγάλων επιχειρήσεων του άφιέρωναν τά έπιτεύγματα τής παραγωγής τους —κατά κανόνα φανταστικά— μέ προσωποποιημένες προσωνήσεις —«στόν πολυαγαπημένο μας Λεονίντ 'Ιλιτς»— κατά τό πρότυπο τών πιονιέρων τής σοβιετικής βιομηχανίας τής δεκαετίας του '30 που έκαναν τίσ άντίστοιχες άφιρώσεις στόν έπίσης «πολυαγαπημένο 'Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς». Τό παλιό εύφυλόγημα του Μάρξ γιά τίσ τραγωδίες τής ιστορίας που γίνονται φαρσοκωμωδίες όταν έπαναλαμβάνονται, γνάριζε στή Μόσχα μία τέλεια έπιβεβαίωση.

* * *

ΟΙ ΝΕΟΙ ΠΛΟΥΣΙΟΙ

Σέ μεταγενέστερα ταξίδια μου στήν ΕΣΣΔ, τό 1984 και τό 1985, εκείνο που μέ εξέπληξε περισσότερο ήταν ή άνάπτυξη τής παράλληλης αγοράς στόν πρωταρχικό τομέα τής εργασίας. Δέν μέ εξέπληξε τό γεγονός ότι τόσοι και τόσοι άνθρωποι που δέν σκοτώνονται στή δουλειά κάνουν ένα σωρό μικροδουλειές γιά νά στρογγυλεύουν τόν προϋπολογισμό τους και νά άναπληρώνουν τήν άνεπάρκεια τών έπίσημων ύπηρεσιών. 'Αλλά σ' αϋτή τή χώρα όπου ό καθένας είναι ύποχρεωμένος νά έχει μίαν άπασχόληση, είδάλλως κατηγορείται γιά παρασιτισμό, μπόρεσαν νά δημιουργηθοϋν όλόκληρες

στρατιές άνεξάρτητων έργατών που συνομολογούν ιδιωτικές συμβάσεις μέ τίς κρατικές επιχειρήσεις και πληρώνονται πέντε φορές πάνω από συνηθισμένους εργάτες γιά τήν ίδια εργασία. Αυτό δέν θά μπορούσα ποτέ νά τό φανταστώ. Σέ σχέση μέ τούς «σαμπάσνικι» —έτσι ονομάζονται αϋτοί οι ιδιωτικοί «σταχανοβίτες»— ό τότε ύπουργός 'Εσωτερικών στρατηγός Βίταλι Φέντορτσουκ, έξηγοϋσε σέ μία συνέντευξή του τό 1984 ότι τό νομικό τους καθεστώς δέν ήταν καλά προσδιορισμένο, αλλά δέν έτίθετο ζήτημα νά περιοριστούν οι δραστηριότητες τους διότι μόνοι τους αϋτοί έφεραν σέ πέρας παραπάνω από τίς μισές κατασκευές έξω από μεγάλες πόλεις. 'Η άκαδημαϊκός Τατιάνα Ζασλάβσκαγια σέ ένα πολύ πιά πρόσφατο κείμενό της λέει κι αϋτή ότι οι «σαμπάσνικι» δέν κοστιίζουν τίποτε στό κράτος (δέν έχουν καμιά κοινωνική κάλυψη) και θά έπρεπε νά συνεχίσουν, κάτω βέβαια από κάποιον έλεγχο, τήν κοινωνικά χρήσιμη εργασία τους.

Όσοσο δέν άποτελεί μυστικό ότι γύρω άπ' αϋτές τίς άνεξάρτητες στρατιές αναπτύσσεται μία όλόκληρη σειρά άεριτζήδων που γεμίζουν τίς τσέπες τους έξοφδιάζοντάς τους τά άπαιρήτητα ύλικά και τίς σχετικές συμβάσεις. 'Αλλά κι άν άκόμη δέν ύπήρχε αϋτή ή μορφή συμπληρωματικής διαφθοράς —ή άν δέν είχε τήν έκταση που μερικοί τής άποδίδουν— δύσκολα γίνεται κατανοητό πώς θά μπορούσε νά συνδυάσει κανείς ένα σύστημα που αϋτοχαρακτηρίζεται σοσιαλιστικό, βασισμένο στή δημόσια ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής, μέ τή λειτουργία μιάς δεύτερης αγοράς εργασίας άφ' ένός εύνοημένης από τήν άποψη τών άποδοχών και άφ' έτέρου στερημένης κοινωνικής προστασίας που τό σοβιετικό Σύνταγμα προβλέπει γιά όλους τούς πολίτες. Γιά νά φτάσουν τά πράγματα σ' αϋτό τό σημείο χρειάστηκε ή έπίσημη ιδεολογία νά καταντήσει άδειο περικόλυμμα και νά μη νοιάζεται ούτε καν γιά τά προσχήματα.

Όλος ό κόσμος πιά γνωρίζει σήμερα τίς άνακαλύψεις μου του 1984, λίγο πριν τήν άνοδο του Γκορπατσόφ, και του 1985. Οι Σοβιετικοί έκατομμυριοϋχοι άπασχόλησαν τή Λιττερατούρναγια Γκαζέτα ενώ ή άκαδημαϊκός Τατιάνα Ζασλάβσκαγια άφήνει νά έννοηθεί ότι αϋτές οι περιουσίες «που δέν προέρχονται από τήν εργασία» συσσωρεύτηκαν, άκριβώς, χάρη στήν ύπαρξη πολλών δικτύων διανομής στά όποια τό ίδιο ρούβλι δέν έχει τήν ίδια

1. Barrington Moore Jr., *Authority under Inequality under Capitalism and Socialism*, Clarendon Press, 1986, Λονδίνο.

άξια. Μέ άλλα λόγια, όλοι εκείνοι που έχουν τή δυνατότητα διοχέτευσης άγαθών επιδοτούμενων από τό κράτος προς τήν παράλληλη ή τήν ελεύθερη αγορά —νόμιμη κι αυτή— άποκομίζουν τεράστια κέρδη, ανάλογα μέ τήν έκταση τής έπιχείρησης. Τό καθεστώς Μπρέζνιεφ για νά ζωογονήσει τήν παραγωγή ειδών πρώτης ανάγκης αύξανε συνεχώς αυτές τīs επιδοτήσεις, ενώ έκανε πώς δέν καταλαβαίνει ότι πολύ λίγες άπ' αυτές κατέληγαν στους παραλήπτες τους, δηλαδή τά λιγότερο εϋνοημένα κοινωνικά στρώματα. Έπρόκειτο ώστόσο για κολοσσιαία ποσά, αντίστοιχα μέ τούς μισθούς πολλών μηνών όλόκληρου του ένεργου πληθυσμού τής ΕΣΣΔ και γι' αυτό δέν έκπλησσει τό γεγονός ότι ή «άγρια» κατανομή τους καταλήγει στό νά καταστρέψει άκόμη και τόν έλάχιστο όρθολογισμό που ίσχυε μεταξυ εργασίας και μισθοϋ. Ένας Σοβιετικός διάλεξε μιάν άπασχόληση όχι σέ συνάρτηση μέ τīs μισθολογικές άπολαβές που του προσέφερε έπίσημως αλλά υπολογίζοντας τά όφέλη που θα του παρείχε ή συμμετοχή του στό άλφα ή βήτα κύκλωμα, περίπου νόμιμο, αλλά πάντοτε πιό έπικερδές από τήν τυχόν άπομομή του έπίσημου πριμ παραγωγικότητας. Μέ τήν ύπαινεκτική της γλώσσα ή Τατιάνα Ζασλάβσκαγια διαπιστώνει ότι αυτού του είδους ή αυθόρμητη ανάπτυξη συνοδεύεται μέ «στοιχεία άδικίας σέ διάφορες σφαίρες τής κοινωνικής ζωής που έκτρέπον τούς εργαζόμενους από τούς σκοπούς και τīs άξίες τής κοινωνίας».

Η ΜΕΣΑΙΑ ΤΑΞΗ

Σ' αυτό τό παρδαλό πλαίσιο άναπτυσσόταν και έξελισσόταν μιá τεράστια μεσαία τάξη που, γενικά, άντλεί τά εισοδήματά της από τīs δημόσιες προμήθειες αλλά δέν έχει ένοχη συνείδηση. Καίτοι ζει πολύ καλύτερα από τήν πλειονότητα του πληθυσμού, μου φάνηκε πολιτικά άλλοτριωμένη και πολύ άνικανοποίητη από τήν τύχη της. Διότι δέν άποτιμά τήν κατάστασή της σέ σχέση μέ τό παρελθόν ούτε σέ σχέση μέ τīs φτωχότερες τάξεις αλλά αυτοσυγκρινόμενη μέ τīs όμόλογές της τής Δύσης.

Παλιότερα οί Σοβιετικοί φίλοι μου δέν μπορούσαν νά κάνουν τέτοιες συγκρίσεις διότι ζούσαν άπομονωμένοι και δέν γνώριζαν ούτε καν τήν Γκρέτα Γκάρμπο ούτε τήν Μαρλέν Ντήντριχ. Τώρα οί Σοβιετικοί συνομιλητές μου είναι περισσότερο γνώστες από μένα του Μπελμοντό, του Άντριάνο Τσελεντόνο και πολλών άλλων άστέρων τής Δύσης. Και κυρίως έχουν τό μαγικό δώρο νά έντοπίζουν όρισμένες άπρόσμενες λεπτομέρειες στα δυ-

τικά φίλμ. Στο Κράμερ εναντίον Κράμερ για παράδειγμα, μετρούσαν άσταμάτητα, προσεγγίζοντας τό τετραγωνικό μέτρο σχεδόν, τήν έντυπωσιακή στά μάτια τους έπιφάνεια τών διαμερισμάτων τών δύο διαζευγμένων Άμερικανών, για νά μου εξηγήσουν στή συνέχεια ότι στήν ΕΣΣΔ οί διαζευγμένοι άναγκάζονται νά συγκατοικούν —πράγμα που άποτελεί καθαρή όμότητα— γιατί δέν βρίσκουν διαμέρισμα.

Τό λάθος έπιρρίπτεται στό σοσιαλισμό, διότι φαντάζονται ότι μέ άλλο καθεστώς ό καθένας θα είχε στήν ΕΣΣΔ ένα μεγάλο διαμέρισμα όπως εκείνο τών δύο Κράμερ.

Η διατήρηση τής σοσιαλιστικής άνεπάρκειας άγαθών θεωρείται άλλωστε ή κύρια αίτια του κύματος διαζυγίων που κατακλύζει τή χώρα —στīs εϋρωπαϊκές σοβιετικές δημοκρατίες διαλύεται ένας στους δύο γάμους—, όπως και ό πολλαπλασιασμός τών μονογονεϊκών οικογενειών, άκόμη και φαινομένων πιό άνησυχητικών όπως ή έγκληματικότητα, τά ναρκωτικά, ή πορνεία. Τά ίδια αυτά φαινόμενα ύπάρχουν ώστόσο σέ εϋρύτερη κλίμακα σέ άλλα καθεστώτα διότι, ως προς τά ναρκωτικά και τήν πορνεία για παράδειγμα, ή Μόσχα δέν μπορεί νά συναγωνιστεί τή Νέα Ύόρκη και τīs άλλες δυτικές μητροπόλεις. Βεβαίως, μου άπαντούσαν, αλλά στή Ρωσία θα μπορούσαμε νά τά άποφύγουμε όλα αυτά χάρη στήν ιδιαίτερη πολιτιστική παράδοση... ή ό Θεός ξέρει πώς άλλως. Οί άρνητικές πλευρές τής κατάστασης έχουν γίνεϊ τόσο φανερές ώστε κάποιος άντιφρονών, σύμφωνα μέ ένα άνέκδοτο, άναγκάζεται νά μοιράζει προκληξείς στήν Κόκκινη Πλατεία χωρίς κείμενο. Άλλά τόν συνέλαβαν και τόν όδήγησαν σέ έναν ύπεύθυνο του Κρεμλίνου όπου έδωσε τήν εξής εξήγηση: «Δέν ύπάρχει λόγος νά γράφει κανείς, όλος ό κόσμος ξέρει...».

Αυτή ή ιστορία έβγαλε πολύ γέλιο αλλά άν τήν καλοεξετάσει κανείς δέν είναι καθόλου άστεία: ό άπερίσκεπτος άντιφρονών μοίραζε λευκό χαρτί γιατί δέν ήξερε τί νά γράψει, δέν είχε τίποτε νά προτείνει για νά αλλάξει τό ύπάρχον σύστημα. Η καχυποψία άπέναντι στήν πολιτική πάει πέρα από τήν άπλή κριτική του σοσιαλισμού: κάθε σκέψη είναι επικίνδυνη αυτή καθ' έαυτήν και ίκανή νά προκαλέσει καταστροφές. Σ' αυτές τīs συνθήκες πολλοί πριμοδοτούν κάποια «πνευματική επανάσταση» που θα έμπνεόταν από τή μεγάλη παράδοση τών Ρώσων ήθικολόγων, μιá και ό κύριος πυρήνας του κακού βρίσκεται στήν «ψυχή» και καμία κοινωνική μεταρρύθμιση δέν θα μπορούσε πραγματικά νά τή γιατρέψει.

Τό ενδιαφέρον για τή θρησκεία είναι φυσικά σέ άνοδο, παρόλο που ή όρθόδοξη εκκλησία, ύπόλογη για τήν ά-

προκάλυπτη συνεργασία της μέ τό κράτος, δέν προκαλεί ένταξη ανάλογη μέ εκείνες τής καθολικής εκκλησίας στήν Πολωνία. Παρατηρήσαμε ώστόσο σέ όλα τά φίλμ γκρό πλάν πάνω στους θόλους τών εκκλησιών, όπως και σέ πολλά βιβλία άναφορές στίς θρησκευτικές άξίες, άκόμη και σέ συγγραφείς πασίγνωστους για τήν ένταξη τους στό κόμμα και ύψηλά ισταμένους στή διοίκηση τών πολιτιστικών ζητημάτων.

Όντας άδιόρθωτα άριστερός και πεπεισμένος ότι ή σοβιετική κοινωνία δέν είναι παρά μιá ιδιότυπη παραλλαγή τών κοινωνιών που ζουμε στή Δύση, ήμουν άπογοητευμένος άπ' αυτό τό κλίμα και άπό τήν κατάφωρη έλλειψη ενδιαφέροντος τών συνομιλητών μου για τήν τύχη τών εργαζόμενων, πολύ λιγότερο εϋνοημένων άπ' αυτούς. Άλλά έπρεπε νά καταλάβει κανείς σέ τί θεμελιωνόταν αυτή ή νέα ιδεολογία τής έντελιγκέντσιας.

Μιá ιστορία κακοχωνεμένη παράγει πάντοτε μύθος που κυρίως άνανακλούν τήν ύποκειμενικότητα εκείνων που ζουν τήν έπόμενη εποχή. Άς πάρουμε τήν περίπτωση του Στάλιν. Για τούς σοβαρούς ιστορικούς τής Δύσης, άπό τόν Κάρ ως τόν Ντόυσερ, έκανε τά πάντα για νά έξαφανίσει τά έξισωτικά αξιώματα τής άρχικής θεωρίας τών μολοσεβίκων και νά καθιερώσει σχέσεις αυστηρώς ιεραρχημένες στίς δημιουργούμενες βιομηχανίες και στό σύνολο τής κοινωνίας. Διακήρυξε, λοιπόν, τό άσυμβίβαστο του σοσιαλισμού μέ τήν «ούραβνίλοβκα» κατ' άρχήν (ισοπέδωση προς τά κάτω) και στή συνέχεια μέ τήν «ράβνοστ» (ισότητα), τέλος μέ καθετί που θα μπορούσε νά βλάψει τήν πειθαρχία στήν εργασία, στήν εξειδίκευση, στό καθεστώς και τήν αυθεντία τών στελεχών, που σύμφωνα μέ τό σύνθημά του όφειλαν «νά άποφασίζουν για τά πάντα». Βέβαια προτιμούσε νά τό κάνουν περιοδικά και νά μή συνηθίζουν στή δύναμή τους που θα μπορούσε, μικροπρόθεσμα, νά άπειλήσει τή δική του. Χρησιμοποίησε λοιπόν τήν τρομοκρατία για νά εξασφαλίσει μιá κάποια έναλλαγή τών άνωτερων στελεχών, αλλά δέν έμπόδισε τήν άποκρυστάλλωση αυτής τής έλίτ που, μετά τό θάνατό του, σταθεροποίησε για τά καλά τά προνόμιά της. Μιá έστω και σχηματική μελέτη τών βιογραφιών τών ήγετών και τών μεγάλων Σοβιετικών προκαθημένων θα άρκούσε για νά πείσει. Όστόσο, άγνωώντας αυτά τά άδιαμφισβήτητα χαρακτηριστικά του σταλινισμού, όρισμένοι σήμερα καταγίνονται μετά μανίας ν' άποδείξουν ότι ό Στάλιν, στό όνομα του εξισωτισμού, συστηματικά έξολόθρευε τή έλίτ, προωθώντας τήν προς τά κάτω ισοπέδωση.

Περίεργως, αποδίδονται και στον Μπρέζνιεφ εξισωτικές όρεξεις διότι δντως περιόρισε τό άνοιγμα τών μισθών επιτρέποντας, χάρη στά πρίμ παραγωγικότητας, στους εργατές τών μεγάλων βιομηχανιών νά κερδίζουν περισσότερο στην επίσημη οικονομία από όρισμένες κατηγορίες τεχνικών ή γιατρών και εκπαιδευτικών. Κανένας εργατής, άπ' όσο ξέρουμε, δέν έχει γίνει εκατομμυριούχος γιατί θά έπρεπε νά άντλεί εισοδήματα από τήν παραοικονομία πού αναπτύσσεται αυθόρμητα πίσω από τήν πρόσοψη τής επίσημης σχεδιοποίησης. Άρα δέν ήταν αυτοί πού έπωφελήθηκαν περισσότερο. Άλλά σέ όρισμένους τους άρκει νά απομονώνουν από τό γενικό πλαίσιο μερικές ιδιαίτερες περιπτώσεις για νά υποστηρίξουν ότι άκόμη και κατά τήν μπρεζνιεφική περίοδο ό «έξισωτισμός» εύημερούσε εις βάρος τών μορφωμένων στρωμάτων πού άξιζαν περισσότερο. «Γίνεται κανείς εργάτης», μου έλεγε κάποιος συνομιλητής μου, «όταν θέλει νά κερδίζει πολλά δουλεύοντας λίγο παρά νά μορφώνεται, νά αποκτά διπλώματα και στή συνέχεια νά κερδίζει λίγα δουλεύοντας πολύ». Για νά εικονίσει αυτή τή διαβεβαίωσή του αναφέρθηκε στά εισοδήματα τών οδηγών ταξί ή λεωφορείων, πολύ μεγαλύτερων από τά εισοδήματα ενός συγγραφέα μέσης άπήχησης, υπογραμμίζοντας ότι στό τέλος τής καριέρας τους οι εργατές θά έχουν συντάξεις δύο φορές πίο μεγάλες από τις δικές του. (...)

ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ NEW DEAL

Άντίθετα από ένα αυτοκίνητο πού σταματά ξαφνικά μετά από μία βλάβη, ένα κοινωνικό σύστημα συνεχίζει νά λειτουργεί άκόμη κι όταν έχουν σκουριάσει όλοι οι μηχανισμοί του. Αυτή ώστόσο ή ήμιπαραλυσία διαιρεί αναπόφευκτα τήν κοινωνία από τή βάση ως τήν κορυφή. Άπό τή μία μεριά γιατί ή ζωή για ένα τμήμα του πληθυσμού γίνεται άβάσταχτη και από τήν άλλη μεριά γιατί ή ιθύνουσα τάξη, άν και αισθάνεται τήν άπειλή τής χρεοκοπίας, δέν κατορθώνει πλέον νά αναλύσει τις αιτίες τής κρίσης, νά βρεί τις δέουσες λύσεις και νά δράσει σταθερά. Μία τέτοια κατάσταση ύπήρχε στις ΗΠΑ μετά τή μεγάλη κρίση τής δεκαετίας του '30. Χρειάστηκε λοιπόν κάποιος πατριόκιος, ό Φραγκλίνος Ρούσβελτ, νά σώσει τό άμερικανικό σύστημα από τήν ίδια του τήν έσωτερική λογική πού τό έσπρωχνε στην παράλυση τής παραγωγής και στην παρακμή. Άλλά για νά πραγματοποιήσει ό Ρούσβελτ τό περιβόητο «New Deal» αναγκάστηκε νά παλέψει ενάντια στην πλειοψηφία τής τάξης του και αυτή, άκόμη και σήμερα, τόν άπεχθάνεται για τήν «προδοσία» του. Υπενθυμίζουμε ότι για νά κάμψει τις άντιστάσεις τών ισχυρών, δεχόμενος μίαν άξιοσημείωτη πίεση τής βάσης, ό πρόεδρος τών ΗΠΑ δέν σταμάτησε νά ριζοσπαστικοποιείται και κατέληξε,

στον όνομαστό του λόγο τής Φιλαδέλφειας, νά καταγγείλει «τήν οικονομική τυραννία πού κάτω από τή μάσκα τής δημοκρατίας εισήγαγε τή δουλεία στις ΗΠΑ». Κανένας τό 1933, όταν άνακηρυσσόταν πρόεδρος τών ΗΠΑ, δέν τόν θεωρούσε ίκανό νά μιλήσει μία τέτοια γλώσσα.

Η έκπληξη πού προξένησε τελευταία ό Γκορμπατσόφ φαίνεται ότι προέρχεται από μία παρόμοια εξέλιξη. Οι δύο περιπτώσεις βέβαια δέν είναι όμοιες διότι στην ΕΣΣΔ δέν υπάρχουν ούτε εκατομμύρια άνεργοι ούτε κόμματα άντιπολίτευσης ούτε τεράστια κοινωνικά κινήματα. Ωστόσο πολλοί Άμερικανοί αναλυτές αναφερόμενοι στον Γκορμπατσόφ μιλούν για ένα νέο «New Deal»² διότι κι αυτός στις ιδιόμορφες συνθήκες τής ΕΣΣΔ έπιχειρεί νά ξαναδώσει έμπιστοσύνη στην χώρα του και κυρίως, όπως παλιά ό Ρούσβελτ μέ τους Άμερικανούς, «νά ξαναβάλει τους Σοβιετικούς στην δουλεία». Και είναι προφανές ότι τά φάρμακα πού διαλέγει προσκρούουν στα άγκυρωμένα συμφέροντα εκείνων πού βολεύονταν μέ τή στασιμότητα —και κέρδιζαν άπ' αυτήν— και πολλών άλλων πού φοβούνται τις άλλαγές είτε από άδράνεια είτε μήπως δέν ξαναβρουν λογαριασμό. Η ιστορία τών άλλων χωρών τής Άνατολής —Τσεχοσλοβακία τό 1968, Πολωνία τό 1980— δείχνει ότι σέ κάθε περίπτωση τά Κ.Κ. στην έξουσία τήν ώρα τής δοκιμασίας διχάζονται σέ μεταρρυθμιστές και συντηρητικούς και ότι μία ισχυρή άναλογία τών μελών τους τά έγκαταλείπει έντελώς. (Τό Κ.Κ. Πολωνίας έχασε στην φάση άνόδου τής «Άλληλεγγύης» τό ένα τρίτο τών δυνάμεών του).

Αυτά τά προηγούμενα άρκοουν για νά γίνει κατανοητό ότι δέν είχαν καμία τύχη ν' εισακουστούν από όλους οι έκκλήσεις του Γκορμπατσόφ προς τά στελέχη νά άλλάξουν τις μεθόδους δουλειάς και νά συμπεριφέρονται ως καλοί δημοκράτες, ευαίσθητοι στα παράπονα τής βάσης. Επίσης θά ήταν ελάχιστα ρεαλιστικό νά πιστεύει κανείς ότι τό σύνολο τών Σοβιετικών, στό όνομα τών νέων προοπτικών, θά έγκατέλειπαν τις συνθήειές τους νά ύπερασπίζονται τά άτομικά τους συμφέροντα, εργαζόμενοι χωρίς ζήλο και μη θεωρώντας τή δημόσια περιουσία δική τους.

2. Είναι ό τίτλος του ένδιαφέροντος άρθρου «*Courier des pays de l'Est*» πού δημοσίευσε ή *Documentation Francaise*, Μάρτιος 1987, άριθ. 316.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ

Οί συμπεριφορές τών μέν καί τών δέ σφυρηλατήθηκαν επί δεκαετίες από δεδομένες κοινωνικές συνθήκες καί στό πλαίσιο τής ανεπάρκειας πού συνεχίζει νά τούς περιβάλλει. 'Ο καλός λόγος —ή ή καλή λογοτεχνία— δέν θά άρκοῦσε γιά νά τούς μεταμορφώσει. 'Ο Γκορμπατσόφ τούς πρώτους είκοσι μήνες του New Deal του θά οίκτιρει τήν ύπόγεια αντίσταση στήν πολιτική του καί θά μεταθέσει τά στελέχη από τό ένα πόστο στό άλλο. "Υστερα, έχοντας καταλάβει καλύτερα από τό περιβάλλον του τήν αναγκαιότητα νά πιάσει από άλλη μεριά τόν προβληματικό φάκελο «άνθρώπινος παράγοντας», προσκάλεσε τούς Σοβιετικούς πολίτες νά συμμετάσχουν, μέσα από τίς εκλογές, στή ζωή τών επιχειρήσεών τους, τών εργαστηρίων, τών τοπικών σοβιέτ καί, εκών άκων, στή ζωή του κόμματος του ίδιου. Βέβαια δέν προτείνει «νά βομβαρδιστεί τό γενικό έπιτελείο», όπως τό έκανε ο Μάο στήν άρχή τής πολιτιστικής επανάστασης στήν Κίνα. 'Αλλά θέλει κι αυτός νά δώσει στό Κ.Κ. ένα χαρακτήρα πολιτικό, άποδεχόμενος ότι πρέπει νά περιοριστεί ο ρόλος του ως άπλου διαχειριστή καί εϋχεται τά μέλη του νά στρατολογούνται από ανθρώπους πολιτικοποιημένους καί όχι άπλως σπασιαλίστες πού μπαίνουν στό κόμμα γιά νά κάνουν καριέρα καί δέν ανοίγουν ποτέ τό στόμα τους, άκόμη κι αν είναι μέλη τής Κεντρικής 'Επιτροπής. Είτε πρόκειται, λοιπόν, γιά τή νέα «πνευματική επανάσταση» στήν κουλτούρα είτε γιά μία νέα προσέγγιση τής οικονομικής μάχης, ο Γκορμπατσόφ δίνει τήν εντύπωση ότι θέλει νά άποκαταστήσει στήν ΕΣΣΔ τήν πολιτική, νά τής αναγνωριστούν τά δικαιώματά της μετά από μισό αιώνα ύπερορίας.

'Εκ πρώτης όψεως, αυτό τό σχέδιο φαίνεται σέ πολλούς Σοβιετικούς καί στους περισσότερους Δυτικούς άσυμβίβαστο μέ τή διατήρηση στήν έξουσία του ενός καί μοναδικού κόμματος πού, άκριβώς, μονοπώλησε τήν πολιτική γιά λογαριασμό του. Είναι ώστόσο λιγότερο άπατηλό άπ' όσο νομίζουν οί σκεπτικιστές. Σέ συνηθισμένες καταστάσεις, όταν ο μηχανισμός του Κ.Κ. λειτουργεί σύμφωνα μέ τούς συγκεντραιτικούς κανόνες του καί μέ μία καλή πειθαρχία, ή διοργάνωση μιάς ψευδοδημοκρατικής εκλογής σέ όποιοδήποτε επίπεδο είναι παιχνιδάκι γιά μικρά παιδιά. 'Αλλά όταν τό ίδιο τό κόμμα είναι διχασμένο, όταν ή σύγκρουση συμφερόντων φέρνει αντιμέτωπους στελέχη καί ήγέτες, τότε τά δεδομένα του προβλήματος αλλάζουν ριζικά: τά διαφορετικά άτομα αντιπροσωπεύουν διαφορετικές επιλογές.

Σέ ένα τέτοιο πλαίσιο, ή βάση μπορεί νά βρει μία πραγματική δυνατότητα νά εκφραστεί καί ταυτόχρονα νά ενδιαφερθεί γιά τή συμμετοχή, γιά τήν πολιτική. Νά λοιπόν πού οί εκδηλώσεις έσωτερικών συγκρούσεων σέ όλο τά επίπεδα πολλαπλασιάζονται στήν ΕΣΣΔ καί άκόμη κι όταν γίνονται μέ βάση «κακές θέσεις», είναι άξιοσημείωτες καί κατά μία έννοια ένθαρρυντικές.

"Ας πάρουμε τό παράδειγμα του Μπουρντίτσκι, ήγετικού στελέχους του κόμματος στό Ροστόβ. 'Η όργάνωση του Κ.Κ., υπό τήν ήγεσία του Μπουρντίτσκι, σύμφωνα μέ τόν Γκορμπατσόφ, είχε μετατραπεί σέ μία όργανωμένη ομάδα εγκληματιών. Σέ μία τηλεοπτική έκπομπή τιτλοφορούμενη «Οί χθεσινοί» (Μπυσυγιέ) παρουσιάστηκε όλη ή άνάξια συμπεριφορά του Μπουρντίτσκι. "Υστερα τό δικαστήριο του Ροστόβ τόν καταδίκασε σέ είκοσι ή τριάντα χρόνια φυλακή, δέν ξέρω άκριβώς. Χωρίς σημασία άλλωστε, διότι είχε τήν καλοτυχία ή κακοτυχία νά πεθάνει μερικές μέρες μετά τήν καταδίκη. Καί νά πού οί φίλοι του εκλιπόντος του όργανώνουν μίαν επιβλητική κηδεία ενώ πλθος μεγάλο άκολουθεί τό φέρετρό του τόν θάβουν στό νεκροταφείο του Ροστόβ, στό τιμήμα εκείνο πού προορίζεται γιά τούς εξέχοντες πολίτες τής πόλης. Δέν πρέπει νά είναι κανείς μεγάλος θεωρητικός γιά νά καταλάβει ότι στίς επόμενες εκλογές όργάνων του Κ.Κ. σ'

αυτή τήν πόλη τής Νότιας Ρωσίας καί θε ψήφος θά μετράει πραγματικά.

ΣΧΕΔΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ

'Αντικείμενο τής μάχης, σ' αυτή τή φάση του εκδημοκρατισμού, είναι ή μεταρρύθμιση τής οικονομίας. 'Ο Γκορμπατσόφ καί οί συνεργάτες του θέλουν νά παντρέψουν τήν κεντρική σχεδιοποίηση μέ τούς μηχανισμούς τής αγοράς. Χοντρικά θέλουν νά νομιμοποιήσουν τόν παράνομο άυθωρητισμό πού ύπάρχει ήδη στήν οικονομία τής χώρας καί νά άποδώσουν μεγάλη άυτονομία στίς επιχειρήσεις γιά νά ανταγωνίζονται έλεύθερα καί νά προσαρμόζονται τίσ τιμές τους καί τήν παραγωγή τους στό νόμο τής προσφοράς καί τής ζήτησης. Οί επιχειρήσεις οί λιγότερο άνταγωνιστικές θά κλείσουν. 'Ενα νέο σύστημα συμβάσεων γιά τούς γεωργούς θά επιτρέπει στά Κολχός νά διαθέτουν έλεύθερα τό πλεόνασμα τής συλλογικής άγροτικής τους παραγωγής, διευρύνοντας έτσι τήν έλεύθερη αγορά. 'Ως πός τίς ύπηρεσίες, ήδη από τήν 1.5.1987 δόθηκε άδεια γιά είκοσι όκτώ επαγγέλματα νά άσκοῦν ιδιωτικές δραστηριότητες σέ άτομική ή οικογενειακή βάση. Προβλέπονται όριζόντιες διασυνδέσεις μεταξύ τών επιχειρήσεων καί μερικές μάλιστα μπορούν νά συναλλάσσονται άμεσα μέ επιχειρήσεις άλλοδαπές χωρίς νά περνούν από τό ύπουργείο 'Εξωτερικού 'Εμπορίου.

Αυτή η πολιτική θεωρείται ότι θα καταφέρει, πριν το 1990, να καταπολεμήσει την ανεπάρκεια των καταναλωτικών αγαθών και τη μαύρη αγορά, θα κάνει να στερέψουν οι πηγές εισοδημάτων που δεν προέρχονται από εργασία και θα επιτρέψει να αποκατασταθεί ορθολογική σχέση μεταξύ χρημάτων και μισθών.

Και στο σημείο αυτό πρέπει να ειπωθεί ότι το κόμμα, ενωμένο και σύγχορο για τις καλές προοπτικές που δημιουργεί ή διαχειρίσθη, αμφισβητούσε πάντοτε τις αρχές της ελεύθερης αγοράς — στο όνομα της αρχής σύμφωνα με την οποία η σχεδιοποίηση εξασφαλίζει την κοινωνική δικαιοσύνη πολύ καλύτερα από το σύστημα της αγοράς.

Η διαμάχη αυτή, πράγματι, διαρκεί εδώ κι ένα τέταρτο του αιώνα. Το 1962 στους μεταρρυθμιστές της εποχής εκείνης Νεμτσίνωφ, Τραπένικοφ, Λίμπερμαν κ.λπ. τό Κ.Κ. απαντούσε ότι όπως μία γυναίκα δεν μπορεί να είναι όλιγον έγκυος, έτσι και μία οικονομία δεν μπορεί να σχεδιοποιηθεί κατά τό ήμισυ. Όστόσο ο καθένας μπορεί να διαπιστώσει πιά ότι «τό παιδί» που ήρθε στον κόσμο από τη συγκεντρωτική σχεδιοποίηση δεν έχει γερή σπονδυλική στήλη κι ότι στο πρόσωπό του φέρει τά ίδια στίγματα με τον ξάδερφό του που γέννησε η ελεύθερη αγορά. Σέ εκείνους που βεβαίωσαν παλαιότερα «ή τό σχέδιο ή ή αγορά tertium non datur» ή ζωή απάντησε ότι ακριβώς αυτό «τό τρίτο» είναι που πρέπει να βρεθεί. Οι γκορμπατσφικές προσπάθειες μπορεί να επιβραδυνθούν, να σαμποταριστούν, αλλά δεν προσκρούουν πιά σέ ένα ανταγωνιστικό και όπωσδήποτε φερέγγυο σχέδιο. Η επιστροφή στον μπρεζνιφισμό μοιάζει άπιθανη.

Αυτά βέβαια δεν σημαίνουν ότι ή έν εξέλιξη έμπειρία στην ΕΣΣΔ είναι ή μόνη δυνατή ή ότι τά αποτελέσματά της θά είναι σύμφωνα με τις προσδοκίες των πρωταγωνιστών της. Στο θεωρητικό επίπεδο ο Πολωνός οικονομολόγος Όσκαρ Λάνγκε έδειχνε ήδη από τό 1938 ότι δεν είναι όρθό, σέ όλους τους τομείς της παραγωγής και των υπηρεσιών, να αντιπαραβάλλει κανείς άυστηρά τό σχέδιο πρός την αγορά και να άπορρίπτει όρισμένους μηχανισμούς της τελευταίας. Άλλά ή μεταρρύθμιση που πήρε αυτή την κατεύθυνση στη Γιουγκοσλαβία, την Ούγγαρία, την Πολωνία ή την Κίνα δεν παρουσιάζει, ιδίως από την άποψη της κοινωνικής δικαιοσύνης, ένα πρότυπο κάπως έγκυρο και για την ΕΣΣΔ. Η τελευταία, έχοντας συσσωρεύσει όλες τις δυνατές καθυστερήσεις, δεν μπορεί να διακινδυνεύσει περισσότερο στό κοινωνικό πεδίο. Πράγματι, τά άνοίγματα μεγάλωσαν στό διάστημα τό «χαμένον τέταρτο του αιώνα» σέ

όλους τους τομείς αυτής της τεράστιας χώρας: άνάμεσα στις δημοκρατίες που τή συνθέτουν: άνάμεσα στις περιοχές κάθε δημοκρατίας: άνάμεσα στις μεγάλες και τις μικρότερες πόλεις: άνάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο. Ό άπολογισμός είναι πράγματι παράδοξος, άν αναλογιστεί κανείς τό σχήμα άνάπτυξης που υιοθετήθηκε τό 1927 σύμφωνα με τό όποιο θά 'πρεπε ή κοινωνία να ένοποιηθεί γύρω από τόν οικονομικό πόλο των μεγάλων βιομηχανιών ώστε, στηριζόμενη σ' αυτή την «ύλική βάση του σοσιαλισμού», να περάσει στη συνέχεια στην προλεταριακή δημοκρατία. Όμως ή κοινωνία που προέκυψε όχι μόνο δεν είναι όμοιογενής αλλά επιπλέον είναι ιδιαίτερας άδιαφανής γι' αυτούς που τή συνθέτουν από τή βάση ως την κορυφή. Δεν είναι τυχαίο που ό Γκορμπατσόφ αισθάνθηκε την άνάγκη να ζητήσει, επιτέλους, λίγη διαφάνεια, λίγη «γκλασνόστ». Ένα κλίμα ύπογχειας άντιπαλότητας άπρόβλεπτης και άπωθημένης σίγουρα δεν διευκολύνει την πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων κατά φάσεις ούτε την πρόβλεψη των άποτελεσμάτων από τή μία φάση στην άλλη. Η «γκλασνόστ» επιτρέπει να επικρίνονται οι ύπεύθυνοι που πλανώνται: είναι μία βαλβίδα άσφαλείας για να άποφεύγονται τά άνεξέλεγκτα έξεσπάσματα. Άλλά φαίνεται πως δεν θά δώσει βιώσιμα άποτελέσματα παρά μόνο στό βαθμό που θά επιτρέψει σέ όλες τις κοινωνικές ομάδες να εκφράσουν καθαρά τά ιδιαίτερα συμφέροντά τους και να τά υπερασπισούν.

Άς πάρουμε ένα μόνο παράδειγμα, της κοινωνικής άντιπαλότητας που ή σημερινή «περεστρόικα» (άνάπλαση) πιθανόν να ύποθάλπει, άν δεν συνοδευτεί από κάποια πολιτική διαμεσολάβηση. Η μεταρρύθμιση άποσκοπεί στον εκσυγχρονισμό και την άνασυκρότηση των βιομηχανιών χάρη στην εισαγωγή της πληροφορικής και των νέων τεχνολογιών. Μία από τις πρώτες άποφάσεις του Γκορμπατσόφ ήταν να δημιουργήσει εργαστήρια πληροφορικής σέ όλα τά σχολεία —σοβιετική έκδοχή του σχεδίου Φαμπιούς— που έλλείψει μέσων πραγματοποιείται σταδιακά, αλλά πάντως δείχνει καθαρά την όπτική του για τό μέλλον. Φαίνεται ότι ή ΕΣΣΔ ξεκινά από πολύ μακριά διότι ό άκαδημαϊκός Βίταλι Γκίνσμπουργκ είναι ύποχρεωμένος να διεκδικεί άκόμη ένα φωτοτυπικό μηχανήμα!³

Η καθυστέρηση σέ αυτό τόν τομέα θεωρείται ως μία από τις αίτιες όλων των οικονομικών δυσκολιών και πρέπει να άναμένει κανείς ότι θά ληφθούν δραστικά μέτρα που δεν θά είναι χωρίς συνέπειες. Κατ' αρχήν διότι ή νέα τεχνολογική και έπιστημονική επανάσταση συνοδεύεται άναγκαστικά από

ποιοτικές και ποσοτικές άλλαγές στην εργατική δύναμη. Εύνοει τό ρόλο των μηχανικών και των τεχνικών που θά άπελευθερωθούν από τους έλέγχους και θά άναπτύξουν πρωτοβουλίες. Βέβαια θά έλέγχονται από τους ύπολογιστές με τους όποιους θά δουλεύουν αλλά πρόκειται για έλεγχο πολύ διαφορετικό από τό χρονομέτρημα της εργασίας στην άλυσίδα του εργασιού της παλαιότερης εποχής. Αυτό συνεπάγεται, άν θέλουν να άποφύγουν άνεργία όπως στη Δύση, μιά άναδιάταξη της εργατικής δύναμης. Ηδη μιλούν για κάποιο σχέδιο πρόωρης συνταξιοδότησης για τους ύπεριθμους εργάτες και για άλλα μέτρα που είναι γνώριμα στά δικά μας αυτιά στη Δύση.

ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ;

Οί εργάτες, όμως, την εποχή του μπρεζνιφικού «αύθορητισμού» διάλεξαν τις άπασχολήσεις τους με βάση τά δικά τους κριτήρια. Έξαιτίας της γενικής ανεπάρκειας εργατικής δύναμης δεν άναζητούσαν άπασχόληση ύποχρεωτικά στην πόλη τους ή την περιοχή τους: αντίθετα μάλιστα. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες διαπιστώθηκε στην ΕΣΣΔ μία τεράστια αύξηση του πληθυσμού των πόλεων που δεν προβλεπόταν από τό σχέδιο, συμπεριλαμβανομένης της Μόσχας και του Λένινγκραντ (παρά τή δρακόντεια ειδική νομοθεσία προστασίας).⁴

Οί εργάτες που «άναδιατάσσονταν» μόνοι τους διακόπτοντας την εργασία άθαιρέτα μεταξύ δύο άπασχολήσεων, θά δεχτούν τή στέρηση ενός τέτοιου δικαιώματος τή στιγμή, ακριβώς, που άβγατίζουν τά προνόμια και οι μισθοί των τεχνικών και των διοικητικών; Η παραγωγικότητα, άκόμη και ή πιό χρήσιμη κοινωνικά, μπορεί ν' άποτελέσει τό μόνο «σοσιαλιστικό» μέτρο μέτρησης της καλής συμπεριφοράς και να γίνει ή πεμπτοσία των

3. Στο ίδιο τεύχος του *Temps Moderne* δημοσιεύεται κείμενο του φυσικού Γκίνσμπουργκ με τίτλο «Ύμνος για τή φωτοτυπική μηχανή Ζίροξ» στό όποιο, εκτός των άλλων, διεκτραγωδεύεται ή κατάσταση στα έρευνητικά κέντρα από τήν έλλειψη ή τή μη χρησιμοποίηση της φωτοτυπικής μηχανής. (Σ.τ.μ.)

4. Τό 75% των Σοβιετικών ζουν σέ πόλεις άνω των 100.000 κατοίκων και τό τρίτο του σοβιετικού πληθυσμού σέ πόλεις άνω του μισού έκατομμυρίου. Όσο για τή Μόσχα, όπου ή άδεια παραμονής παρέχεται με τό σταγονόμετρο, άριθμεί περίπου ένά έκατομμύρια κατοίκους.

σχέσεων κάθε εργαζομένου με τούς άλλους και τήν κοινωνία;

Είναι ελάχιστο πιθανό, ιδίως στην ΕΣΣΔ, όπου οι εργάτες αντιπροσωπεύουν τήν πλειονότητα του ένεργου πληθυσμού και έχουν ένα επίπεδο μόρφωσης πολύ άνωτερο από εκείνο των συναδέλφων τους στη Δύση. Μέχρι τώρα υπεράσπιζαν τήν εργατική τους δύναμη και έκαναν συχνά διακοπές αλλάζοντας εργοστάσιο διότι η εκτέλεση έπαναληπτικών εργασιών στην παραγωγή δέν τούς ίκανοποιούσε, δέν έδινε νόημα στη ζωή τους. Ήταν ο δικός τους «αυθόρμητος» τρόπος να διεκδικούν τή μείωση του χρόνου εργασίας και μιά ποιότητα άναψυχής διαφορετική. Οι νέες τεχνολογίες όφειλαν να επιτρέψουν μιά άναδιοργάνωση της παραγωγικής εργασίας που θα ίκανοποιούσε αυτές έδω τις άνάγκες. Στη Δύση μιλούν τον τελευταίο καιρό στο εργατικό κίνημα για να έξωραίσουν τήν κρίση και τήν άνεργία. Και αν πράγματι θέλει κανείς να άποφύγει στην ΕΣΣΔ αυτές τις θεομηνίες, τά συνδικάτα, που ο Γκορμπατσόφ τά προσκάλεσε να διαδραματίσουν έναν διαφορετικό ρόλο, θα έπρεπε να μπορούν να παρουσιάζουν τά δικά τους σχέδια άνασυγκρότησης, ένωματώνοντας σ' αυτό και τις μή παραγωγιστικές διεκδικήσεις, τις όποιες οι μεταρρυθμιστές δέν φαίνεται να παίρνουν υπόψη. Μιά πολλαπλότητα προτάσεων δέν είναι άσύμβατη με τό ύπάρχον πολιτικό σύστημα.

Άντίθετα θα έδινε υπόσταση στο δημοκρατικό διάλογο που εύχονται ο Γκορμπατσόφ και οι δικόί του. Μιά τέτοια δυναμική θεμελιωμένη σε έναν αντίθετικό διάλογο δέν άπορρέει από κάποια εργατιστική ούτοπία και έγγράφεται άπολύτως στη λογική της «περεστρόικα». Σύντομα θα διαπιστωθεί αν υπάρχουν στη βάση δυνάμεις να τήν επιβάλουν.

ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ;

Έπί του παρόντος, τρία προβλήματα κατέχουν προέχουσα θέση στις διαμάχες των Σοβιετικών: η Ύγεια, τό Δίκαιο και η Ίστορία. Στις μέρες μας, στον άνεπτυγμένο βιομηχανικό κόσμο, ένας κοινός θνητός έχει συμφέρον να μήν άρρωστήσει στις δύο χώρες που, από μιά περίεργη είρωνεία της ίστορίας, είναι άκριβώς οι δύο μεγαλύτερες σύγχρονες δυνάμεις: οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ. Οι εϋήμεροϋντες σύμμαχοί μας πέρα από τον Άτλαντικό, από σεβασμό προς τό κυρίαρχο ιατρικό έπάγγελμα, δέν πέτυχαν ποτέ να προικιστούν με μιά έθνική ύπηρεσία Ύγείας και τό σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης, πολύ ειδικό και χρονολογούμενο μόλις από τό 1965, έ-

πωφελεΐται κυρίως από τήν ισχυρή φάρμακευτική βιομηχανία, που διοικεί τήν πιό «άνισότιμη περίθαλψη στόν κόσμο». Στην ΕΣΣΔ, αντίθετα, η δωρεάν περίθαλψη, άνοιχτή σε όλους, ήταν για πολύ καιρό ένα από τά καθήματα του καθεστώτος. Άλλά δέν άντιστάθηκε στη γενική «έμπορευματοποίηση» της κοινωνίας και στον άσυνείδητο έγωισμό της προνομιούχας έλίτ που, σίγουρη για τις φροντίδες που δέχεται σε κλινικές προορισμένες γι' αυτήν μόνο (ή στο έξωτερικό), σταμάτησε να επενδύει στην περίθαλψη προς όφελος των λιγότερο προνομιούχων.

Στόν τομέα της Δικαιοσύνης οι καθυστερήσεις άπορρέουν επίσης από ένα παράδοξο, δεδομένου ότι, όπως ξέρουμε, στην ΕΣΣΔ υπάρχει έδω και δεκαετίες μιά πολυπληθής μεσαία τάξη που, όπως παντού, έχει άνάγκη από ένα νομικό πλαίσιο άυστηρά καθορισμένο για να άσκει τις δραστηριότητές της. Ένας Σοβιετικός αυτής της κατηγορίας είναι έφεξης κάτοχος του διαμερίσματός του, ενός αυτοκινήτου, συχνά και ενός έξοχικού, και έχει τό δικαίωμα να τά κληροδοτεί στους κληρονόμους του. Αυτό συνεπάγεται νομικές διαδικασίες, καμιά φορά συγκρούσεις, που δέν είναι δυνατό να έπιλυθούν με έγκυρο τρόπο παρά μόνο από άρμόδιες και άδιαμφισβήτητες δικαστικές άρχές. Έν όλίγοις, μιά κοι-

νωνία άνεπτυγμένη όπου υπάρχουν διαφορετικές μορφές ιδιοκτησίας δέν μπορεί να άποφύγει ένα δικαστικό σύστημα έξίσου πολύπλοκο και άνεπτυγμένο.

Άλλά από πολιτική και ήθική άποψη, τό κεντρικό πρόβλημα είναι βεβαίως τό Ποινικό Δίκαιο. Άρα, αν άληθεύει ότι υπό τον Μπρέζνιεφ η καταστολή ήταν πολύ έπιλεκτική κι άφορούσε μόνον περιορισμένο αριθμό άντιφρονούντων —καμιά σύγκριση με τήν έποχή των Γκουλάγκ— είναι έξίσου άλήθεια ότι η λειτουργία της Δικαιοσύνης παραμένει μακριά από τις άρχές του κράτους δικαίου, που έγυάται τά άναπαλλοτρίωτα άτομικά δικαιώματα και άναγνωρίζει τήν πιθανότητα άθώωσης σε κάθε κατηγορούμενο. Αυτόν τον καιρό άσκειται κριτική στον προεξάρχοντα ρόλο της δικαστικής άρχής και στο γεγονός ότι η ύπεράσπιση άποκλείεται κατά τή φάση της προανάκρισης. Ταυτόχρονα άποκαλύπτεται ότι ο πρόεδρος του δικαστηρίου αντί να παίξει τό ρόλο του δαιτητή σε μιά δικαστική διαμάχη άνάμεσα στην κατηγορούσα άρχή και τήν υπεράσπιση, ταυτίζεται έπιδεικτικά με τον εισαγγελέα, λές για να δείξει καλύτερα ότι είναι συνένοχος του, έως και εκτελεστής των θελήσεών του.

Οι δίκες διεξάγονται δημόσια, αλλά οι πρόεδροι άπαγορεύουν συχνά άκό-

μα και στους δημοσιογράφους να κρατούν σημειώσεις κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας. Καμιά στατιστική για τη λειτουργία των δικαστηρίων δεν δημοσιεύθηκε από το 1937 και ακόμα και οι ανώτεροι δικαστικοί αδυνατούσαν να γνωρίζουν πόσοι κατηγορούμενοι είχαν καταδικαστεί, για ποιά αδικήματα και με ποιές ποινές. Όλα αυτά καταγγέλλονται τώρα στην επιθεώρηση *Ό Άνθρωπος και τό Δίκαιο*, συχνά και στην *Πράβντα*, προκειμένου να δικαιολογηθεί ή απόφαση της Κεντρικής Έπιτροπής για την αναθεώρηση όλης της ποινικής και πολιτικής δικονομίας που θά γίνει αυτόν τό χρόνο για να «έξασφαλιστούν καλύτερα τά νόμιμα συμφέροντα των Σοβιετικών πολιτών».

Η άφύπνιση της ευαισθησίας για τη νομιμότητα τονώθηκε «από τά πάνω»: καταδίκη ενός υπεύθυνου της ΚGB που είχε άναμειχθεί σε μία ύπόθεση για την όποία δεν ήταν άρμόδιος, άπαλλαγή από τά καθήκοντά τους μερικών δικαστικών που άνέχτηκαν τίς άστυνομικές βαναυσότητες κατά τη διάρκεια της προανάκρισης — «άν δεν βασανίζαμε τούς ύπόπτους κανείς δεν θά όμολογούσε τά έγκλήματά του» διεκήρυτε ένας από αυτούς—, την άπελευθέρωση τέλος του άκαδημαϊκού Άντρέι Ζαχάροφ, έξορισμένου στό Γκόρκι χωρίς καμιά νόμιμη διαδικασία και μέ κατάφωρη παραβίαση των νόμων.

Ό Γκορμπατσόφ πήρε τίς αποφάσεις του, σκέφτονται στή Μόσχα, για να υπερπηδήσει τη διατακτικότητα αυτών που, όντας ταυτόχρονα ευνοϊκοί στην πολιτική του, δεν τολμούσαν να τό διακηρύξουν δημοσίως, μή θέλοντας να ριψοκινδυνέψουν τό ένδεχόμενο να βρεθούν από την άσχημη πλευρά στην περίπτωση που θά άποτύχαινε. Μετά την πτώση του Κρούτσεφ, πολλοί άπ' αυτούς, έπειδή είχαν συμμετάσχει στό προηγούμενο «ξεπάγωμα», ήταν θύματα όχι μόνο μιας πραγματικής εκκαθάρισης αλλά, παρ' όλα αυτά, και μιας διοικητικής κακομεταχείρισης, κρατώντας έτσι μίαν άσχημη άνάμνηση. Αύτή τη φορά, λοιπόν, τό ζήτημα είναι άν τό νέο νομικό πλαίσιο θά καταστήσει άδύνατη την επανάληψη του ίδιου σεναρίου.

Άλλά όποια κι άν είναι τά κίνητρα και οι κρυφές σκέψεις του Γενικού Γραμματέα γι' αυτό τό ζήτημα, εκείνο που μετρά είναι τό αποτέλεσμα. Σε μερικούς μήνες θά γνωρίζουμε τούς νέους σοβιετικούς κώδικες — άστικό και ποινικό— και θά δοϋμε λοιπόν μέχρι ποίο σημείο στην ΕΣΣΔ θά ύπάρξει ένα «κράτος δικαίου» που προϋποθέτει την άνεξαρτησία της Δικαιοσύνης από την πολιτική έξουσία. Για την ώρα, χάρη σε μία συνέντευξη τύπου του ύπουργού Δικαιοσύνης Μπορίς Κραβιτόφ, στή Βιέννη, τό Δεκέμβρη του

1986, γνωρίζουμε ότι τό άρθρο 70 του παλαιού Ποινικού Κώδικα σχετικά μέ την καταστολή «της άντισοβιετικής προπαγάνδας και δράσης», δεν θά βρίσκεται στό νέο κώδικα. Όμως μέ βάση αυτό τό άρθρο-κλειδί ή πλειονότητα των «άβωλων» πολιτών, «αυτών που σκέφτονταν διαφορετικά», όπως λένε στή Μόσχα, ήταν καταδικασμένη σε ποινές έγκλεισμού συχνά πολύ βαριές. Περιμένοντας τά ύπόλοιπα της γκορμπατσοφικής νομοθεσίας, ή είδηση της κατάργησης του έν λόγω άρθρου είναι καλοδεχούμενη.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΕΣΤΡΟΪΚΑ

Γιά τό πρόβλημα της Ίστορίας ό πρύτανης Άφανάσιεφ αναλύει την καταγωγή μιας νέας μυθολογίας γύρω από την Όκτωβριανή επανάσταση. Οι Σοβιετικοί άφου τράφηκαν, τόν καιρό του Στάλιν, μέ μία έκδοχή πλαστογράφησης του παρελθόντος, στην *Περίληψη της Ίστορίας του Κ.Κ. (μολσεβίκοι)*, στην εποχή του Κρούτσεφ και του Μπρέζνιεφ, άντικατέστησαν αυτήν την έκδοχή μέ κάτι που άπορρέει άπλούστατα από τη μή-Ίστορία. Μεταξύ του Λένιν και κάθε νέου Γενικού Γραμματέα δεν ύπήρχε τίποτε, εκτός από μία άνώδυμη Κεντρική Έπιτροπή που ύποτίθεται ότι έπαιρνε τίς άπαιτήτες αποφάσεις και μάλιστα διηύθυνε συλλογικά τη χώρα και τό στρατό κατά τη διάρκεια του μεγάλου άντιναζιστικού άγώνα. Πολλά βιβλία έμφανίστηκαν για την Ίστορία της Ρωσίας αλλά όχι ακόμα —και για κάποια αίτια— για την Ίστορία της ΕΣΣΔ. Ό πρύτανης Άφανάσιεφ παρατηρεί δίκαια ότι ή τέχνη ή άφιερωμένη στην Ίστορία δεν μπορεί να άντικαταστήσει τό έργο του Ίστορικού. (...) Για πρώτη φορά μιλούν για τόν Τρότσκι, τόν Μπουχάριν και άλλους μολσεβίκους, θύματα του σταλινισμού, προσπαθώντας να άποκαταστήσουν την άξιόπρεπιά τους και την πραγματική Ίστορική τους διάσταση. Παρόλο που ό Άφανάσιεφ δεν τό αναφέρει, είναι καθαρό πώς τό έπίσημο Ίστορικό κενό καλύφθηκε γρήγορα από τούς διαφωνούντες, θύματα της μπρεζνιεφικής διάκρισης, και εξέφρασε συνεπώς μία άναγνωρισμένη όργη.

Στή συνέντευξη τύπου στό Παρίσι, τό 1974, μπροστά σε ένα άνθοκήπιο γνωστών άρθρογράφων, ό Άλεξάντρ Σολζενίτσιν, μερικούς μήνες μετά την άπέλασή του από τη Μόσχα, άνέφερε ώμά ότι οι εϋθύνες των Γκουλάγκ άνήκουν στον Μάρξ, στις άρχές κάθε επανάστασης —«τίς δικιάς σας και της δικιάς μας»— και φυσικά στις ίδιες του Διαφωτισμού. Κανένας από τούς έν λόγω άρθρογράφους δεν άναδημοσίευσε κάτι από αυτές τίς θέσεις οδτε όμως άσκησε κριτική, από φόβο

μήπως πιθανόν κατηγορηθεί για έλλειψη άλληλεγγύης στό συγγραφέα του *Άρχιπελάγους του Γκουλάγκ* που οι κύριοι της χώρας του έδιωξαν από τη γενέτειρά του.

Άπό αυτή τη δυσκολία διαχωρισμού της μαρτυρίας του Σολζενίτσιν από τό πολιτικό του μήνυμα και την Ίστορική του όπτική, έπωφελήθηκαν άμέσως οι ύποστηρικτές της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας που, στην αρχή της οικονομικής κρίσης στή Δύση, είχαν περισσότερο από ποτέ άνάγκη του σοβιετικού παραδείγματος για να έξουδετερώσουν τίς προοδευτικές ιδέες. Γι' αυτό και έργα που έμπνεύστηκαν από τό μήνυμα του Σολζενίτσιν και όρισμένους άντιφρονούντες σιγά σιγά παραμέρισαν, μέ τη βοήθεια των μέσων μαζικής ένήμερωσης, τά βιβλία και τίς μελέτες για τη σοβιετική Ίστορία όλων εκείνων, ακόμα και των πίο άντισταλινικών, που όμως τοποθετούνταν στον μαρξιστικό χώρο και είχαν έπιδοθει στην άνάλυση της κοινωνικοοικονομικής διαδικασίας της σοβιετικής έμπειρίας και τούς διεθνούς πλαισίου μέσα στο όποιο άναπτύχθηκε. Διακηρύχθηκε έτσι έπισήμως ότι όλοι, Ίστορικοί ή φιλόσοφοι, από τόν Ντόυτσερ έως τόν Μαρκόυζε, ήταν άν όχι άπολογητές του σταλινισμού, τουλάχιστον άφελεις εϋπείστοι.

Έδω και δύο χρόνια, τά γεγονότα που διαδραματίζονται στην Άνατολή δεν συμφωνούν πιά καθόλου μέ τίς θέσεις των όπαδών του Σολζενίτσιν. Παρηγορούνται βεβαιώνοντας ότι αυτό δεν θά διαρκέσει γιατί ό όλοκληρωτισμός δεν μπορεί ν' αλλάξει και άρα προλέγον την άναπόφευκτη πτώση του Γκορμπατσόφ. Άναμένοντας, δεν μπορούν να προβάλουν καμιά έξήγηση έπειδή στην πραγματικότητα καμιά από αυτές τίς έκδοχές τους του παρελθόντος δεν έπιτρέπει να κατανοηθεί ότιδήποτε άπ' όσα συμβαίνουν σήμερα στην ΕΣΣΔ. Άντίθετα, στά βιβλία της προηγούμενης περιόδου, ύπόλογων για τίς μαρξιστικές ή τίς μαρξίζουσες προτιμήσεις τους, βρίσκουμε παρ' όλα αυτά τά στοιχεία μιας άπάντησης. Οι συγγραφείς τους δεν είχαν άδικο ν' άναρωτιούνται σχετικά μέ την πραγματική καταγωγή της βίαιης έκβιομηχάνισης στην ΕΣΣΔ και να θεωρούν ότι άν τό Στάλινγκραντ δεν ήταν άρκετό για να συχωρηθούν τά έγκλήματα του Στάλιν, άνήκει έντούτοις κι αυτός στην ίδια Ίστορία που δεν ήταν μόνο μία άπλή άλυσίδα παραμορφώσεων. Είχαν έπίσης δίκιο να σκέφτονται πώς, αντίθετα μέ τό ναζισμό που έφάρμοζε μέ τέλεια συνοχή τά πολεμικά και ρατσιστικά του σχέδια, ό σταλινισμός έπαγγελλόταν άνθρωπιστικές ιδέες που άδυνατούσε να εφαρμόσει και τόν διέκριναν άντιφάσεις, τελικά ύπονόμευσαν τά θεμέλιά του. Βεβαίως, στό δι-

κίμιό του *Τό φάντασμα του Στάλιν*, ό Σάρτρ προέβλεπε τήν υπέρβαση αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων χάρις σέ μία μεγάλη ὕλική ἀνάπτυξη καί τήν ὠρίμαση τοῦ συνόλου τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας — καί ὄχι, ὅπως στή σημερινή περίπτωση, ἐξαιτίας μιᾶς κρίσης οικονομικῆς καί ἠθικῆς. Ἐντούτοις, οἱ νέες ἀναλύσεις γιά τά αἷτια τοῦ μπλοκαρίσματος τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας μποροῦν νά ξεκινήσουν ἀπό τίς αἰτίες πού οἱ μαρξιστές ἱστορικοί εἶχαν ἤδη κάνει στήν ἐποχή τους, ἐνῶ καμιά σοβαρή σκέψη δέν εἶναι δυνατή ἂν στηριχθούμε στά ἱστοριογραφικά λιβελογραφήματα τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Σολζενίτσιν.

Μερικοί Σοβιετικοί, ἐν πάση περιπτώσει, φαίνεται νά ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἔχουν ἀνάγκη τῶν ἐργαλείων τῆς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης γιά νά κατανοήσουν σέ τί διαφέρει. Γι' αὐτούς δέν εἶναι ἀκαδημαϊκό ζήτημα τό σέ τί ὁ δίκος τους τρόπος παραγωγῆς μοιάζει μέ τόν καπιταλισμό, ὅπως δέν εἶναι ἀκαδημαϊκό τό ζήτημα πού ἀφορᾶ τή γνώση τῆς ἱστορίας τους, καθώς ὑπογραμμίζει καί ὁ πρῦτανος Ἄφανάσιεφ, ἀπαιτώντας τή δημοσίευση ὄλων τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων. Γιατί μόνο ἐνα τέτοιο ποιοτικό ἄλλα στήν «γκλασσόστ» θά ἐπιτρέψει τήν ἀντίσταση στό ἀπειλητικό κύμα τοῦ ἐθνικισμοῦ πού δέν σταμάτησε νά ἀνέρχεται κατά τήν προηγούμενη περίοδο σέ κάθε σοβιετική δημοκρατία. Βεβαίως, πρόκειται γιά ἕνα φαινόμενο κατανοητό καί ἕνας Σοβιετικός ὁ ὁποῖος δέν προσαρμόζεται σ' ἕνα καθεστῶς πού προσπαθεῖ νά φανεῖ σοσιαλιστικό, δυσκολεύεται νά καυχηθεῖ γιά τό σοσιαλισμό του. Ἄλλά κατανόηση δέν σημαίνει ἐπιδοκμασία τοῦ ἐθνικισμοῦ οὔτε ἐλαχιστοποίηση τῶν κινδύνων του: ὁ ἐθνικισμός τείνει εὐκόλα πρὸς τό σοβινισμό, ἀσθένεια πού, σ' αὐτήν τή μεριά τῆς Εὐρώπης, ἔχει ἤδη προκαλέσει κάτι παραπάνω ἀπό μία ἱστορική καταστροφή. (...)

ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἐνα βράδυ στό Περεντέλκινο, τό 1985, ὁ Τζένια Γιεφτουσένκο, μέ τόν συνηθισμένο του λυρισμό, μού μίλησε γιά τό βιβλίο ἑνός ἀπό τούς γείτονές του, τοῦ Ἀνατόλ Ρυμπακόφ, τιλοφορούμενο *Τά παιδιά τοῦ Ἄρμπά*. Σ' αὐτό τό ἀριστούργημα, μού ἐξηγοῦσε, θά βροῦμε τό πρῶτο ἀθηντικό πορτρέτο τοῦ Στάλιν, πού ἀποδίδεται μέ βάση μαρτυρίες Σοβιετικῶν πού ἐργάστηκαν μαζί του καί ὄχι ξένων μαρτύρων ὅπως ὁ Μίλοβαν Τζίλας πού, ἐκ τῶν πραγμάτων, δέν τόν γνώριζαν καλά. Ἐπιπλέον, τό *Τά παιδιά τοῦ Ἄρμπά* διηγεῖται πῶς διαλύθηκε μία ομάδα νεαρῶν ἰδεολόγων κομμουνιστῶν, καί μάλιστα τό 1934, πρὶν τό κύμα τῶν σταλινικῶν δικῶν καί τῆς τρομοκρα-

τίας τῆς περιόδου 1937-1938. «Τή μέρα πού αὐτό τό βιβλίο θά δημοσιευθεῖ, θά ξυπνήσουμε σέ μία τελείως ἄλλη χώρα», θά μέ βεβαιώσει τότε ὁ Γιεφτουσένκο. Ἄλλά τούτη ἡ μέρα τοῦ φαίνεται φυσικά πολύ μακρινή καί ἂν ἀπαιτοῦσε στά ἄρθρα του ἢ στίς συναντήσεις τῆς Ἐνωσης Συγγραφέων τή δημοσίευση ἔργων συγγραφέων ἀνεπιθύμητων τόν καιρό τοῦ Στάλιν, ὅπως ὁ Ἀντρέ Πλατόνοφ, δέν μιλοῦσε καθόλου γιά τό βιβλίο τοῦ Ἀνατόλ Ρυμπακόφ, ἐκτιμώντας πιθανόν ὅτι δέν εἶχε καμιά τύχη νά δημοσιευθεῖ. Νά ὁμως πού τόν Ἀπρίλη τοῦ 1987, τό πρῶτο μέρος *Τῶν παιδιῶν τοῦ Ἄρμπά* παρουσιάζεται στό περιοδικό *Ντρούζντα Ναρόντοφ* καί ἀμέσως γίνεται μέστ σέλερ. Παρόλο πού τό ἀνάγνωσμα εἶναι ἀληθινά συναρπαστικό, οἱ Σοβιετικοί ξυπνοῦν κάθε μέρα στήν ἴδια χώρα μέ πρὶν. Αὐτή ἡ διαπίστωση δέν στοχεύει στήν ἐλαχιστοποίηση τῆς σημασίας τῆς λογοτεχνίας στή ζωὴ τῶν Ρώσων.

Ὁ ἀκαδημαϊκός Ντιμίτρι Λιγκατσόφ, φιλελεύθερος διανοούμενος, μέ τεράστιο κύρος στίς κλασικές σπουδές, ὅταν πέρασε πρόσφατα ἀπό τό Παρίσι ἐξηγοῦσε ὅτι ἤδη κάτω ἀπό τό ζυγό τῶν Μογγόλων ἢ λογοτεχνία συνιστοῦσε ἕνα οὐσιαστικό στοιχείο τῆς ἐνότητας τῶν Ρώσων καί ὅτι ἐξακολουθεῖ νά παίξει ἕνα ρόλο μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι σέ ἄλλες περιοχές. Ἄλλά αὐ-

τό δέν σημαίνει ὅτι ἕνα βιβλίο ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἔργο τέχνης μπορεῖ νά προκαλέσει ἕνα ἄμεσο ἀποτέλεσμα, περίπου μαγικό, ὥστε ν' ἀλλάξει τή ζωὴ. Ὁ Γκορμπαστόφ φαίνεται ὅτι τό ἔχει καταλάβει, γεγονός πού τόν διαφοροποιεῖ καθαρά ἀπό τόν Στάλιν καί ὄλους τούς διαδόχους του. Μοιάζει νά εἶναι ὁ πρῶτος γενικός γραμματέας πού δέν ὑποφέρει ἀπό παλιά κόμπλεξ ἀνασφάλειας καί αἰσθάνεται ἱκανός νά ἀποκτήσει τή συναίνεση στήν πολιτική του μέ τρόπους παρόμοιους μ' αὐτούς τῶν κυρίαρχων τάξεων στίς δυτικές χώρες. Δέν ὑπάρχει καμιά ἀντίφαση ἀνάμεσα σ' αὐτήν τήν ἐντύπωση καί τίς διαβεβαιώσεις τοῦ Γκορμπαστόφ πῶς δέν σκοπεύει νά ἰδρύσει μία κοινοβουλευτική δημοκρατία, τέτοια ὅπως ἀναπτύχθηκε μετά τίς ἀστικές ἐπαναστάσεις στή Μεγάλη Βρετανία, τή Γαλλία, τίς ΗΠΑ καί κατόπιν σέ ὄλες τίς καπιταλιστικές χώρες. Ἡ φύση τῆς οικονομικῆς ἐξουσίας εἶναι διαφορετική στήν ΕΣΣΔ, ὅπου δέν ὑπάρχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς. Αὐτή ἡ διαφορά δέν ἀρκεῖ, ὅπως μερικοί νόμισαν, γιά νά ἐγγυηθεῖ τόν σοσιαλιστικό χαρακτήρα τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας, ἦταν ὅμως ἀρκετή γιά νά τήν ὑποχρεώσει νά δημιουργήσει τούς πιθανούς δημοκρατικούς θεσμούς τῆς σέ μία διαφοροποιημένη ἀπό τή δική μας. Καί ἂν εἶναι πολύ νωρίς γιά νά γνωρίζουμε ἂν καί

πώς μία τέτοια προσπάθεια θα νικήσει, μπορούμε να βεβαιώσουμε εύθως από τώρα ότι δεν μπορεί να μην ενδιαφέρει την 'Αριστερά στη Δύση.

Θά ήταν περιττό να υπενθυμίσουμε εδώ ότι η 'Αριστερά στη Δύση δεν πέτυχε ποθενά να ξεπεράσει το καπιταλιστικό σύστημα και ότι δεν κρατά συνελπώς στην περιουσία της το μοντέλο ενός σοσιαλισμού βασισμένου στην έλευθερία και την ισότητα (ή μία δεν μπορεί να υπάρξει δίχως την άλλη). Έντούτοις, παρά τις άποτυχίες και τις εσωτερικές διαιρέσεις, έχει συσσωρεύσει εμπειρίες και ιδέες για τις επόμενες μεταλλαγές των βιομηχανικών κοινωνιών, βγάζοντας τό φως εύαισθησίες άπωθημένες, άνοιγοντας νέα μέτωπα στον άγώνα ενάντια στις κοινωνικές μάστιγες του καιρού μας. Μέ μία λέξη, παραφράζοντας τό γνωστό λογοπαίγνιο του Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες, «κι αυτά τά λίγα που γνωρίζουμε για την Ιατρική, είναι πάλι οί γιατροί που τά γνωρίζουν», μπορούμε να πούμε ότι κι αυτό τό λίγο που γνωρίζουμε για τον τρόπο μετασχηματισμού των κοινωνιών μας ώστε να επικρατήσει η κοινωνική δικαιοσύνη, τό ξέρουν οί άνθρωποι που διαμορφώθηκαν μέσα στους άγώνες και την κουλτούρα του εργατικού κινήματος, προερχόμενοι γενικά από τή μαρξιστική μήτρα. Κατά τή γνώμη μου, είμαι πεισμένος ότι οί Σοβιετικοί, μετά από ένα τέταρτο του αιώνα άπολιτικοποίησης και έγκαρτέρησης, έχουν ανάγκη από αυτήν τή γνώση για να καταπολεμήσουν τή άνοδο του έθνικισμού, για να επιλύσουν τά επόμενες προβλήματα, για να συνδεθούν εκ νέου με τά παγκόσμια ιδεώδη της 'Αριστεράς.

Τώρα, ό Γκορμπατσόφ και οί συνεργάτες του άκόμα περισσότερο άπ' ό,τι στό παρελθόν, προσπαθούν να επαναφέρουν τό διάλογο, που διακόπηκε με τήν πτώση του Κρούτσσεφ, μέ δυτικούς συνομιλητές διαφόρων σχηματισμών, γιατί στό μεταξύ οί προνομιακοί συνεργάτες τους —οί κομμουνιστές— έχασαν τήν έπιρροή τους (όπως στην περίπτωση των Γάλλων κομμουνιστών: ιδιαίτερα σεχαριστές και συμβιβασμένοι εξαιτίας της άλληλεγγύης τους στην πολιτική του Μπρέζνιεφ, άκόμα και κατά τήν είσβολή στό 'Αφγανιστάν) ή άλλαξαν τίσ ιδέες και τίσ συμμάχους τους, όπως στην περίπτωση των 'Ιταλών κομμουνιστών, που προσεγγίζουν περισσότερο τή σοσιαλδημοκρατία της Εύρώπης του Βορρά παρά τους παλαιούς συντρόφους τους της 3ης Διεθνούς. Στίς διεθνείς συναντήσεις που οργανώθηκαν από τους Σοβιετικούς τό 1986 και 1987, μπορούσαμε να μετρήσουμε στά δάκτυλα του ένός χεριού τους προσκεκλημένους δυτικούς κομμουνιστές. Συναντήσεις που δεν τελείωναν, όπως πριν, μέ προσκλήσεις στους λαούς υπεράνω των

κυβερνήσεών τους, προκειμένου να ύποστηρίζουν τή μία ή τήν άλλη διπλωματική πρωτοβουλία του Κρεμλίνου. «Έχουμε μεγάλη έλλειψη νέων ιδεών» είπε άπλά ό Γκορμπατσόφ στό τέλος μιάς από αυτές τίσ συναντήσεις.

Αυτή η έλλειψη εξηγείται τέλεια όταν πρόκειται για μερικά προβλήματα, που για τήν 'Αριστερά στη Δύση βρίσκονται στό προσκήνιο. 'Υπάρχει, για παράδειγμα, στην ΕΣΣΔ ένα κίνημα οικολογικό σε έμβρυακή κατάσταση που πέτυχε μιά νίκη σημαντική, ενάντια σε ένα σχέδιο ήδη έγκεκριμένο από τήν Κεντρική 'Επιτροπή του ΚΚΣΕ, για τήν έκτροπή προς τό νότο ένός ποταμού της Νότιας Ρωσίας και της Σιβηρίας. 'Αλλά, παρ' όλη τήν καταστροφή του Τσερνομπίλ, οί Σοβιετικοί οικολόγοι —μέ εξαίρεση τον Λευκορώσο συγγραφέα 'Άλες 'Αντάμοβιτς και τον Βαλεντίν Ρασπούτιν— δεν άνακινούν ποτέ τό ζήτημα της ειρηνικής χρήσης της πυρηνικής ενέργειας, ενώ αυτή η τελευταία κατέχει έφεξη μία θέση κεντρική στην πολιτική της 'Αριστεράς στη Δύση (μέ εξαίρεση τή Γαλλία). 'Αρνούμενη τήν πυρηνική ενέργεια, άρνείται στην πραγματικότητα μία κοινωνία βασισμένη στό άπόρρητο, στη δύναμη μιάς μικρής έλίτ ειδικών που ξεφεύγει από τον έλεγχο των πολιτών. Δεν πρόκειται λοιπόν για άπλή άμφισβήτηση μιάς μορφής ενέργειας ιδιαίτερα επικίνδυνος, αλλά άπλούστατα για έναν στοχασμό έγκυρο κάτω άπ' όλους τους ούρανοους, ως προς τήν προσαρμογή της δημοκρατίας στους νεοτερισμούς που δημιουργήσαν οί τεχνολογικές αιχμής.

'Από τήν άλλη μεριά, άν περιγράφεται συχνά στον σοβιετικό Τύπο ή μοναξιά των χωρισμένων ή άνύπαντρων γυναικών, άν καταδεικνύεται ότι δεν είναι δίκαιο —οδτε καλό για τήν κοινωνία— οί γυναίκες να μεγαλώνουν μόνες τά παιδιά τους ενώ οί πατέρες τους είναι ζωντανοί, άγνωστοί εντούτοις τά πάντα για τό φεμινισμό στη Δύση. "Όμως αυτό τό κίνημα, παρ' όλα τά σκαμπανεβάσματά του, άνέπτυξε καινούργιους τρόπους γυναικείας άλληλεγγύης, δημιουργώντας μία δλόκληρη κουλτούρα που έπηρέαζε τή σκέψη της 'Αριστεράς και σύγουρα δεν θά εξαφανιστεί πιά από τον πολιτικό της όρίζοντα. Στην ΕΣΣΔ, αντίθετα, γράφουν άκόμα εκθέσεις ίδεών για τό θέμα «άπό που προέρχονται οί κακές σύζυγοι», προσπαθώντας να δείξουν ότι οί γυναίκες, έπειδή είναι άνεξάρτητες οικονομικά, θά υπέκυπταν στον μητριαρχικό πειρασμό να άσκοφν τήν έξουσία μέσα στην οικογένεια. 'Απ' τή μεριά τους, μερικές γυναίκες δεν διστάζουν να κατηγορούν τους Σοβιετικούς άρσενικούς ότι είναι χονδροειδείς και ότι έχουν χάσει τήν άνδροπρέπεια που είχαν στό πα-

ρελθόν. Σ' αυτόν τον συγκεχυμένο πόλεμο των φύλων, οί γυναίκες είναι οί χαμένες, καθώς έφεξης έχουν πολύ χαμηλή άντιπροσώπευση στα συγκροτημένα κρατικά σώματα —καμία δεν μετέχει στην κυβέρνηση— και άδικούνται στην κατάληψη υπεύθυνων θέσεων τίσ όποιες τό επίπεδο μόρφωσής τους θά επέτρεπε να κατέχουν.

Πράγματι, πάνω άπ' τό μισό των διπλωματούχων στην ΕΣΣΔ είναι γυναίκες, αλλά δεν βρίσκονται καν στην ίδια αναλογία —μακριά από αυτό!— στην Ιεραρχία του παραγωγικού μηχανισμού. 'Υπάρχουν πολλοί λόγοι γι' αυτό, που δεν άρμόζει να τους άπλουστεύσουμε, έντούτοις φαίνεται φυσικό να άναπτύσσεται γρήγορα αυτόν τον καιρό στην ΕΣΣΔ μία πρωτόγονη άνδροκρατία. Μερικές από τίσ εκφράσεις της μοιάζουν άκόμη και κομικές, όπως για παράδειγμα μία άγγελία συννοικεσίου ένός Ρώσου πανεπιστημιακού, 38 έτών, που δημοσιεύθηκε σε έφημερίδα της 'Εσθονίας: πάχει «μιά γυναίκα, κλασικής όμορφιάς, πολύ καλλεργνημένη και που άπογοητευμένη από τους καρπούς της χειραφέτησης, δεν άρνείται ώστόσο τήν οικογενειακή εύτυχία». Σε κείμενα που διακατέχονται από τήν πανρωσική ιδεολογία, όπως του Βίκτορ 'Αστάβιεφ, βρίσκουμε άκόμα χειρότερες θέσεις (και λιγότερο άστείες) έπειδή η συνηγορία του για έπιστροφή στην παράδοση δείχνει θεωρήσεις για τήν οικογένεια βασισμένες σε μία ήθικη πραγματικά άπαρχαιωμένη.

'Ας παρατηρήσουμε τέλος ότι η άφύπνιση της νομικής εύαισθησίας και η θέληση έπιστροφής στίς ρίζες δεν άρκεσαν για να έμφανιστεί ένα γραπτό ενάντια στη θανατική ποινή, που έντούτοις ό Λένιν είχε καταργήσει τον 'Οκτώβρη του 1917. 'Η 'Αριστερά, στη Δύση, μπορεί άντιθέτως να έγγραψει στο ένεργητικό της ότι παντού όπου είχε έπιρροή κατάφερε να καταργηθεί αυτή η μορφή βάρβαρης τιμωρίας... 'Εδώ και μερικούς μήνες έννας έξόριστος Τσεχοσλοβάκος, ό Λουντομίρ Σόσοφ, βεβαίωσε, λίγο πριν αυτοκτονήσει, ότι δεν θά πίστευε στίς βαθείς άλλαγές που συντελούνται στην ΕΣΣΔ όσο η θανατική ποινή δεν καταργούνταν από τήν ποινική νομοθεσία.

Οί εκπλήξεις των δύο χρόνων έξουσίας του Γκορμπατσόφ, άν δεν έγγυώνται άκόμα τό μέλλον και άν δεν πρέπει να τρέφουμε ύπερβολικές άυταπάτες, μοιάζουν έντούτοις —για να χρησιμοποιήσουμε τήν έκφραση του Α. Ζαχάροφ— να άποδεικνύουν ότι άναπτύσσεται μία «δυναμική άλλαγής» που πιθανόν δεν θά μείνει χωρίς συνέχεια.

Μετάφραση: 'Ελένη Μπελιά

«Μά έγινε επανάσταση τό 1917 στή Ρωσία;»

Ι Σ Ω Σ . . .

του Άγγελου Έλεφάντη

Εγινε πράγματι επανάσταση στή Ρωσία τό 1917; Ή μήπως αυτό πού έγινε ήταν πραξικόπημα μιάς οίκτηρης μειοψηφίας πού επέβαλε ένα στυγνό καί ολοκληρωτικό καθεστώ; Ίδου τό δίλημμα, έτοιμη καί ή απάντηση: «Μά τό Νοέμβριο του 1917, τή συντριπτική πλειοψηφία (58%) είχαν οι Έπαναστάτες - Σοσιαλιστές καί όχι οι Μπολσεβίκοι του Λένιν πού ήταν μιά μειοψηφία 25%, μετά μάλιστα από βία καί νοθεία. Έτσι πήραν τήν εξουσία πραξικοπηματικά διαλύοντας τήν Έθνοσυνέλευση καί καταργώντας τή δημοκρατία πρὸς χάριν μιάς μόνιμης εξουσίας τους χωρίς αντίπαλα κόμματα».

Μ' αυτό τόν τρόπο θά τάμει τό πρόβλημα ὁ Οικονομικός Ταχυδρόμος (τεύχος 47, Νοέμ. 1987) μέ ένα ἄρθρο του διευθυντή του κ. Μαρίνου («Πραγματικός ἐκδημοκρατισμός στήν ΕΣΣΔ προϋποθέτει τήν υπέρβαση του λενινισμού») καί ένα δεύτερο του Σπήλιου Παπασπηλιόπουλου πού θέτει καί τό βροντώδες ἐρώτημα: «Έγινε πράγματι επανάσταση στή Ρωσία τό 1917;». Καί ὁ μέν πρῶτος συνεπέστερος στά ιδεολογικά προαπαιτούμενα τῶν ἀπόψεών του ἀλλά καί, κυρίως, τῶν στόχων πού ἐξυπηρετεῖ —θά μιλήσουμε πιά κάτω γι' αὐτούς— τονίζει μέ κατηγορηματικό τρόπο ὅτι «λαϊκή ἐξέγερση, δηλαδή ἡ πραγματική επανάσταση στή Ρωσία, προηγήθηκε του Ὀκτώβρη του 1917 καί δέν εἶναι ἔργο μόνο τῶν Μπολσεβίκων...» ἐνώ ὁ δεύτερος, ἄν καί τό ἐρώτημα πού θέτει ὁ τίτλος του

ἄρθρου του καί ὀλόκληρο τό πνεῦμα πού τό διατρέχει, ἀποδίδει στόν Ὀκτώβρη πραξικοπηματικό χαρακτήρα, ὡστόσο, ἴσως ἐπειδή «τά γεγονότα εἶναι ξεροκέφαλα» ἴσως ἐπειδή καί ὁ ἴδιος θέλει νά ἔχει καλύτερη σχέση μαζί τους, κατ' ἐπανάληψη θά χρησιμοποιήσει τόν ὄρο Ὀκτωβριανή Έπανάσταση, καταργώντας μ' αὐτόν τόν τρόπο τό ἐρώτημα πού, ὑποτίθεται, ὁ ἴδιος εἶχε θέσει.

ΟΙ ΑΙΩΝΙΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ

Δέν θά ἀκολουθήσω τούς δύο ἄρθρογράφους στήν ἄγονη σκιαμαχία στήν ὁποία προσκαλεῖ τό ψευτοερώτημά τους «πραξικόπημα ἢ επανάσταση». Καί τοῦτο γιατί, ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι θά μπορούσα νά τούς «ἀποδείξω» ὅτι ἡ Ὀκτωβριανή Έπανάσταση ήταν ὄντως ἀντικαπιταλιστική επανάσταση, θά προσέκρουα σέ μιά ριζική ἐκ μέρους τους ἀπόρριψη πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε ἀπόδειξη: ἀρνοῦνται τόν επαναστατικό χαρακτήρα στόν Ὀκτώβρη, ὄχι γιατί δέν ήταν επανάσταση, ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδή ήταν επανάσταση προλεταριακού - ἀντικαπιταλιστικού χαρακτήρα. Ὁ μέν πρῶτος γιατί δέν ἐννοεῖ ἐγγένει τήν ἐννοια καί τήν πραγματικότητα ἀντικαπιταλισμός (καί κατ' ἐπέκταση σοσιαλισμός), ὁ δέ δεύτερος γιατί θά ἤθελε μέν ἡ επαναστατική διαδικασία νά συντελεσθεῖ ἀλλά μέ τίς ἀστικοδημοκρατικές προδιαγραφές. Καί ἀφοῦ

κάτι τέτοιο δέν συνέβη τό πραγματικό συμβάν χαρακτηρίζεται πραξικόπημα. Ἡ ἀπόρριψη δέν βασίζεται τόσο στήν πραγματολογική ἀκρίβεια του χαρακτήρισμού —τό ζήτημα δέν εἶναι ἀκαδημαϊκό— ὅσο σέ προϋπάρχουσες, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες, ιδεολογικές θέσεις. Τά πράγματα ἄλλωστε τότε εἶχαν καταπληκτική διαφάνεια (παρὰ ἴσο νά γράψω «γκλάσοστ»), ἀντιληπτή ἀπ' ὄλους καί ἀπευθυντέα πρὸς ὄλους, ἀκόμη καί στούς σημερινούς ἄρθρογράφους του Οικονομικού Ταχυδρόμου. Νά πῶς οἱ ἴδιοι οἱ πρωταγωνιστές περιέγραψαν αὐτό πού μόλις εἶχαν πράξει:

ΠΟΛΙΤΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Ἡ προσωρινή Κυβέρνηση ἔπεσε. Ἡ κρατική ἐξουσία πέρασε στά χέρια του Σοβιέτ, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐργατῶν καί στρατιωτῶν τῆς Πετρούπολης, στό ἐπαναστατικό στρατιωτικό Συμβούλιο πού βρίσκεται ἐπικεφαλῆς του προλεταριάτου καί τῆς φρουρᾶς τῆς Πετρούπολης.

Ὁ σκοπός γιά τόν ὁποῖο ἀγωνίστηκε ὁ λαός: ἄμεση πρόταση δημοκρατικῆς εἰρήνης, κατάργηση του δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας πάνω στή γῆ τῶν γαιοκτημόνων, ἐργατικός ἐλεγχος τῆς παραγωγῆς, δημιουργία μιάς κυβέρνησης τῶν Σοβιέτ, αὐτός ὁ σκοπός ἐξασφαλίστηκε.

Ζήτη ἡ επανάσταση τῶν ἐργατῶν, στρατιωτῶν καί ἄγροτῶν.

25 Ὀκτωβρίου 1917, 10η ὥρα τό πρωί.

Τό στρατιωτικό επαναστατικό συμβούλιο του Σοβιέτ τῶν ἀντιπροσώπων

των εργατών και των στρατιωτών της Πετρούπολης

Έβδομήντα χρόνια αργότερα ή θέση του καθενός απέναντι σέ έκείνο τό μακρυνό πιά γεγονός, ό τρόπος πού ό καθένας τό ύποδέχεται έξακολουθεϊ νά είναι ίδιος μέ τόν τρόπο μέ τόν όποιο τό είχαν ύποδεχθεί και οι άνθρωποι του καιρού έκείνου: άλλοι μέ ένθουσιασμό, άλλοι μέ έχθρότητα και άλλοι μέ επιφύλαξη. Σήμερα, τό αρχικό επαναστατικό γεγονός έξακολουθεϊ νά ύποχρεώνει τούς πάντες νά τό δεχθούν ή νά τό άπορρίψουν παρά τή διάθλασή του μέσα από τόν παραμορφωτικό καθρέφτη έβδομήντα χρόνων περιπετειών, σκληρών ταξικών άγώνων, μετατοπίσεων, άνακατατάξεων και μετασχηματισμών του σοβιετικού καθεστώτος πού τό έκαναν νά χάσει τήν αρχική, άστραποβόλα του σαφήνεια. Οι άρθρογράφοι του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* δέν θά μπορούσαν νά αποτελέσουν έξαίρεση.

Ό κ. Γ. Μαρίνος, έχοντας διαβάσει πολύ καλά στά κείμενα και στά γεγονότα τήν «είδηση» γιά τήν έξουσία των Σοβιέτ άγροτών - εργατών - στρατιωτών, τήν κατάργηση του (ιερού) δικαίωματος τής άτομικής ιδιοκτησίας και τόν εργατικό έλεγχο τής παραγωγής, αυτόματα και μαχητικά, θά προβάλει τή ριζική άπόρριψη του, τήν ιδεολογική δηλαδή άπόρριψη του ιστορικού μηνύματος τής Όκτωβριανής Έπανάστασης. «... Έπιθυμούμε» γράφει «νά καταδείξουμε πόσο άσχετες μέ ιδεολογίες, όράματα και δογματικούς μύθους είναι όλα έκείνα πού έξέτρεψαν τήν οικονομική μας πολιτική από τή μόνη όρθή και αποτελεσματική πορεία πού συνδέεται μέ τούς οικονομικούς νόμους και κανόνες τής άγοράς και μέ τό άκαταμάχητο κίνητρο του κέρδους και γενικά του συμφέροντος (ύλικού κυρίως) και γιά νά άποτρέψουμε νά μās οδηγήσουν κάποιοι παλιοημερολογίτες του μαρξισμού στό τέλμα και στό άδιέξοδο από τό όποιο ήδη προσπαθούν νά βγούν οι λαοί πού προηγήθηκαν στην υιοθέτηση αυτού του έν μέρει άποτυχημένου προτύπου. Έπ' αυτήν κυρίως τήν έννοια *ιώθουμε σύμμαχο και άκατανίκητο συμπαραστάτη μας τόν κ. Γκορμπατσόφ*. Και σέ άλλο σημείο του κειμένου του: «Έ αναφορά στους κανόνες και στην άμείλικτη αυτοδυναμία των οικονομικών νόμων πού μάταια ζόρκισαν ως έξουσία οι μαρξιστές όπου γής (γιατί άγνόησαν ότι πηγάζουν και ταυτίζονται μέ τήν ανθρώπινη φύση) προϋποθέτει τήν άμφισβήτηση τής έξουσίας πλειστών δογμάτων του Μάρξ και των επιγόνων του» (ύπογραμ. δικές μου).

Οι συλλογισμοί είναι άπλοί: Οι οικονομικοί νόμοι (του καπιταλισμού έννοείται) και τής άγοράς είναι αιώνιοι, διότι πηγάζουν από τήν ανθρώπινη φύση, άρα και ό καπιταλισμός εί-

ναι σύστημα αιώνιο όπως και ή ανθρώπινη φύση. Τό κίνητρο του κέρδους, είναι άκαταμάχητο διότι επίσης έκπηγάζει από τήν ανθρώπινη φύση. Έλλά τό κέρδος σύμφωνα μέ τούς οικονομικούς νόμους είναι ή βάση του καπιταλισμού, του συστήματος έκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Έρα στην ανθρώπινη φύση άνήκει όρσιμένοι άνθρωποι νά έκμεταλλεύονται κάποιους συνανθρώπους τους, στην ανθρώπινη φύση άνήκει επίσης και τό ακριβώς αντίθετο: κάποιοι νά ύφίστανται τήν έκμετάλλευση των έκμεταλλευτών τους. Κι αυτά είναι αιώνια, άπαρασάλευτα, άπαραβίαστα. Έρα ή άντικαπιταλιστική επανάσταση είναι παραβίαση τής ανθρώπινης φύσης και των οικονομικών νόμων, ή δογματικός μύθος γιά άφελείς στους όποιους άργά ή γρήγορα άποκαλύπτεται ή άφέλεια των δογμάτων τους και προσγειώνονται. Διότι δεινόν προς τά κέντρα λακτίζειν. Έ παραβίαση τής ανθρώπινης φύσης είναι φανατισμός και μισαλλοδοξία γι' αυτό οι πολλοί δέν τήν άνέχονται: ύπάρχουν όμως πάντα οι λίγοι μισαλλόδοξοι πού τήν επιβάλλουν εις βάρος των πολλών και έναντίον τής θελήσεώς των. Διαπράττουν δηλαδή πραξικόπημα. Έπομένως πραξικόπημα = όλοκληρωτισμός = Γκουλάγκ. Έλλά επειδή οι οικονομικοί νόμοι είναι αιώνιοι και άκαταμάχητοι, έστω και έβδομήντα χρόνια μετά, έκδικούνται άποκαθιστάμενοι, διότι ούδεις τήν φύσιν παραβίασεν άτιμωρητί. Έθεν περεστρόικα. Έθεν ό κ. Γκορμπατσόφ σύμμαχος και άκανίκητος συμπαραστάτης του κ. Μαρίνου (και όσων διά του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* «ένημερώνουν» περί τούτου τήν έλληνική κοινή γνώμη).

Αυτοί άλλωστε οι «συλλογισμοί» έπιτρέπουν στον κ. Μαρίνο νά θεωρεί άθηντική επανάσταση μόνο τήν Έπανάσταση του Φλεβάρη του 1917 στη Ρωσία (άλλά και πάλι άποφεύγει τή λέξη: δέν θέλει νά τή νομιμοποιήσει μη τυχόν και δημιουργηθεί κακό προηγούμενο, γι' αυτό μιλά γιά «έξέγερση») γιατί αυτή ή τελευταία, ως γνωστόν, ήταν μόνον άντιτσαρική - άστικοφιλελεύθερη - δημοκρατική. Έστω κι αν κινητήρια δύναμή της ήταν τά σοβιέτ των στρατιωτών και των εργατών, πού δέν ήθελαν άλλο πόλεμο και τούς Ρωμανόφ, δέν κινδύνευαν άπ' αυτήν οι αιώνιοι νόμοι του καπιταλισμού και τής άγοράς. Σ' αυτό άλλωστε συμφωνούν οι πάντες μήδε του μπολσεβίκου Λένιν έξαιρουμένου, γι' αυτό άλλωστε έξεπόνησε τίσ γνωστές «Θέσεις του Έπριλη» πού έλεγαν ότι τά πράγματα μπορεί νά πάνε πέρα από τήν άστικοφιλελεύθερη επανάσταση. Και τά έπακόλουθα γνωστά.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ξεκαθαρίζει έτσι ή όπτική γωνία από τήν όποία βλέπει τήν ιστορία ό κ. Μαρίνος, ξεκαθαρίζει δηλαδή ή ιδεολογία του, χωρίς ιδιαίτερο κόπο άλλωστε διότι ό ίδιος δέν έχει καμιά πρόθεση νά τήν άποκρύψει: αντίθετα μάλιστα σεμνύνεται γι' αυτήν. Έν τώρα ή όπτική του γωνία είναι ή ίδια μ' αυτήν πού έδω και δυό αιώνες, από τόν Ντέ Μαιστρ ως τίσ μέρες μας, τροφοδοτεί τήν άντεπαναστατική σκέψη (πρός άρσιν πάσης παρεξηγήσεως: τήν πολιτική φιλοσοφία, παλαιά και νέα, πού είναι έναντίον των επαναστατικών άλλαγών και ύπέρ τής διατήρησης του κοινωνικού και πολιτικού στάτους) αυτό είναι μιά άλλη ύπόθεση πού κι αυτή σχετίζεται μέ τούς αιώνιους νόμους τής οικονομίας και τής άγοράς. Και ξέρουμε ότι ή σκέψη αυτή δέν κουράστηκε νά επαναλαμβάνει τά ίδια και τά ίδια. Έλλά τόσο τό χειρότερο άφου στό μεταξύ, αυτούς τούς δυό αιώνες, οι επαναστάσεις δέν σταμάτησαν, έγιναν μάλιστα τόσο πολλές και σημαντικές (όπως και άντεπαναστάσεις) πού άλλαξαν κατ' επανάληψη τή φυσιογνωμία του κόσμου έτσι πού μάταια ό κ. Μαρίνος επικαλείται άκόμη και τόν Λάσκαρη πού πριν δέκα χρόνια άμφισβητούσε τήν πάλη των τάξεων.

Τό λογικό σύστημα του κ. Μαρίνου ώστόσο είναι πράγματι άκαταμάχητο, αλλά νά συνεννοούμαστε: γιά όλους όσοι είναι ύποχρεωμένοι νά ύπερασπίζονται τό άπαρασάλευτο των ταξικών τους συμφερόντων. Κι άλλίμως, αν δέν είναι πολλοί είναι ώστόσο πολύ ίσχυροί...

Όταν όμως ένα όλόκληρο τμήμα τής ανθρωπότητας, ένα πολύ μεγάλο τμήμα, προχωρά βασανιστικά στους δρόμους του θανάτου και τής έλευθερίας. Όταν μιά τεράστια επανάσταση έτοιμάζει τήν πιο βασανιστική γέννα πού θά δώσει σάρκα στις πιο άπαραίτητες έλευθερίες, ύστερα από τόσες και τόσες αίματηρές και φοβερές άποτυχίες, πόλεμους λαών, πολέμους φυλών, πόλεμους, έμφυλιους πολέμους, ύστερα από άλλες πιο φοβερές σφαγές και μακελειά...!

τότε ή άντεπαναστατική «σκέψη» γίνεται κιοιορτός μπροστά στην πραγματικότητα και δέν έχει άλλο δρόμο από τό νά μετατραπεί σέ πράξη άντεπαναστατική. Τότε ή ίδια θά άποδείξει

1. Charles Péguy, *Cahiers de la Quinzaine*, 5e cahier. Αναφέρεται από τόν Ζάν Έλληνστάιν, *Ιστορία τής Σοβιετικής Ένωσης*, έλλ. έκδ. Θεμέλιο, σελ. 10 και σχετίζεται μέ τήν Έπανάσταση του 1905 στη Ρωσία.

πρακτικά ότι η πάλη των τάξεων υπάρχει, ότι οι επαναστάσεις υπάρχουν, όπως και οι άντεπανάστασεις. Κι αυτό συνέβη πολλές φορές, συμβαίνει συνεχώς, όπως συνέβη —μιά και μιλάμε απ' άφορμή την 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση— με τους Καντέ, τους Σοσιαλεπαναστάτες, τους Κοζάκους, τον Βράγκελ, τον Ντενίκιν, τους Τσέχους, τους Ρώσους άστους και άριστοκράτες, στους 'Αγγλογάλλους εισβολείς, όπως συνέβη άκόμη και με δύο συντάγματα εζώνων, του Κονδύλη και του Πλαστήρα, που άφησαν τά κόκκαλά τους στην Ουκρανία τό 1919.

Τό κατ' άρχήν πρόβλημα επομένως του κ. Μαρίνου δέν είναι άν στην 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση έγιναν ωμότητες, άν οι Μπολσεβίκοι ήταν αυταρχικοί, άν τά Σοβιέτ ύποτάχτηκαν στό κόμμα, άν χτυπήθηκε ή κομμούνα της Κροστάνδης, άν ή «έργατική άντιπολίτευση» ή «άριστερή άντιπολίτευση» έχασαν, άν οι μπολσεβίκοι διέλυσαν την 'Εθνοσυνέλευση, άν τόσα άν πού βασανίζουν την άριστερή σκέψη και πρακτική είναι βάσιμα αλλά κάτι άλλο πιο άπλό, πιο μεγάλο: ότι, όταν επικράτησαν οι Μπολσεβίκοι οι αιώνιοι οικονομικοί νόμοι του καπιταλιστικού κέρδους και της άτομικής ιδιοκτησίας, σ' αυτό τό τμήμα του κόσμου, είχαν κλονιστεί σοβαρά. 'Ετσι, για νά άποκατασταθεί ή δύναμή τους, χωρίς νά κάνουμε δίκη προθέσεων, νομίζουμε ότι ό κ. Μαρίνος θά συμβιβασζόταν και με επανάσταση και με πραξικόπημα —έστω με την περεστρόικα άν ή διορατικότητά του διαβλέπει ότι ή γκορμπατσοφική πολιτική άποκαθιστά τους αιώνιους νόμους του. Γι' αυτό, βέβαια, στό μακροσκελές του κείμενο δέν βρήκε λέξη νά πει για την ιμπεριαλιστική επέμβαση, για τους στρατούς των λευκωρώσων, ή την πείνα πού καταδίκασε εκατομμύρια ανθρώπους σέ θάνατο εκείνα τά χρόνια. Κάτι μάς λέει ότι ό κ. Μαρίνος θά εδχόταν τό 1919 νά κέρδιζαν οι 'Αγγλογάλλοι εισβολείς. Κι έτσι τά πράγματα είναι καθαρά. Περεστρόϊκότατα.

Ο «ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΛΕΝΙΝ»

Διαφορετική είναι ή άφετηρία της άποψης του Σπήλιου Παπασπηλιόπουλου. 'Αν με τή θέση του κ. Μαρίνου χάνουμε κάθε δυνατότητα νά καταλάβουμε ότιδήςποτε από τό κοινωνικό και τό ιστορικό γίνεσθαι άφου γι' αυτόν ή κοινωνία ύπακούει σέ νόμους ύπερβατικούς πού προκύπτουν από τή φύση του ανθρώπου άρα τά πάντα είναι προκαθορισμένα και μόνο για άποκλίσεις ή έναρμονισμούς μ' αυτόν τόν ύπερβατικό προκαθορισμό μπορούμε νά μιλάμε —είπε κανείς τίποτε για χυδαίο ντετερμινισμό οικονομιστι-

κού τύπου;—, με τόν Σπήλιο Παπασπηλιόπουλο τά πράγματα είναι διαφορετικά. Δηλαδή συγκεχυμένα και άντιφατικά.

'Εν πάση περιπτώσει, επειδή ό ίδιος δέν άρνεϊται την έννοια της επανάστασης, επειδή για σοσιαλισμό μιλά στό κείμενό του, επειδή παίρνει τό μέρος των άλλων σοσιαλιστικών κομμάτων και όχι των άστικων δυνάμεων της εποχής της 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης —των Σοσιαλεπαναστατών, των μενσεβίκων κ.τλ.— δέν έχουμε κανένα δικαίωμα νά του άποδίδουμε προθέσεις φιλοκαπιταλιστικές.

Πού βρίσκεται τό πρόβλημα; Κατά τόν Σπήλιο Παπασπηλιόπουλο στόν δλοκληρωτισμό πού επικράτησε στη μετεπαναστατική ΕΣΣΔ. 'Ομολογούμε άπερίφραστα ότι και τό δικό μας πρόβλημα βρίσκεται άκριβώς εκεί, στό ίδιο τό σημείο.

«'Αναμφισβήτητα», εξηγεί, «ό μαρξισμός του Λένιν, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του και τό χαρακτήρα του, ό βολонταρισμός του, ή άδιαμφισβήτητη ύποταγή των πάντων σέ ένα μόνο σκοπό, την προλεταριακή επανάσταση πού δικαιολογούσε και δικαίωνε όλα τά μέσα πού χρησιμοποιούνταν, συνέβαλε σημαντικά στη δημιουργία του σοβιετικού δλοκληρωτισμού». Και άκόμα: «... ή εμφάνιση και στη σοβιετική επανάσταση του βοναπαρτιστικού φαινομένου με τή σταλινική δικτατορία, ανεξάρτητα με τό άν και κατά πόσον αυτή ήταν άναγκαία, έγινε δυνατή από τους πολιτικούς θεσμούς πού δημιουργήσε ή ρωσική 'Επανάσταση, από τόν τρόπο λειτουργίας του μπολσεβικικού κόμματος, από την επιβολή

του μονοκομματικού κράτους και την καταστροφή κάθε μορφής δημοκρατίας».

'Εδώ πράγματι μπορούμε νά κουβεντιάσουμε τά δύο προβλήματα πού οι ίσχυρισμοί του Παπασπηλιόπουλου προβάλλουν —πολύ παλιά κι αυτά άλλωστε, όχι όμως έξωπραγματικά.

Τό πρώτο: Αίτια του δλοκληρωτισμού είναι ό μαρξισμός του Λένιν, ό λενινισμός (ή ή λενινιστική λέπρα, όπως έγραφε ό ίδιος σέ παλιότερο γραπτό του στό 'Αντί). Και ήταν δλέθριος ό λενινισμός διότι υπέτασσε τά πάντα στό σκοπό της προλεταριακής επανάστασης. **Τό δεύτερο:** οι πολιτικοί θεσμοί πού δημιούργησε ή επανάσταση, τό μονοκομματικό καθεστώς κ.τλ. βρίσκονται στη ρίζα του μετεπαναστατικού βοναπαρτιστικού φαινομένου πού ονομάστηκε σταλινισμός.

Καθιερώνονται λοιπόν δύο συγκλίνοσες γενεαλογίες αιτιών: μία θεωρητική, «ό μαρξισμός του Λένιν» και μία πολιτική, οι πολιτικοί θεσμοί πού δημιούργησε ή επανάσταση. Προφανώς ή δεύτερη άνάγεται στην πρώτη και επομένως ή μόνη αίτια, και γεννήτορας του δλοκληρωτισμού και του σταλινικού «φαινομένου» είναι ό «μαρξισμός του Λένιν».

Παρεμπιπτόντως —κι αυτό έχει τεράστια σημασία— αυτή ή έρμηνεία άποτελεί σήμερα πλέον κυρίαρχη ιδεολογία στην εύρωπαϊκή άριστερά και ή περί του αντίθετου άποψη έχει καταγραφεί στα κατάστιχα του «δογματικού παλαιομερολογιτισμού». Μέ δλον τόν κίνδυνο, λοιπόν, και τή ρετινιά του δογματικού παλαιομερολογιτη —ποιός άλλωστε μπορεί νά μη διακινδυνεύει ή και νά μήν κινδυνεύει;— θά προτάξω τις ένστάσεις μου.

Είναι βέβαιο ότι μία θεωρία («ό μαρξισμός του Λένιν») μπορεί νά θεωρηθεί ύπεύθυνη για την πραγματική ζωή;

Βέβαια ξέρουμε ότι οι ιδέες, όταν τις άσπάζονται οι μάζες, γίνονται υλικές δυνάμεις της επανάστασης (Μάρξ αλλά και Λένιν). Για νά θεωρήσουμε ώστόσο ως αίτια τόν «μαρξισμό του Λένιν» θά έπρεπε τό λιγότερο νά παραδεχθούμε ότι στην επαναστατική άτιμόσφαιρα της καταρρέουσας τσαρικής Ρωσίας οι μάζες είχαν μιλήσει... λενινιστικά. 'Αλλά άν οι μάζες είχαν άποδεχθεί τόν «μαρξισμό του Λένιν», αναγγωριζόμενες στις ιδέες του δέν διέπρταν δλοκληρωτισμό και πραξικοπήματα αλλά άπλούστατα ύλοποιούσαν αυτό πού προσδοκούσαν, αυτό πού τις εξέφραζε και θά πρόσθετα, αυτό πού τις συνέφερε, έρχόμενες σέ αντίθεση, προφανώς, με κάποιες άλλες κοινωνικές δυνάμεις πού άναγνωρίζονταν σέ άλλες ιδέες και είχαν άντίθετα συμφέροντα, τους γαιοκτήμονες για παράδειγμα. Τότε όμως δέν έχουμε τό μαρξισμό του Λένιν από τή μία μεριά και την κοινωνία από την

ἄλλη ἀλλὰ ταξική πάλη σκληρή καὶ ἀδυσώπητη πού στήν περίπτωση τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης πήρε τὴ μορφή ἐνός αἰματηροῦ ἐμφυλίου πολέμου στὸν ὁποῖο τὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα πάλεψαν, καὶ τὰ δύο μὲ αὐτὰ-πάρνηση εἶναι ἀλήθεια, νὰ ἐπικρατήσουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ λογικὴ τῆς πραγματικότητας, μιά λογικὴ ἄλλωστε στήν ὁποία ὑποτάχθηκαν οἱ πάντες. Καὶ οἱ Μπολσεβίκοι ἀλλὰ καὶ ὁ Κλεμανσώ, καὶ ὁσοὶ Σοσιαλεπαναστάτες πέρασαν στίς γραμμές τῶν λευκορῶσων — καὶ πέρασαν πολλοί — καὶ οἱ ἀναρχικοί καὶ οἱ Μενσεβίκοι καὶ οἱ Καντέ καὶ ὄλοι ὅσοι ἦταν ὑπὲρ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, γιὰ νὰ τοὺς προασπίσουν προσέφυγαν... στήν ἄρνησή τους, στήν ἐνοπλῆ βία τοῦ Βράγκελ καὶ τοῦ Ντενίκιν, διότι μόνον μὲ τοὺς κοινοβουλευτικούς θεσμούς ἐβλεπαν διὰ τὸ ἂν μποροῦσαν νὰ διατηρήσουν τὴ νεοαποκτημένη, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Τσάρου, ἐξουσία τους. Εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε διὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1918 πού ἀρχίζει ἀνοιχτὰ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἡ καταπίεση ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας τῶν Μπολσεβίκων εἶναι ἀσήμαντη. Καὶ δὲν εἶναι ἀλήθεια διὰ ἀπαγόρευσαν τὴν ἐκδοσὴ ἐφημερίδων ἢ ἂν ἀπὸ τὸ χειμῶνα τοῦ 1918 ὅπως διατείνεται ὁ Σ. Παπασπηλιόπουλος: ἀπαγορεύσαν τὴν ἐκδοσὴ τῶν ἀστικῶν ἐφημερίδων, μέτρο τὸ ὁποῖο δὲν εἶχαν ἀποδοκιμάσει οὔτε οἱ Ἑσέροι οὔτε οἱ Μενσεβίκοι. Ἄλλωστε οἱ Σοσιαλεπαναστάτες θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ, ἦταν ὑπὲρ ἀκόμη καὶ τῆς ἀτομικῆς τρομοκρατίας, ἄποψη τὴν ὁποία ὁ Λένιν ὁ ἴδιος ἐγνώρισε στὸ σβέρκο του μὲ δύο σφαῖρες τῆς Καπλάν.

ΜΑΖΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ἀπομένει βέβαια τὸ ἐρώτημα μήπως οἱ μάζες στήν ἐπαναστατικὴ Ρωσία δὲν εἶχαν ἀποδεχθῆ τὸ «μαρξισμό τοῦ Λένιν». Ὅποτε δεδομένου διὰ οἱ Μπολσεβίκοι ἀρχικὰ ἦταν μιά μικρὴ μειοψηφία,² πῶς κατάφεραν νὰ νικήσουν τοὺς ἀντιπάλους τους; Μὲ ποιά ὕλικὴ δύναμη αὐτοὶ οἱ 23.000 ἄνθρωποι μπόρεσαν νὰ καθυποτάξουν τὸσους στρατοὺς καὶ φοβεροὺς ἀντιπάλους καὶ μιά κοινωνία ἑκατὸν πενήντα ἑκατομμυρίων ψυχῶν;

Ἄν ἀφήσουμε στήν ἄκρη τὰ γνωστά ἐπιχειρήματα τῆς συνωμοσίας καὶ τῆς ἐξαπάτησης δὲν θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ παρακολουθήσουμε μέσα στήν ἴδια τὴν ἐπαναστατικὴ διαδικασία μιά γεωμετρικὴ ἀύξηση τῆς δύναμης τῶν Μπολσεβίκων, ἐξηγησίμη καὶ αὐτὴ διότι τὰ κύρια συνθήματά τους: εἰρήνη, ὄλη ἡ ἐξουσία στὰ σοβιέτ, τὰ χωράφια στοὺς ἀγρότες ἀντιστοιχοῦσαν σὲ ἀνάγκες καὶ αἰτήματα εὐρύτατων λαϊκῶν μαζῶν καὶ ἔτσι τροποποιούνταν καθημερινὰ τὰ δεδομένα τοῦ συσχετι-

σμοῦ δυνάμεων μεταξύ τάξεων καὶ πολιτικῶν δυνάμεων. Εἶναι γνωστὸ γιὰ παράδειγμα διὰ τὴ συνθήκη τοῦ Μπρέστ-Λιτόφσκ μὲ τὴ σοβαρὴ παραχωρήσεις ὑπὲρ τῆς Γερμανίας καταγγέλθηκε ὡς προδοσία καὶ ἀπὸ τοὺς Σοσιαλεπαναστάτες καὶ τοὺς Μενσεβίκοις — γνωστὴ ἐπίσης ἡ ἀντίδραση γιὰ ἄμεση εἰρήνη στὴ γραμμὴ τοῦ Λένιν πολλῶν ἐπιφανῶν μπολσεβίκων (Τρότσκι, Μπουχάριν, Σμυρνόφ κ.τ.λ.) τόσο μάλιστα πού ὁ ἕνας ἀπ' αὐτοὺς, Λομώφ, διακινδυνεύοντας μιά πιθανὴ παραίτηση τοῦ Λένιν δήλωνε ἀνοιχτὰ διὰ «πρέπει νὰ πάρουμε τὴν ἐξουσία χωρὶς τὸν Βλαντιμίρ Ἴλιτς». Ἀλλὰ ὁ κόσμος, οἱ ματωβαμένοι στρατιῶτες τοῦ μετώπου, ἤθελαν εἰρήνη ἔστω καὶ μὲ παραχωρήσεις. Προσχωροῦσαν δηλαδὴ στὸν «χονδροειδῆ» μαρξισμό τοῦ Λένιν κι ὄχι στίς λεπτειλίτες διατριβὲς τοῦ μενσεβίκου Τσερνῶφ.

ἩΘΕΛΑΝ ΤΑ ΠΑΝΤΑ

Τὰ προηγούμενα καὶ πολλές ἄλλες «λεπτομέρειες» τῆς πρώτης ταραγμένης περιόδου τῆς ρωσικῆς Ἐπανάστασης δείχνουν διὰ ὁ «μαρξισμὸς τοῦ Λένιν» δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ αἰτία τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, τοῦ σταλινισμοῦ καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα καθεστώτος τοῦ «ὕπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Ἐκεῖνο πού προέχει αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ φάση καὶ τὴν νοηματοδοτεῖ εἶναι διὰ ἡ Ἐπανάσταση πολέμησε ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τῆς, ντόπιων καὶ ξένων, ἀντιμετωπίζοντας συνεχῶς τὸ δίλημμα ἢ νὰ καταρρεύσει ἢ νὰ ἐπικρατήσῃ. Ὑπεράσπισε ὄχι χωρὶς κόστος τὶς θέσεις τῆς. Ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ υποχωρήσῃ ἢ νὰ συμβιβαστεῖ γιὰτὴ αὐτὴ τὴ δυνατότητα τῆς τὴν στεροῦσαν οἱ ἀντίπαλοί τῆς. Ἡθελε τὰ πάντα: νὰ γκρεμίσει τὸ ἀστικὸ καθεστῶς, ὅπως καὶ οἱ ἀντίπαλοί τῆς ἤθελαν τὰ πάντα: νὰ διασώσουν τὸ ἀστικὸ καθεστῶς. Τὰ ἀντίπαλα στρατόπεδα, ἐπαναστάτες καὶ ἀνεπαναστάσεις ἦταν ἀπελπιστικῶς... λενινιστικά. Φαίνεται δὲ διὰ καὶ οἱ δύο παρατάξεις εἶχαν ἡ καθεμιά τὸ δικό της δίκιο πού ἦταν διαμετρικὰ ἀντίθετο ἀπὸ τὸ δικό τοῦ ἀντιπάλου τῆς. Καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε διὰ ἡ μιά ἀπὸ τὶς δύο εἶχε τὸ πραγματικὸ δίκιο μὲ τὸ μέρος τῆς, ὄχι γιὰτὴ κέρδισε — τὰ πράγματα δὲν κρίνονται μόνο ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά τους — ἀλλὰ γιὰτὴ πάλευε γιὰ τὴν ἀνθρώπινη χειραφέτηση. Γιὰ πρώτη φορὰ στίς σύγχρονες κοινωνίες ἔδειξε πρακτικὰ διὰ ὁ καπιταλισμὸς δὲν εἶναι σύστημα αἰώνιο, διὰ οἱ νόμοι του δὲν εἶναι αἰώνιοι καὶ ἐπομένως ἐκτός ἀπὸ ἀνατρεπτέος ὡς «κακός» εἶναι καὶ ἀνατρέψιμος ὡς τρωτός. Αὐτὴ ἄλλωστε ἦταν καὶ ἡ δύναμη τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης πού πυρο-

δότησε ὄλα τὰ κινήματα τοῦ κόσμου καὶ ἄλλαξε τὸ πολιτικὸ σκηνικὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὅπως ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τὸ 1789 ἀλλάξε τὸ σκηνικὸ τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ «ἄπο κάτω» ἔδειξαν διὰ μποροῦν νὰ κερδίσουν: αὐτὸ ἦταν τὸ μήνυμα πού κράτησε ἡ ἐργαζόμενη ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση. Πράγματι τοῦ Λένιν ὁ σκοπὸς ἦταν ἡ προλεταριακὴ ἐπανάσταση, ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ ἐβλεπε τὰ πράγματα καὶ ποτὲ δὲν ἔρριξε νερό στὸ κρασί του. Νὰ ποῦμε σήμερα διὰ κακῶς ἔπραξε; Θὰ ἦταν εὐκόλο. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι τί θὰ ἐσήμαινε γιὰ τότε αὐτὸ τὸ, τόσο εὐκόλο, σημερινὸ ἀνάθεμα.

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη πράγματι ὑπάρχει ἕνας μαρξισμὸς τοῦ Λένιν καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια ἀποψη τὸ κύριο «πρόβλημα» τοῦ ἴδιου τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι ὁ «μαρξισμὸς τοῦ Λένιν» πού πολλοὶ σήμερα λύνουν διὰ τῆς ἀπαλειψέως του. Γιὰτὴ βέβαια τὸ νόημα τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ: διὰ ὁ καπιταλισμὸς δὲν εἶναι σύστημα αἰώνιο ἀλλὰ ἀνατρεπτέο καὶ ἀνατρέψιμο· τότε μόνον μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ σοσιαλισμὸ.

Ἐξάλλου σὲ μιά ἐποχὴ πού ἡ πολιτικὴ ἀσκεῖται μὲ τὰ ὄπλα, πού ὁ κόσμος μετατράπηκε σὲ ἕνα ἀπέραντο σφαγεῖο ὅπου πολεμοῦσαν ἀστοί, προλετάριοι, χωριάτες, ὁ Τσάρος, ὁ Κλεμανσώ, ὁ Γουλιέλμος, ὁ Χίντεμπουργκ, ὁ Βενιζέλος, ὁ Κεμάλ, ὁ Τσώρτσιλ, οἱ πάντες τέλους πάντων, σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα γεμάτῃ παραούτι καὶ ἀσφυξιογόνα, σὲ μιὰν Εὐρώπη γεμάτῃ χαρακώματα, ἐφόδους, πτώματα, βομβαρδισμούς, ἐπελάσεις, ἐρπυστιοφόρα, πολυβόλα καὶ πυροβόλα ἐν δράσει οἱ κομμουνιστὲς ἔκαναν, ὀφείλαν νὰ κάνουν κι αὐτοὶ, πολιτικὴ μὲ τὰ μέσα πού οἱ ἀντίπαλοί τους καὶ ἀντίπαλοι τῶν λαῶν εἶχαν καταστήσει ἀποκλειστικά: τὰ ὄπλα. Πράγματι πολέμησαν γιὰ νὰ πετύχουν τὸ σκοπὸ τους: τὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση. Μήπως δὲν θὰ ἔπρεπε; Καὶ γιὰτὴ αὐτὴ ἡ ἀποφασιστικὴ — πού δὲν ἦταν μόνον δικὸ τους προνόμιον — συνέβαλε στὴ δημιουργία ὀλοκληρωτισμοῦ; Μήπως, παραδεχόμενοι κάτι τέτοιο δὲν ἀποδεχόμεστε ταυτόχρονα διὰ ἡ Ἐπανάσταση, μοιραία, ὀδηγεῖ στὸν ὀλοκληρωτισμὸ; Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι δικό μου. Ἄς δώσει τὴν ἀπάντηση πού νομίζει ὁ Σ. Παπασπηλιόπουλος.

2. Τὶς παραμονὲς τῆς Φεβρουαριανῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1917 ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ κόμματος ἦταν 23.600. Ἐνα χρόνον ἀργότερα ἦταν 115.000, στίς ἀρχὲς τοῦ 1919 ἀνέβηκαν στίς 313.000, τὸ 1920 στίς 431.000 καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1921 ἔφτασαν στίς 585.000. Βλ. Ε. Χ. Κάρρ, *Ἡ ἱστορία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως*, Α' τόμος, σελ. 274.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΜΟΝΟΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

“Ας κουβεντιάσουμε όμως λίγο και τη δεύτερη αίτια που ο Σ. Σπηλιόπουλος εμφανίζει ρίζα του ολοκληρωτισμού: τους πολιτικούς θεσμούς που δημιούργησε η επανάσταση, το μονοκομματικό σύστημα, την «καταστροφή κάθε μορφής δημοκρατίας», τον τρόπο που λειτούργησε το μπολσεβίκικο κόμμα.

Καταρχήν οι νέοι θεσμοί που δημιούργησε η 'Επανάσταση, πάνω στους οποίους στηρίχθηκε και χάρη στους οποίους επικράτησε, ήταν τά Σοβιέτ. Το πολιτικό της σύστημα άρθρυνεται με βάση τις αρχές της άμεσης δημοκρατίας που ενσαρκώνονται στα Σοβιέτ (τά Συμβούλια δηλαδή) των εργατών, των αγροτών και των στρατιωτών. Και από την άλλη μεριά, αναγνωρίζει το αντιπροσωπευτικό σύστημα, δεδομένου ότι και τά ίδια τά Σοβιέτ από ένα ορισμένο σημείο και πάνω βασίζονται στην αντιπροσωπευτική αρχή. 'Ο συνδυασμός επομένως της άμεσης και της έμμεσης δημοκρατίας αποτελεί, από θεσμική άποψη, την ουσία του σοβιετικού συστήματος. Και απ' αυτή την άποψη υπήρξε πράγματι μία ρήξη με τις αρχές της αστικής δημοκρατίας και ανάδειξη νέων θεσμών που επέτρεπαν και επέβαλαν τη λαϊκή συμμετοχή δίνοντας μία άλλη έννοια στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Για ποιούς λοιπόν πολιτικούς θεσμούς, γεννητόρες του ολοκληρωτισμού, μιλάει ο Σ. Παπασπηλιόπουλος;

Θά συμφωνούσα βέβαια μαζί του ότι το ζήτημα δεν είναι συνταγματικό ή άφρητημένης πολιτικής θεωρίας, ότι, τό

ουσιαστικό ζήτημα είναι όχι η νομική διατύπωση των θεσμών αλλά η πραγματική τους λειτουργία. Πόσο δηλαδή ή δικτατορία του προλεταριάτου που επιβλήθηκε στην επαναστατική Ρωσία επέτρεπε τη λαϊκή συμμετοχή και δεν ήταν έξ αρχής δικτατορία επί του προλεταριάτου;

‘Ο Σ.Π. για να απαντήσει στο έρωτημα αυτό διαθέτει ένα και μόνο κριτήριο: τη μονοκομματική ή την πολυκομματική βάση του καθεστώτος. Και θά συμφωνούσαμε επίσης μαζί του ότι τό ζήτημα δεν είναι δευτερεύουσας σημασίας όχι μόνο για τώρα αλλά και για τότε. Χρειάζεται λοιπόν διευκρινήσεις για να ξέρουμε για ποιο πράγμα μιλάμε.

Καταρχήν ή 'Επανάσταση ποτέ δεν αυτοπροσδιορίστηκε ως μονοκομματική και ποτέ τό μονοκομματικό σύστημα δεν αναγορεύτηκε ως τό ιδεώδες πολιτικό σύστημα οργάνωσης του σοσιαλιστικού καθεστώτος. “Ας ψάξει όσο θέλει στο «μαρξισμό του Λένιν» ο Σ.Π. αλλά δεν θά βρει καμιά θεωρητικοποίηση του μονοκομματικού συστήματος ή συνηγορία κατά του αντιπροσωπευτικού συστήματος. ‘Αντίθετα εκείνο που σίγουρα θά βρει στη διάρκεια της 'Επανάστασης είναι μία συνεχής μετατόπιση των σοσιαλιστικών κομμάτων (και του πολιτικού τους προσωπικού) προς τη μεριά της άντεπανάστασης πράγμα που υποχρέωνε και τους Μπολσεβίκους να μετατοπίζονται κι αυτοί προς την μονοκομματική πρακτική απαγορεύοντας τη λειτουργία των άλλων κομμάτων οριστικά μετά τό 1921-22. Αυτή είναι ή ουσία του ζητήματος που δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί παρά μέσα από τη συγκεκριμένη ιστορία της πάλης των τάξεων που διεξάγεται στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου.

‘Επαναλαμβάνουμε ότι δεν έχουμε να κάνουμε με ένα «μοντέλο» αλλά με μία διαδικασία πάλης που οδήγησε στον μονοκομματικό σύστημα, λύση ή όποια αν βραχυπρόθεσμα βοήθησε στην πολιτική σταθεροποίηση του νέου καθεστώτος αποτέλεσε μακροπρόθεσμα, με τη διαιώνισή του, τη βάση για τη διάνοιξη ενός χάσματος μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Μέσω δηλαδή του πολιτικού μονοπωλίου του κομμουνιστικού κόμματος δεν ήταν δυνατό ούτε τό σοβιετικό σύστημα τό ίδιο να λειτουργήσει δημοκρατικά ούτε να εκφραστούν οι πολιτικές διεργασίες που ούτως ή άλλως συντελούνται στο κοινωνικό σώμα.

Τό γεγονός αυτό είχε σαν συνέπεια οι πολιτικές αντιθέσεις να ενσωματώνονται αναγκαστικά μέσα στο ίδιο τό κομμουνιστικό κόμμα και ως εκ τούτου και να μετατρέπεται τό ίδιο τό κόμμα σε πρωτογενές πεδίο ιδεολογικών και πολιτικών ταξικών συγκρούσεων που γνώρισαν τις γνωστές εξάρσεις λίγα χρόνια άργότερα. Δεν πρέπει ωστόσο να κρίνουμε την καθαυτό επαναστατική περίοδο (1917-1923) με τά μέτρα και τά κριτήρια που ισχύουν σε μεταγενέστερες εποχές της σοβιετικής ιστορίας όταν θά έχουν πλέον, επικρατήσει άλλες καταστάσεις. “Οταν τελειώνει ο εμφύλιος πόλεμος και ή έξουσία των Μπολσεβίκων έχει σχετικά σταθεροποιηθεί ούτε ή καταπίεση έχει τη μορφή και την έκταση που γνώρισε τη δεκαετία του '30 ούτε υπάρχει σοβαρή διάσταση έξουσίας και λαϊκών μαζών. Παρά τό εμφύλιο και τις εξεγέρσεις που συνόδευαν την επαναστατική φάση ή κοινωνική βάση της 'Επανάστασης, είναι εύρτατη: μαζί της είναι ή εργατική τάξη και τά εκατομμύρια των φτωχών αγροτών. Δεν την ζούν ως δικτατορία. “Αλλωστε αν αυτοί δεν ήταν με τό μέρος της καμιά έξουσία δεν θά μπορούσε να επιβιώσει μηδέ της έξουσίας των Μπολσεβίκων έξαιρουμένης.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

‘Υπάρχει ωστόσο σοβαρή λαϊκή δυσaréσκεια — κι αυτό τό αναγνωρίζουν πρώτοι οι Μπολσεβίκοι — δυσaréσκεια όμως που δεν καταλείπει τό δεσμό κόμματος-έξουσίας-μαζών. ‘Η παράταση του «κομμουνισμού του πολέμου», του καθεστώτος των επιτάξεων για την τροφοδοσία των πόλων και του Κόκκινου Στρατού, οι χαμηλοί μισθοί, ο πληθωρισμός, ή πείνα, ή έλλειψη ειδών πρώτης ανάγκης, ο πλημμελέστατος έφοδιασμός των πόλεων είναι αίτιες πολύ σοβαρές για να τροφοδοτήσουν τη λαϊκή δυσaréσκεια. ‘Ακριβώς δέ γι' αυτό τό λόγο — και όχι χωρίς αντίστασεις στο έσωτερικό του ΚΚ και των Σοβιέτ—, προκρίνεται ή

ΝΕΠ για να αντιμετωπισθεί ή άθλια οικονομική κατάσταση. Οί Μπολσεβίκοι, έχουν πλήρη συνείδηση ότι ή Νέα Οικονομική Πολιτική αποτελεί μερική αναβίωση του (ιδιωτικού) καπιταλισμού και ενίσχυση των τάσεων του κρατικού καπιταλισμού. Οί νέες πραγματικότητες, πάντως καθώς και ή γενικότερες καθυστερήσεις κοινωνικού και του πολιτιστικού χαρακτήρα της ρωσικής κοινωνίας θέτουν μέ διαφορετικό τρόπο τά προβλήματα των θεσμών και της δημοκρατίας μετά την επικράτηση της επανάστασης.

Τό κύριο πρόβλημα σέ αυτή τή φάση είναι ή εργατοεργατική συμμαχία πού δοκιμάζεται σοβαρά από αντικειμενικές αντιξοότητες αλλά και από μιά σειρά σοβαρά λάθη του ΚΚ πού βλέπουν τό φως και στή φάση του «κομμουνισμού του πολέμου» και, κυρίως, αργότερα, όταν τερματίζεται ή ΝΕΠ και αρχίζει ή βίαιη κολλεκτιβοποίηση.

«*Η σοβιετική εμπειρία*», γράφει ό Σάρλ Μπετελέμ,³ επιβεβαιώνει ότι τό πίο δύσκολο δέν είναι ή ανατροπή, των παλαιών κυρίαρχων τάξεων: τό πίο δύσκολο είναι, καταρχήν, νά καταστραφούν οι παλαιές κοινωνικές σχέσεις— πάνω στις όποιες μπορεί νά ανασυγκροτηθεί ένα σύστημα εκμετάλλευσης παρόμοιο μ' εκείνο πού θεωρήθηκε ότι είχε ανατραπεί—, και στή συνέχεια νά παρεμποδισθεί ή αναδημιουργία αυτών των κοινωνικών σχέσεων μέ βάση παλαιά στοιχεία, παρόντα ακόμη για πολύ καιρό στις νέες κοινωνικές σχέσεις».

Στή μετεπαναστατική φάση παρατηρείται μιά διαδικασία προοδευτικής έκτροπής του νέου καθεστώτος σέ μορφές πρακτικής και άσκησης της έξουσίας έτσι πού όχι μόνο δέν ανθίσταται αποτελεσματικά στήν επιβίωση των παλαιών πανίσχυρων άστικών κοινωνικών σχέσεων αλλά επιπλέον βασίζεται σ' αυτές.

Η κύρια αίτια αυτής της έκτροπής βρίσκεται στήν πολιτική πού προκρίνεται από τό ΚΚΣΕ πού, έμφορούμενο από τίς ίδιες οικονομιστικές αντιλήψεις πού πρωτάνευαν και στή Β' Διεθνή, θεώρησε ότι ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ήταν ή κύρια προϋπόθεση για τήν οικοδόμηση του σοσιαλισμού, άφου ή Έπανάσταση είχε καταργήσει τό καθεστώς της άτομικής ιδιοκτησίας. Η οικοδόμηση των «ύλικών βάσεων του σοσιαλισμού» μέ τήν «πρωταρχική σοσιαλιστική συσσώρευση» (Πρεομπραζένσκυ) και τήν επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση (Στάλιν) θά έπετύγχανε ταυτόχρονα τήν έξασφάλιση των σοσιαλιστικών σχέσεων παραγωγής και τήν σοβιετική δημοκρατία του κρατικοθεσμικού εποικοδομηματος.

Αυτή ή βαθύτατα λαθεμένη αντίληψη βρίσκεται στή βάση των προοδευ-

τικών μετατοπίσεων της νεαρής σοβιετικής δημοκρατίας προς κατευθύνσεις πού θά άκυρώσουν προοδευτικά τό έργο της Έπανάστασης

1. Για νά έπιτευχθούν οι «ύλικές προϋποθέσεις του σοσιαλισμού» τό καθεστώς συνέτριψε τήν εργατοεργατική συμμαχία εκμηδενίζοντας κοινωνικά όχι μόνο τους «κουλάκους» αλλά εκατομμύρια άγρότες από τους όποιους άποσπούσε βίαια σημαντικά άγροτικά εισοδήματα υπέρ της βιομηχανίας.

2. Για νά έπιτευχθεί ή ταχεία εκβιομηχάνιση («ύλικότερη» των προϋποθέσεων του σοσιαλισμού) επικράτησαν πλήρως οι ιεραρχικές σχέσεις στήν παραγωγική διαδικασία, ή άθροεντία του ειδικού-τεχνικού, των προϊσταμένων, των στελεχών (πού «άποφάσιζαν για τά πάντα»), επικράτησαν δηλαδή κοινωνικές σχέσεις εις βάρος του προλεταριάτου

3. Για νά έξασφαλισθεί, πάση θυσία, ή νέα τάξη πραγμάτων και οι νέες κατευθύνσεις πού προέκρινε ή πολιτική ήγεςία, και τίς όποιες δέν προέκρινε ή κοινωνική βάση του καθεστώτος, τό κράτος και οι καταπιεστικοί του μηχανισμοί έδρασαν αντίλαϊκά σέ μαζική κλίμακα: έναντι των τάξεων πού στήριζαν τήν επανάσταση.

4. Για νά καμφθούν οι αντίστασεις μέσα στό κόμμα—και ήταν πολλές— καταργήθηκε ή έσωκομματική δημοκρατία, ή διαφωνία, ό διάλογος ή πολιτική σύγκρουση και εφαρμόστηκε ή μαζική τρομοκρατία εις βάρος, κυρίως, των στελεχών και μελών του κόμματος της επαναστατικής περιόδου. Μιλάμε βέβαια για κάποια εκατομμύρια εκκαθαρισθέντων.

5. Στόν κρατικό μηχανισμό και τό κόμμα, άκριβώς λόγω αυτών των έπιλογών, εισέρχονται μαζικά τά «ύπολοιπα» του τσαρικού κρατικού μηχανισμού πού, μετά τό 1930, αποτελούν πλέον τό Κόμμα και τό Κράτος.

Η σχετική βιβλιογραφία είναι πολύ πλούσια για αυτές τίς μεταλλαγές πού συντελούνται στα τέλη της δεκαετίας του '20 και τή δεκαετία του '30. Και τό συμπέρασμα αρκετά καθαρό: Τό κράτος παρ' όλο πού έχει γεννήτορα τήν Έπανάσταση δέν είναι ή συνέχεια της Έπανάστασης. Για τή μετά τό Β' Παγκόσμιο πόλεμο περίοδο θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε ότι τό κράτος, του σταλισμού και του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», είναι κράτος μιάς άντεπανάστασης, γι' αυτό και ό άντιστατικός, άυταρχικός, συντηρητικός του χαρακτήρας, οι ιμπεριαλιστικές-σοβινιστικές του εκφράσεις, ή πολιτική υπερδύναμη.

Ό Σ. Παπασπηλιόπουλος δέν θά διαφανούσε νομίζω σ' αυτούς τους χα-

ρακτηρισμούς. Ύποστηρίζει όμως ότι μήτρα του «όλοκληρωτισμού» και του σταλινικού βοναπαρτισμού (;) είναι ό μαρξισμός του Λένιν και οι θεσμοί πού δημιούργησε ή επανάσταση. Του υπενθυμίζω ότι στήν ιστορία υπάρχουν συνέχειες αλλά υπάρχουν και τομές. Μιά τέτοια τομή πραγματοποιείται στή Σοβιετική Ένωση του μεσοπολέμου και όλοκληρώνεται αργότερα, μιά τομή πού άποκόβει τό κράτος από τήν Έπανάσταση. Ό Σ. Παπασπηλιόπουλος, κι άλλοι πολλοί, έπιμένουν στή συνέχεια και ό λόγος είναι άπλός: τό πρόβλημά τους είναι ή Έπανάσταση τελικά και κάπου εκεί συναντά τον Κ. Μαρίνο αλλά από άλλο δρόμο. Άλλά και τόν Γκορμπατσώφ.

Ό λόγος του Γκορμπατσώφ για τά 70 χρόνια της Έπανάστασης στηρίζεται κι αυτός στό ιδεολόγημα της συνέχειας: από τόν Οκτώβρη μέχρι σήμερα, μέ παρεκκλήσεις, λάθη πού διορθώθηκαν ή πρέπει νά διορθωθούν. Γι' αυτόν ή Έπανάσταση συνεχίζεται ως σήμερα, άπ' αυτήν προέρχεται τό κράτος τό όποιο σήμερα διαχειρίζεται. Η διαδοχή του «καλού» είναι σαφής, ό Λόγος της ιστορίας προάγεται, αυτοτελειοποιείται, ξεκαθαρίζει από τους «παραλογισμούς» (τους αναρχισμούς). Και στα δύο άκρα της ιστορίας του κράτους ή ίδια άρχή: ό οικονομισμός. Τότε μέ τήν οικοδόμηση των «ύλικών βάσεων του σοσιαλισμού» τώρα μέ τήν περεστρόικα (άνασυγκρότηση). Και στις δύο περιπτώσεις τά πρωταίτια στήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, και στις δύο περιπτώσεις μέ τή οικοδόμηση και τή συντήρηση ενός άυταρχικού κράτους, και στις δύο περιπτώσεις μέ τήν πρωτοκαθεδρία του κρατικού καπιταλισμού τότε μέ τό σταχανοβιτισμό τώρα μέ τή λαγναία της παραγωγικότητας.

Ό Σ. Παπασπηλιόπουλος διεκδικεί και αυτός τή συνέχεια, αλλά μιά συνέχεια πού τή χρωματίζει διαφορετικά από τόν Γκορμπατσώφ. Όλο τό οικοδόμημα από τήν Έπανάσταση ως τό Κράτος και τίς σύγχρονες μεταμορφώσεις του είναι τό «κακό» πνεύμα της Ιστορίας. Γι' αυτό έπιμένει στήν καταδίκη της άφετηρίας. Δικαίωμα του. Δίπλα όμως από τήν Έπανάσταση και έναντι της παραμόνευε ή σοσιαλδημοκρατία, όπως μετά τήν επανάσταση παραμόνευε ό σταλισμός. Άς ξεκαθαρίσει ό καθένας τους λογαριασμούς του μέ τήν ιστορία.

Σέ μās άρκει ή «άνάμνηση» της Έπανάστασης παρ' όλο πού παραπέμπει στήν οδυνηρή πραγματικότητα των άντεπανάστασεων. Είναι και οι δύο στοιχεία του μέλλοντος.

3. Charles Bettelheim, Les luttes de Classes en URSS, Πρώτος τόμος (1917-1923), σελ. 15 Βλ. και έλληνική έκδοση, Ράππας 1980.

Υπάρχει πρόβλημα υπερπληθυσμού;

του Μιχάλη Μοδινού

Τό πεντάκις δισεκατομμυριοστό ανθρώπινο όν γεννήθηκε κάποια μέρα του καλοκαιριού του 1987. Κανείς, πουθενά, δεν πανηγύρισε γι' αυτή τή συμβολική γέννηση. Καταρχήν κανείς δεν γνωρίζει πού ακριβώς γεννήθηκε αυτό τό παιδί, παιγνίδι τών προβολών πού κατασκευάζουν οι δημογράφοι τών διεθνών οργανισμών. Έπειτα, ή γέννηση ανθρώπινων όντων εξεταζόμενη σέ παγκόσμια κλίμακα δέν

προξενεί πλέον ιδιαίτερη χαρά. Έχουμε συνηθίσει πρό πολλού στήν ιδέα ότι ή παγκόσμια πληθυσμιακή αύξηση μόνο προβλήματα μπορεί νά προσθέσει και τήν αντίληψη αυτή, κληροδοτημένη από τήν εποχή του Μάλθους, τήν έχουμε σήμερα εκσυγχρονίσει υπό τό φώς τών πιέσεων πού ύφίστανται οι φυσικοί πόροι και τό περιβάλλον. Πράγματι, από πολλές απόψεις, τά νεογέννητα παιδιά βλέπουν σήμερα τό

φώς τής μέρας σ' έναν κόσμο πού θά είναι έντελώς διαφορετικός τή μέρα πού θα πεθάνουν. Καί ή έννοια «διαφορετικός» περιβάλλεται συνήθως μέ γκριζωπές αποχρώσεις. Όμως τό ζήτημα είναι πόσο υπεύθυνη μπορεί νά θεωρηθεί ή πληθυσμιακή αύξηση γιά τά οικολογικής και κοινωνικής τάξεως προβλήματα πού αντιμετώπιζουμε σήμερα σέ παγκόσμια κλίμακα.

ΠΑΙΖΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ

Ό όρος «πληθυσμιακή έκρηξη» μπήκε στό καθημερινό λεξιλόγιο στίς αρχές τής δεκαετίας του '60. Τήν εποχή εκείνη ή πληθυσμιακή αύξηση ήταν τής τάξεως του 2%. Μέ τό ρυθμό αυτό εκτιμήθηκε ότι ό παγκόσμιος πληθυσμός, πού είχε ήδη διπλασιαστεί από τίς αρχές του αιώνα (1900: 1,65 δισ., 1950: 2,5 δισ., 1970: 3,5 δισ. κάτοικοι) θά ξεπερνούσε τά 7 δισ. πρίν από τό τέλος του αιώνα. Ό οικολόγος Πώλ Έρλιχ σήμανε τότε τόν κώδωνα του συναγερμού, δίνοντας μιά έξαντλητική λίστα τών πιθανών οικολογικών επιπτώσεων τής πληθυσμιακής έκρηξης. Ταυτόχρονα ξεσκονίστηκε ένας σχεδόν λησμονημένος συγγραφέας, ό Τό-

μας Ρόμπερτ Μάλθους (1766-1834) σύμφωνα μέ τόν όποιο ή καλπάζουσα δημογραφική αύξηση ήταν ή κύρια αίτια τής φτώχειας. Δύο αιώνες πρίν, ό Μάλθους έγραφε ότι οι άνθρωποι πληθυσμοί πολλαπλασιάζονται σύμφωνα μέ τούς περιορισμούς πού θέτει τό περιβάλλον τους. «Όμως οι φτωχοί δέν δρούν όρθολογικά. Πολλαπλασιάζονται μέ έναν τρόπο πού μπορεί νά χαρακτηριστεί αναρχικός, μέ αποτέλεσμα νά παραμένουν φτωχοί», καθώς προσφέρουν μιά διογκούμενη δεξαμενή παραγωγής εργατικών χεριών πού μοιραία κρατά τούς μισθούς σέ χαμηλά επίπεδα. Οι νεομαλθουσιανοί κατεβάζοντας από τά ράφια τό έργο του δασκάλου και προβάλλοντάς το στόν Τρίτο Κόσμο, άρχισαν νά ευαγγελίζονται τόν έλεγχο τών γεννήσεων και τήν προώθηση προγραμμάτων οικογενεια-

κού προγραμματισμού. Ή πληθυσμιακή έκρηξη παρουσιαζόταν έτσι ως ή σημαντικότερη από όλες τίς άλλες πού είχε δει ό 20ός αιώνας.

Τό σαδιστικό παιγνίδι μέ τούς αριθμούς είχε πάντως άρχίσει άρκετά νωρίτερα. Ήδη από τά μέσα τής δεκαετίας του '50 ή δημογραφία είχε άρχίσει νά γίνεται δημοφιλής, καθώς οι «αναπτυξιολόγοι» παρατηρούσαν γιά πρώτη φορά στήν ιστορία μιά *θεαματική πτώση τής θνησιμότητας*, όφειλόμενη στή χρήση τών σουλφamidών και αντιβιοτικών και στή λήψη μέτρων δημόσιας υγείας. Καθώς ή γεννητικότητα — ό άλλος σημαντικός παράγοντας πού επηρεάζει τίς πληθυσμιακές μεταβολές — δέν μειωνόταν, πολλοί παρατήρησαν ότι ένώ ή πληθυσμιακή αύξηση σταθεροποιούνταν ήδη γύρω στό 2% τό χρόνο, στό προϊστορικό παρελ-

θόν ήταν της τάξεως του 2% ανά χίλια χρόνια. Ένα άλλο απλό μαθηματικό παιγνίδι αποδεικνυει ότι αν ο ετήσιος ρυθμός του 2% είχε επικρατήσει από την εποχή της γέννησης του Χριστού, θά υπήρχαν σήμερα χίλια άτομα ανά τετραγωνικό μέτρο επιφανεάς της Γης, πού θά σήμαινε ότι θά έπρεπε νά ζούμε όλοι σέ ουρανοξύστες ύψους μερικῶν χιλιομέτρων.

Από τίς ἀρχές της δεκαετίας του '70 τά νέα άρχισαν νά γίνονται ένθαρρυντικά. Ο παγκόσμιος πληθυσμός αὐξανόταν τώρα μέ χαμηλότερους ρυθμούς λόγω της κάμψης τῶν γεννήσεων στίς άνεπτυγμένες χῶρες. Μιά παρόμοια τάση άρχισε σταδιακά νά εμφανίζεται καί στίς αναπτυσσόμενες χῶρες αλλά ή σχετική αὐτή κάμψη άκυρώνόταν από τήν παράλληλη πτώση τῶν δεικτῶν θνησιμότητας. Καθώς μία τεράστια παραγωγική μηχανή είχε ήδη μπει σέ κίνηση καί τά άπόλυτα μεγέθη ήταν πλέον εξαιρετικά ύψηλά, ή σχετική αὐτή βελτίωση πού έδινε έναν αὐξητικό δείκτη της τάξεως του 1,7%, δέν άπέτρεπε τή γέννηση ενός όλο καί μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπινων όντων στόν πλανήτη, σέ ετήσια βάση. Σήμερα περισσότερα από 80 έκατ. άτομα προστίθενται στόν παγκόσμιο πληθυσμό κάθε χρόνο καί ο τρομακτικός αὐτός αριθμός ύπενθυμίζει ότι ή άνθρωπότητα έφτασε τό 1 δισ. μόλις τό 1800, τά 2 δισ. 130 χρόνια άργότερα, γιά νά διπλασιαστεί καί πάλι

σέ μία τεσσαρακονταετία. Μιά τεράστια μάζα νεαρῶν ατόμων μπαίνει πλέον κάθε χρόνο στήν άγορά εργασίας καθώς, στόν Τρίτο Κόσμο, τό 40-50% του πληθυσμού τῶν περισσότερων χωρῶν έχει ήλικία κάτω τῶν 18 χρόνων καί θά προστίθεται έφεξής στό «αναπαραγωγικό» καί «εργατικό» δυναμικό. Καθώς οί νέοι αὐτοί άνθρωποι παντρεύονται (ή άπλῶς τεκνοποιούν) μέ ρυθμούς ταχύτερους από εκείνους μέ τούς όποιους οί παππούδες τους πεθαίνουν, ο πληθυσμός συνεχίζει νά αὐξάνει. Τοποθετώντας λίγο διαφορετικά τό ζήτημα, θά λέγαμε ότι *όταν εφαρμόζεται σέ έναν διαρκῶς αὐξανόμενο πληθυσμό, άκόμη καί ένα σμικρυνόμενο ποσοστό πληθυσμιακής αὐξησης δίνει συνολική πληθυσμιακή αὐξηση διαρκῶς μεγαλύτερη, τουλάχιστον γιά δύο ή τρεῖς γενιές.* Έτσι τά 'Ηνωμένα Έθνη έκτιμούν ότι στό τέλος του αιώνα, περισσότερες από 90 έκατ. ψυχές θά προστίθενται κάθε χρόνο στόν παγκόσμιο πληθυσμό καί ότι ή αὐξηση αὐτή θά συνεχιστεί μέχρι τίς άρχές του 22ου αιώνα, όταν ο παγκόσμιος πληθυσμός θά σταθεροποιηθεί στά 11 δισεκατομμύρια.

Οί προβολές έχουν φυσικά έντελῶς σχετική σημασία. Δίνουν όμως μία εικόνα του τί θά συμβεί αν οί παρούσες τάσεις διατηρηθοῦν. Γιά νά άντιληφθεῖ πάντως κανείς τό πόσο μεγάλο είναι τό αποτέλεσμα μιᾶς λανθασμένης πρόβλεψης, άρκεί νά ποῦμε ότι μέ έναν έ-

τήσιο αὐξητικό ρυθμό 2%, ο πληθυσμός μιᾶς χῶρας θά διπλασιαστεί σέ 35 χρόνια ενώ αν ο δείκτης αὐτός γίνει 4% μόλις σέ 17,5. Δεδομένου ότι οί αριθμοί αὐτοί επηρεάζονται εύκολα από άπρόβλεπτα γεγονότα (πολέμους, λιμούς, ή αντίστροφα: βελτίωση συνθηκῶν διαβίωσης καί καινοτομίες στόν τομέα της δημόσιας υγείας) άντιλαμβάνεται εύκολα κανείς τίς πιθανές διακυμάνσεις. Όταν δουλεύεις μέ όχτώ δεκαδικά ψηφία, ή μικρότερη διαφορά μπορεί νά ανατρέψει πλήρως τά άποτελέσματα.

Τά μοντέλα διατηροῦν έντούτοις τήν άξία τους καθώς άποτελοῦν τή σημερινή έκδοχή της προφητείας. Αν συχνά άστοχοῦν, αὐτό δέν οφείλεται σέ έλλειψη διορατικότητας, όσο ιστορικού βάθους. Οί ιστορικές τομές σηματοδοτοῦν τήν έλλειψη γραμμικότητας της 'Ιστορίας. Έτσι, γύρω στό 1720, γιά λόγους πού καλύπτονται από μυστήριο, ή Εὐρώπη άπαλλάχτηκε από τήν πανούκλα, τόν μεγαλύτερο τρόπο στήν ιστορία της καί τό κύριο αίτιο πού κρατοῦσε τόν πληθυσμό της σέ χαμηλά επίπεδα. Τά αντιβιοτικά έπαιξαν έναν παρεμφερή ρόλο στή σύγχρονη εποχή. Τόν έντελῶς αντίστροφο ρόλο μπορεί νά παίξει μελλοντικά τό AIDS, ένα πυρηνικός δλεθρος, μία επιδημία πού θά οφείλεται σέ εργαστηριακούς ιούς, ή τά οικολογικά αίτια. Καί είναι χαρακτηριστικό ότι μιλώντας γιά άνακοπή της πληθυσμια-

κῆς ἀξησης ἀναφερόμαστε διαρκῶς σέ καταστροφικούς παράγοντες (πολέμους, λιμούς, ἐπιδημίες), ὄχι ἄδικα. Γιατί ἡ ἱστορία τῆς πληθυσμιακῆς ἀξησης ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ μετὰ συνδέεται μὲ μεταβολές στὸ δείκτη θνησιμότητας (συνέπεια συνήθως τεχνολογικῶν μεταβολῶν στὴν ἰατρικὴ καὶ τὴ δημοσία υγεία) καὶ σχεδὸν διόλου μὲ μεταβολές στὸ δείκτη γεννητικότητας, ἓνα δείκτη πού —καθὼς συνδέεται μὲ πολιτισμικές παραμέτρους— σπανίως μεταβάλλεται, γεωγραφικά καὶ ἱστορικά, καὶ πάντως ἀνεπαισθήτως. Ἔτσι ἡ θεαματικὴ πληθυσμιακὴ ἀξηση στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ μέχρι πρόσφατα, ὀφείλεται στὴν πτώση τοῦ δείκτη θνησιμότητας πού συνδέεται μὲ ὄλους ἐκείνους τοὺς παράγοντες πού βασίζονται σέ τεχνολογικές ἀλλαγές καὶ ὀδηγοῦν στὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, στὴ διαρκή, παρατεταμένη συσσώρευση καὶ στὴν οικονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ βιομηχανία καὶ οἱ μεταφορές, ἡ γεωργικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ βελτίωση τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς υγιεινῆς, ἡ βελτίωση τῶν ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ κράτους προνοίας ὀδηγοῦν σέ παράταση τῆς ζωῆς. Ἔτσι ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης περνᾷ ἀπὸ τὰ 200 στὰ 800 ἑκατομμύρια μῆσα στοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες, γιὰ νὰ σταθεροποιηθεῖ μόνο σήμερα, ὅταν πλέον οἱ ρυθμοὶ γεννητικότητας πέφτουν κάτω ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀντικατάστασης σέ μεγάλες περιοχές τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Πρόκειται γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς μετάβασης, ὅπως ἀποκλήθηκε ἡ σταδιακὴ αὐτὴ ἐξισορρόπηση, ἔννοια στὴν ὁποία βασίζουμε σήμερα πολλές ἐλπίδες γιὰ μιὰ ἀντίστοιχη πορεία στὸν Τρίτο Κόσμο. Κόπως ἐκεῖ τὰ προβλήματα εἶναι— ὅπως θὰ δοῦμε— διαφορετικῆς τάξεως καὶ οἱ χρονικοὶ ὀρίζοντες ἐντελῶς διαφορετικοί.

Ἡ διαμάχη σχετικὰ μὲ τὸν μέλλον εἶναι ἴσως ἐνδιαφέρουσα ἀλλὰ θὰ μᾶς πῆγαινε πολὺ μακριὰ ἢ ἀναλυτικὴ παρουσίασή της. Διάφορες ὑποθέσεις ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ καὶ οἱ εὐφύστερες ἐξ αὐτῶν χρησιμοποιοῦν τόσο ἐναλλακτικούς δείκτες ὅσο καὶ βαθμούς ἀβεβαιότητας. Τὸ «διασημότερο» σχετικὸ μοντέλο εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ΟΗΕ πού κάνει ἤδη προβολές ἀνά χώρα μέχρι τὸ ἔτος 2025 καὶ «περιφερειακές» προβολές μέχρι τὸ 2100. Ἀντίστοιχα, ἡ Διεθνὴς Τράπεζα διενεργεῖ φιλόδοξες καὶ προφανῶς ἀνασφαλές στατες προβολές ἀνά χώρα μέχρι τὸ 2155. Ἀντίστοιχους ὀρίζοντες χρησιμοποιεῖ ἡ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τῶν ΗΠΑ καὶ βλέπει κανεὶς εὐκολα ὅτι οἱ μεταξὺ τους διαφορές εἶναι ἀμελητέες. Οἱ ὑποθέσεις τῶν ὀργανισμῶν αὐτῶν δὲν παίρνουν ὀπὸψη τὴν πιθανότητα ἐπιδημιῶν, ἀπρόβλεπτων καταστροφῶν καὶ πολέμων ἐνῶ ὑποθέτουν ὅτι ὁ κόσμος θὰ ζεῖ μιὰ παρατε-

ταμένη περίοδο ἐλαφρᾶς ἀνάπτυξης (πού ὀνομάζεται κοινωνικοοικονομικὴ) καὶ ἐλαφρῶς καμπτόμενους δείκτες γονιμότητας ὀφειλόμενους στὰ κυβερνητικὰ προγράμματα οἰκογενειακοῦ προγραμματισμοῦ. Ὁ μέσος ὀρος ζωῆς ὑποτίθεται ἀκόμη ὅτι θὰ αὐξάνει κατὰ 2,5 χρόνια ἀνά πενταετία μέχρι τὰ 82,5 χρόνια γιὰ τίς γυναῖκες καὶ τὰ 75 γιὰ τοὺς ἄντρες. Διάφορες ἄλλες ὑποθέσεις χρησιμοποιοῦνται, πού ἀγγίζουν φιλόδοξες ἀλλαγές τῶν πολιτισμικῶν προτύπων τῆς κάθε κοινωνίας. Ὅλοι πάντως συμφωνοῦν ὅτι μὲ τίς παρούσες τάσεις, στὸ τέλος τοῦ 21ου αἰῶνα θὰ ἐπέλθει μιὰ τάση σταθεροποίησης περὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν δέκα δισ. κατοίκων ἐνῶ ἡ οὐσιαστικὴ κάμψη τῶν ἀξητικῶν ρυθμῶν εἶναι πιθανόν νὰ ἀρχίσει ἀρκετὰ νωρίτερα, ἀλλὰ ὄχι πρὶν ἀπὸ τὸ 2050. Ἀκόμη φαίνεται ὅτι τὸ 95% περίπου τῆς συνολικῆς ἀξησης θὰ συμβεῖ στὶς χώρες τοῦ λεγόμενου Τρίτου κόσμου, ἔτσι ὄστε, ἐνῶ ὁ Βορρὰς θὰ διαθέτει τότε περὶ τοὺς 1,5 δισ. κατοίκους, ὁ Νότος θὰ ἔχει ἀνέλθει στὰ ὀκτώ, ἴσως καὶ ἐννέα δισεκατομμύρια. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ Ἀφρικὴ θὰ εἶναι ἡ δεύτερη—πληθυσμιακά— περιοχή τοῦ κόσμου, διατηρώντας τοὺς σχετικούς ρυθμούς της, ἐνῶ ἡ Νότια Ἀσία, μὲ 1,5 δισ. κατοίκους σήμερα, θὰ ἔχει πιθανότατα ἀγγίξει τὰ 3,5 δισ. Ἀντίθετα, ἡ Ἀνατολικὴ Ἀσία θὰ φτάσει σ' ἓνα ἐπίπεδο σταθερότητας πρὶν ἀπὸ τὸ 2050 ὡς συνέπεια τῆς συνεποῦς καὶ ἀποφασιστικῆς πολιτικῆς τῆς Κίνας κυρίως. Τέλος, ἡ Νότια Ἀμερικὴ θὰ ἀκολουθήσει μιὰ διαρκῶς καμπτόμενη καμπύλη πληθυσμιακῆς ἀξησης.

Ἐν πάση περιπτώσει, ἡ ἀνασφάλεια τῶν ὀποιοῦνδήποτε προβλέψεων εἶναι μεγάλη: ἐάν σέ μιὰ κοινωνία ἓνα κορίτσι ἀνατρέφεται μὲ τὴν προοπτικὴ ν' ἀποκτήσει ἕξι παιδιά ἀντὶ γιὰ τρία, τότε θὰ ἀποκτήσει 216 ἐγγόνια ἀντὶ γιὰ 27. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ θέσουμε διαφορετικὰ, ἂν παρουσιαστεῖ μιὰ ἀργοπορία στὸν στόχο τοῦ ἀπλοῦ «ἐπιπέδου πληθυσμιακῆς ἀντικατάστασης» (ὅπου οἱ θάνατοι ἐξισοῦνται τελικά μὲ τίς γεννήσεις) κατὰ δέκα χρόνια, ὁ παγκόσμιος πληθυσμὸς μπορεῖ νὰ αὐξηθεῖ κατὰ 1-1,5 δισ. ἀνάλογα μὲ τὴν χρονικὴ στιγμή πού θὰ ἀρχίσουμε τοὺς ὑπολογισμούς. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὰ στοιχειώδη αὐτὰ μαθηματικά, ἄς προσθέσουμε ἀπλῶς ὅτι, σύμφωνα μὲ ὄλες τίς ἐνδείξεις, ἡ Κίνα δὲν θὰ σταθεροποιήσει τὸν πληθυσμὸ τῆς σέ ἐπίπεδα κάτω τοῦ 1,5 δισ. καὶ ἡ Ἰνδία, μὲ 1,7 δισ. σέ ἓναν αἰῶνα, θὰ τὴν ἔχει τότε ξεπεράσει. Ἴσως λίγοι ὀμως φαντάζονται ὅτι στὴν τρίτη θέση θὰ ἔχει περάσει τότε μιὰ ἀφρικανικὴ χώρα, ἡ Νιγηρία, ἡ ὁποία, ἂν καὶ ἐξαιρετικὰ ἀραιοκατοικημένη πρό τῆς-ἀποικιοκρατίας, θὰ φτάσει τὸ μισὸ δισ.

πρὶν ἀπὸ τὸ 2100. Ἐκτός ἂν προλάβει τὸ AIDS.

Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἡ δραματικὴ πτώση τῆς παιδικῆς θνησιμότητας καὶ ἡ θεαματικὴ ἄνοδος τοῦ μέσου ὀρου ζωῆς (ἄνω τῶν 70 ἐτῶν, ἀκόμη καὶ σέ πολλές τριτοκοσμικῆς χώρες) συνεργοῦν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Τὸ πῶς αὐτὸ συνέβη, μπορεῖ νὰ φωτιστεῖ μὲ ἓνα μόνο παράδειγμα, ἐκεῖνο τῆς ἔλνοσας. Στὴ Σρί Λάνκα ὁ δείκτης θνησιμότητας ἦταν μέχρι τὸ 1945 τῆς τάξεως τοῦ 22 τοῖς χιλίοις. Μιὰ καμπάνια κατὰ τῆς ἔλνοσας πού ἐξαπολύθηκε τὸ 1946 μῆσω τῆς χρήσης τοῦ DDT, πού ἐξολοθρεῦει τὸν ἀνωφελὴ κῶνωπα, μείωσε τὸ δείκτη θνησιμότητας κατὰ τὸ 1/3, ἐνῶ τὸ 1975 ἡ μείωση εἶχε ἀνέλθει στὰ 2/3 τοῦ ἀρχικοῦ δείκτη. Παρεμφερεῖς μείωσεις παρατηρήθηκαν σ' ὄλη τὴ νότια καὶ νοτιοανατολικὴ Ἀσία. Ἀντίστοιχα, διάφορα προγράμματα ὕδρευσης-ἀποχέτευσης μείωσαν ἀποφασιστικὰ τοὺς δείκτες θνησιμότητας ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς οὐδέ-ἄλλως ἄλλαξε τίς ἐρωτικές του συνήθειες καὶ ἡ γεννητικότητα παρέμεινε σταθερὴ. Στὴν Τζαμάικα ὁ σχετικὸς δείκτης ἔπασε κατὰ 23% τὴ δεκαετία 1940-50, στὴν Ταϊβάν κατὰ 43%, στὸ Πουέρτο Ρίκο κατὰ 46% καὶ στὶς Σεϋχέλλες κατὰ 52%. Καὶ ἡ πτώση αὐτὴ συνεχίζει μὲ τάση σταθεροποίησης περὶ τὰ ἐπίπεδα τῶν χωρῶν τοῦ Βορρὰ.

ΕΝΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΙΑΙΡΕΜΕΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ἡ πληθυσμιακὴ ἀξηση, ὅπως ἔχει ἡ-δη διαφανεῖ, ἀκολουθεῖ ἐντελῶς διαφορετικούς ρυθμούς στίς διάφορες περιοχές τοῦ πλανῆτη. Ὁ κλασικὸς διαχωρισμὸς «ἀνεπτυγμένου» καὶ «ὑπανάπτου» κόσμου ἢ Βορρᾶ-Νότου διατηρεῖ τὴν ἀναλυτικὴ του ἀξία ἐν προκειμένω. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Βορρὰς τὴν 35ετία 1950-1985 εἶδε τὸν πληθυσμὸ του ν' αὐξάνει ἀπὸ 0,8 σέ 1,2 μόλις δισ. κατοίκους, ὁ Νότος πέρασε ἀπὸ τὰ 1,6 στὰ 3,7 δισ. κατὰ τὴν ἴδια περίοδο. Στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου αὐτῆς ἡ Λατινικὴ Ἀμερικὴ ἦταν ἡ ταχύτερα αὐξανόμενη πληθυσμιακὴ περιοχή τοῦ πλανῆτη, ἐνῶ σήμερα προηγεῖται ἡ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ἀσία κάμπτει αἰσθητὰ τοὺς ρυθμούς της, μὲ προεξέχουσα τὴν Κίνα. Ἄν τώρα ρίξουμε μιὰ ματιὰ στίς δέκα χώρες μὲ τὸ μεγαλύτερο πληθυσμιακὸ βάρος, θὰ ἔχουμε τὴν ἀκόλουθη σειρά: Κίνα 1.063 ἑκατ., Ἰνδία 760, Σοβ. Ἐνωση 275, ΗΠΑ 240, Ἰνδονησία 165, Βραζιλία 136, Ἰαπωνία 130, Πακιστάν 104, Μπαγκλαντές 101, Νιγηρία 100. Ἀριθμοὶ φυσικά μὲ ἐντελῶς σχετικὴ σημασία, ἀφοῦ ἡ ἔκταση τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἐπομένως καὶ ἡ πληθυσμιακὴ πυ-

κνότητα, ποικίλουν αισθητά. Καθώς πλησιάζουμε στο τέλος της χιλιετίας τὰ δημογραφικά κριτήρια που απαιτούνται είναι σαφώς πιο έκλεπτυσμένα. Έτσι, είναι χρησιμότερη η διάκριση μεταξύ ταχέως και βραδέως αναπτυσσόμενων πληθυσμιακά χωρών, όπου τὰ μεγέθη είναι κατά κανόνα αντίστροφως ανάλογα τών οικονομικών μεγεθών.

Ήδη από τὸ 1945 ὁ δημογράφος Φράνκ Νότσταϊν είχε σκιαγραφήσει τὴν περίφημη θεωρία του περί δημογραφικῶν ἀλλαγῶν που τὴν ὀνόμασε «θεωρία τῆς μετάβασης». Βασισμένη στο μοναδικό διαθέσιμο εὐρωπαϊκό πρότυπο, χρησίμευσε ἔκτοτε ὡς μοντέλο γιὰ πλῆθος δημογραφικῶν μελετῶν, υποθέτοντας τρία βασικά στάδια στὶς σύγχρονες πληθυσμιακές ἐξελίξεις.

Κατὰ τὸ πρῶτο, που χαρακτηρίζει τὶς παραδοσιακές κοινωνίες, οἱ δείκτες θνησιμότητας καὶ γεννητικότητας είναι ὑψηλὸι καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει συνήθως ἐλάχιστα. Κατὰ τὴ φάση τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τούς οἱ κοινωνίες διατηροῦν ὑψηλοὺς ρυθμούς γεννητικότητας, ἀλλὰ ὁ δείκτης θνησιμότητας πέφτει αισθητά, με ἀποτέλεσμα σημαντικές πληθυσμιακές αὐξήσεις. Τέλος, κατὰ τὴ φάση τῆς εἰσόδου τούς οἱ κοινωνίες κρατοῦν χαμηλά καὶ τὸ δείκτη γεννητικότητας, με ἀποτέλεσμα τὴν ἐξισορρόπηση.

Ἡ προσέγγιση αὐτή, ἂν καὶ ὑπερπλουστευτική, δέν παύει νὰ προδίδει ψήγματα ἰδιοφυΐας καὶ χρησιμοποίηθηκε εὐρύτατα ὡς εὐκταῖο μοντέλο γιὰ τὴν περιήγηση στοῦ Τρίτου Κόσμου. Ὅμως τὸ ζήτημα είναι με ποιές πολιτικές καὶ εἰς βάρος ποιῶν πολιτιστικῶν ἰδιαιτεροτήτων θὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ σταθεροποίηση καταρχήν, καὶ ἡ μείωση στῆ συνέχεια, τῶν δεικτῶν γεννητικότητας. Καὶ ἡ σοβαρότερη θεωρητική ἔνσταση είναι ὅτι σήμερα ὁ κόσμος δείχνει παγιδευμένος στο δεύτερο στάδιο, ἀνίκανος νὰ βελτιώσει τὸ ἐπίπεδο ζωῆς του. Ἔτσι ὥστε νὰ φτάσει στο στάδιο τῆς «ὠριμότητας» ἢ τῆς μείωσης τοῦ ρυθμοῦ τῶν γεννήσεων. Ἀντίθετα, ἔκτος ἀπὸ τὶς περιβαλλοντικές καὶ κοινωνικές ἐπιπτώσεις τῆς ἀνάπτυξης, ἀκόμη καὶ οἱ ὄροι διαβίωσης, που μετρῶνται σὲ καθαρὸς οἰκονομικούς ὄρους, δείχνουν νὰ χειροτερεύουν σὲ μιά σειρά χωρῶν, ἂν ὄχι ἠλείρων.

Συνεπῶς οἱ τριτοκοσμικές κοινωνίες δέν ἔχουν κανένα λόγο ν' ἀλλάξουν τὴν ἀναπαραγωγική τους συμπεριφορά, καθὼς τὰ παιδιά ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἐπιθυμητά, προσδίδοντας πέραν τῆς ἱκανοποίησης τοῦ βιολογικοῦ ἐνστικτοῦ κύρος, ἀσφάλεια γιὰ τὰ γηρατειά καὶ τὴ δυνατότητα γιὰ ἕναν ἄρθρο ζωῆς, ἐνδοοικιακό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἡ δεύτερη αὐτῆ φάση τοῦ Νότσταϊν δείχνει ἄλλω-

στε νὰ διαρκεῖ ὑπερβολικά, σὲ σημεῖο που παρατεταμένοι ἀξητικοὶ ρυθμοὶ τῆς τάξεως τοῦ 3% τὸ χρόνο νὰ φέρουν σὲ ἀπόγνωση προγραμματιστές καὶ κυβερνήσεις, ἀφοῦ ὁ κοινωνικός μετασχηματισμὸς πάντοτε ἐκκρεμεῖ, παρά τὶς σοσιαλιστικές καὶ ἄλλες διακηρύξεις, τὶς ἐκπορευόμενες ἀπὸ ποικίλες κατευθύνσεις. Ὑπ' αὐτές τὶς συνθήκες, οἱ τοπικοὶ πληθυσμοὶ ξεπερνῶν συχνὰ τὴ φέρουσα ἱκανότητα τῶν οἰκοσυστημάτων στά ὅποια ἀνεκαθεν βάσιζαν τὴν με τὴν εὐρεία ἔννοια ἀναπαραγωγή τους, με ἀποτελέσματα γνωστά πλέον: ἀποδάσωση, ὑπερβόσκηση, διάβρωση, ἐρημοποίηση, εἰσροή στὶς μεγαλουπόλεις. Ὁ ὑπερπληθυσμὸς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης καὶ συνδυαζόμενος με τὶς ἄλλες ἐπιπτώσεις τῆς συσσώρευσης καὶ τῆς τεχνολογικῆς εἰσροῆς, ἀνοβαίνει καταστροφικός, ἐνός οἱ κοινωνικές ἀλλαγές ἀναμένουν. Ἐν προκειμένω θὰ ἐπανέλθουμε ὁμῶς.

Τὸ σύνολο τοῦ Τρίτου Κόσμου ἔχει σήμερα εἰσέλθει στὴν τέταρτη δεκαετία τῆς ταχύτατης πληθυσμιακῆς του ἐξάπλωσης. Οἱ χώρες αὐτές ὄχι μόνο «ἔχουν ἀποτύχει νὰ ὀλοκληρώσουν τὴ δημογραφική τους μετάβαση», κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Λέστερ Μπράουν, ἀλλὰ συναντοῦν διαρκῶς ὀξυνόμενα οἰκολογικά καὶ οἰκονομικά προβλήματα. Μάλιστα πολλοὶ φοβοῦνται —ἢ ἔως ἐλπίζουν— ὅτι μιά αὐξηση τῶν δεικτῶν θνησιμότητας, ὡς συνέπεια τῶν ἄθλιων συνθηκῶν διαβίωσης, γίνεται σήμερα ὀλο καὶ πιθανότερη. Ἔτσι ὁμῶς οἱ χώρες αὐτές θὰ ἐπανέλθουν παραδόξως στο πρῶτο στάδιο τοῦ Νότσταϊν, τὸ ὅποιο θὰ συνοδεύεται πλέον ἀπὸ μιά ἐξαθλίωση πρωτόγνωρη σὲ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ταυτόχρονα θὰ ἀποδειχθεῖ καὶ ἡ πλήρης χρεοκοπία τῶν ἀναπτυξιακῶν ὀραμάτων, ἂν δέν ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ γίνεται ἐμφανῆς στοὺς πολ-
λοῦς.

Ὁ δημογραφικὰ διαιρεμένος κόσμος μας εἶναι ἀκόμη βαθύτερα διαιρεμένος σὲ οἰκονομικούς ὄρους. Με τὴν πληθυσμιακὴ αὐξηση τῆς Ἑὐρώπης νὰ ἀγγίζει τὸ ἀπόλυτο μηδέν καὶ νὰ συνοδεύεται ἀπὸ αὐτές τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ τῆς Ὠκεανίας, ὁ ἐκβιομηχανισμένος ἢ «λευκός» αὐτός κόσμος, που δέν ξεπερνᾷ σήμερα τὰ 1,2 δισ., δείχνει νὰ εὐμερεῖ, με οἰκονομικούς πάντοτε ὄρους. Τὰ ὀλοῖοιπα 3,8 δισ. ἢ ὁ Τρίτος Κόσμος, με ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ζεῖ μιά βαθύτατη οἰκονομικὴ κρίση που συχνὰ ἐκφράζεται καλύπτεται με οἰκολογικούς ὄρους. Πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ἕναν κόσμο ὅπου ἡ πείνα ἔχει ἀναχθεῖ σὲ διαρθρωτικό φαινόμενο καὶ ὅπου 500 ἑκατ. ἄτομα ὑποφέρουν ἀπὸ ὑποσιτισμό. Ἐκεῖ ἡ ἐτήσια πληθυσμιακὴ αὐξηση ξεπερνᾷ τὸ 2% καὶ —ἂν ἐξαιρεθοῦν ἡ Κίνα καὶ οἱ

Νέες Βιομηχανικές Χώρες (Ἰαπωνία, Ταϊβάν, Νότια Κορέα, Σιγκαπούρη)— ὁ ρυθμὸς αὐτὸς ξεπερνᾷ τὸ 2,5%. Πρόκειται γιὰ τὸν φαῦλο κύκλο μῆς σχετικὰ νεογέννητης ὑπανάπτυξης δ-
που ἢ μιά ἀρνητικὴ τάση ἐνισχύει τὴν ἄλλη. Οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι ἐλάχιστες. Ἐκτός ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Εἰρηνικοῦ, ὅπου δημιουργεῖται πλέον μιά νέα παγκόσμια βιομηχανικὴ περιφέρεια, ἐλάχιστες χώρες μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς ὅπου ἡ δημογραφικὴ μετάβαση δείχνει νὰ ἔχει λίγο πολὺ ὀλοκληρωθεῖ καὶ οἱ ὅποιες δέν ἐπηρεάζουν ἰδιαίτερα τὰ περιφερειακά πληθυσμιακά βάρη. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐξέχουσα θέση κατέχουν λατινοαμερικανικές χώρες με σχετικὰ χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες, ὅπως ἡ Ἀργεντινὴ, ἡ Οὐρουγουάη, ἡ Χιλή καὶ ἡ Κούβα. Ἀντίθετα, ἐκεῖ ὅπου τὰ βάρη εἶναι μεγαλύτερα (Βραζιλία, Μεξικὸ, Κολομβία), τὰ πράγματα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικά. Μόνο που ὁ ὑπερπληθυσμὸς δέν εἶναι —τὸ ξανάπαμε— ἡ αἰτία τῆς φτώχειας. Ἡ τελευταία, θεωρούμενη ὡς σχετικὴ ἢ ἀπόλυτη, εἶναι προϊόν τῆς εποχῆς μας, «ἐποχῆς τῆς ἀνάπτυξης».

Παραμένει ὁμῶς γεγονός ὅτι γιὰ χώρες ὅπως ἡ Κίνα καὶ τὸ Ἰράν, με ἐτήσιους ρυθμούς αὐξησης 4,2% καὶ 3,0% ἀντίστοιχα, οἱ προβολές εἶναι καταστροφικές. Κι ἂν ὁ Χομεϊνὶ ἢ ὁ Μεγκίστου βρῆκαν προσωρινὰ τὴ λύση σὲ περιφερειακούς πολέμους, δέν θὰ ἔπρεπε νὰ εὐχεται κανεὶς παρόμοιες λύσεις γιὰ τὸν ὑπόλοιπο Τρίτο Κόσμο. Ἢδη ὀρισμένες ἀσιατικές χώρες δείχνουν νὰ κερδίζουν μέρος τοῦ παιγνιδιοῦ (Ἰνδονησία, Ταϊλάνδη, Κίνα, Μαλαισία) δείχνοντας τὸ δρόμο, ἀλλὰ πληρώνοντας ταυτόχρονα ὑψηλότατο κοινωνικὸ κόστος, καθὼς τὰ οἰκογενειακά τους προγράμματα ἔχουν σαφεῖς παρενέργειες καὶ συναντοῦν ἔντονες ἀντιδράσεις.

Ο ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΩΣ ΑΛΛΟΘΙ

Φτώχεια, κακὴ διατροφή, οἰκολογικές καταστροφές, ἰδοῦ ἡ εἰκόνα τοῦ Τρίτου Κόσμου σήμερα. Ὅμως θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἀποδοθοῦν ὀλα τὰ κακά τοῦ 20οῦ αἰῶνα στον ὑπερπληθυσμό, ὅπως θὰ ἠθελε ἡ νεοφιλελεύθερη σχολή. Ἐξίσου ἀνιστορικὴ εἶναι ἡ στάση πολλῶν μαρξιστῶν διανοουμένων —ὅπως ὁ Ἐντσεμπέργκερ— καὶ πολιτικῶν —ὅπως ὁ Φιντέλ— που θεωροῦσαν ἐδῶ καὶ δύο δεκαετίες ἐντελῶς δευτερεύον τὸ πληθυσμιακὸ ζήτημα. Οἱ πρῶτοι ὑπερεκτιμοῦν τὴν ἀναλυτικὴ ἔννοια τῆς φέρουσας ἱκανότητας ἕνός οἰκοσυστήματος, δανειζόμενοι τὶς στοιχειώδεις ἀρχές τῆς πληθυσμιακῆς οἰκολογίας λίγο ἀδέξια. Οἱ δεῦτεροι θεωροῦν ὅτι ἡ ἐπανάσταση

θά λύσει όλα τὰ προβλήματα (μεταξύ αὐτῶν καὶ τὸ πληθυσμιακὸ) καὶ διὰ μέχρι τότε ὄσο περισσότεροι εἶναι οἱ προλετάριοι τόσο τὸ καλύτερο. Ἐντούτοις καὶ οἱ δύο ἄκρῳες πῶς πάνω ἐκδοχὲς δὲν στεροῦνται ἐντελῶς λογι-κοφάνειας ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἀποβά-λουν τὸ ἰδεολογικὸ στοιχείο ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή τους. Παραμένει ἄλλωστε γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς τάσεις χρησιμοποιοῦν συχνότατα τελευταῖα τὸν ὑπερπληθυσμὸ ὡς ἄλλοθι γιὰ ὄσα κακὰ συμβαίνουν σὲ χώρες πού ἡ κα-θεμίᾳ χρησιμοποιεῖ ὡς ἀναλυτικὸ ὑπό-δειγμα γιὰ εὐνόητους λόγους. Σύνθηθες ἐπιχείρημα ὅτι κάπου 600 ἑκατ. ἄτομα θά ἔχουν εἰσέλθει στὴν ἀγορὰ ἐργα-σίας στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα, ἄτομα πού θά πρέπει νὰ βροῦν διεξό-δους ἐπαγγελματικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνταξῆς.

Στὸν ἀντίποδα ὁμως τῆς πῶς πάνω ἐκτίμησης βρίσκεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ παγκόσμιος πληθυσμὸς γενρᾶ καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀτόμων ἄνω τῶν 60 ἐτῶν αὐξάνει διαρκῶς. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς δείχνουν τὸ ἐπείγον τῆς ἐπανατοποθέτησης —μεταξύ ἄλ-λων— τῆς ἐννοίας τῆς ἐργασίας, κυ-ρίως μέσω τῆς ἐπιβίωσης τοῦ κατ' οἶ-κον παραγόμενου ἐργου, τῆς παραγω-γῆς τεχνολογιῶν ἐντάσεως ἐργασίας καὶ ...ἄλλων πολλῶν. Γεγονὸς παρα-μένει ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως τὰ παιδιὰ μας θά ἔχουν πολλὰ νὰ κάνουν, παρὰ τὴν αἰσιοδοξία τοῦ Γκόρντζ ὅπως ἐκφράζε-ται στοὺς *Δρόμους τοῦ Παραδείσου*. Σύμφωνα ἄλλωστε μέ τὸν Γκόρντζ καὶ πολλοὺς ἄλλους διανοητῆς, ὁ ἐλεύθε-ρος χρόνος δὲν εἶναι καθόλου κακὸ πρᾶγμα, ἀρκεῖ νὰ μὴν εἶναι ἀνυπόφο-ρος γιὰ τοὺς χρήστες του, ὅπως συχνά συμβαίνει σήμερα. Καὶ φυσικὰ ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι οἱ δεδομένοι κοινωνικοὶ σχηματισμοὶ θά εἶναι σὲ θέση νὰ καλύ-πτουν τὶς βασικὲς ἀνθρώπινες ἀνάγ-κες.

Μιά καὶ τὸ τελευταῖο καθόλου δὲν συμβαίνει σήμερα, ἡ ἐννοία τῆς φέρου-σας ἰκανότητος διατηρεῖ τὴν ψυχρὴ τῆς χρησιμότητα. Ἄν ἓνα δεδομένο οἰκοσύστημα μπορεῖ θεωρητικὰ νὰ δε-χτεῖ μεγαλύτερους ἀνθρώπινους πλη-θυσμούς ἀπὸ ἐκείνους πού φιλοξενεῖ σὲ δεδομένη χρονικὴ στιγμῆ, αὐτὸ θά ἔπρεπε νὰ γίνε σταδιακὰ, ἔτσι ὥστε οἱ κοινωνίες νὰ προσαρμοστοῦν στὶς νέες μεγαλύτερες πληθυσμιακὲς πιέ-σεις. Οἱ ραγδαῖες τεχνολογικὲς ἀλλαγές καὶ πληθυσμιακὲς μεταβολές πού ζεῖ σήμερα τὸ σύνολο τοῦ πλανῆτη δὲν ἐπιτρέπουν στοὺς τοπικοὺς πληθυ-σμούς νὰ ἀναπροσαρμοστοῦν θεσμι-κά, διοικητικὰ καὶ ὀργανωτικὰ, ὥστε ἡ συμπεριφορὰ τους πρὸς τὴ φύση νὰ ἐξασφαλίσει νέες ἰσορροπίες. Μάλι-στα εἶναι σπανίως δυνατὴ ἀκόμη καὶ ἡ ἀφομοίωση τῶν θετικῶν στοιχείων πού ἐμπεριέχει ἡ τεχνολογικὴ καινο-τομία. Πολύ δυσκολότερη εἶναι —γιὰ

προφανεῖς λόγους— ἡ ἐγκαιρὴ ἀνα-προσαρμογὴ τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ἐποικοδομήματος τὸ ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῆς ἰδεολογίας, τῆς γνώσης ἢ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἔ-τσι οἱ κοινωνίες στεροῦνται προσανα-τολισμοῦ, τρόπων ἐρμηνείας τοῦ κό-σμου, σχεδίου. Ἡ οἰκολογικὴ ὑπο-βάθμιση καὶ ἐκπτώχευση προβάλλουν τότε ὡς φυσιολογικὴ συνέπεια τῶν πῶς πάνω, ἀποτυπώνοντας ὁμως μιά δυ-ναμικὴ ἀπειρίας πολυπλοκότερη ἀπὸ τὴ στατικὴ ἐννοία τῆς παραβίασης τῆς φέρουσας ἰκανότητος.

Ἡ τελευταία ἔγινε τῆς μόδας μετὰ τὸ Παγκόσμιο Πληθυσμιακὸ Συνέδριο πού ἔγινε τὸ 1974 στὸ Βουκουρέστι. Πλειάδα μελετῶν χρηματοδοτήθηκε ἔκτοτε ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς γιὰ νὰ ἀναλύσει τὶς «πολύπλοκες σχέ-σεις μεταξύ πληθυσμοῦ, φυσικῶν πό-ρων, περιβάλλοντος καὶ ἀνάπτυξης». Ὅμως, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἡ κατα-νόηση τέτοιου τύπου προβλημάτων ἀ-πὸ τὴ σκοπιὰ πολυπλοκῶν γραφειο-κρατικῶν ὀργανισμῶν εἶναι δύσκολη καὶ μάλιστα ὀδηγεῖ νομοτελειακὰ στὴν υἱοθέτηση καταστροφικῶν προ-γραμμάτων ὅπως τὸ ἐποικιστικὸ πρό-γραμμα τῆς Ἰνδονησίας ἢ ἀπλῶς ἀνε-παρκῶν, ὅπως ἐκεῖνα τῆς Διεθνoῦς Τραπεζῆς στὴν Ἑλλάδα (π.χ. τὸ πρό-γραμμα ἀνάπτυξης Δασικῶν Χωριῶν). Ἡ ὀδύετερη ἐννοία τῆς «ἀνάπτυξης», πού μονίμως ἐπιπροστίθεται σὲ κάθε ἀνάλυση ὡς ὄστος στόχος, ἀποδει-κνύεται κατὰ κανὸνα ἀνιστορικὴ. Ἡ

«ὑπανάπτυξη», ὡς σύγχρονο προϊόν, θά ἦταν ἀσφαλῶς προσηφορότερη καὶ ἱστορικότερη ἐννοία.

Οἱ ἀθῶοι συσχετισμοὶ μεταξύ ὑπερ-πληθυσμοῦ καὶ οἰκολογικῆς ὑποβάθ-μισης καταρρέουν ἐκεῖ ὅπου ἡ οἰκολο-γικὴ ὀπτικὴ ὑποκαθιστᾶ τὶς παραδο-σιακὲς προσεγγίσεις. Ἔχουμε γιὰ πα-ράδειγμα ἐκτεταμένα συζητήσῃ στο παρελθόν τὸ ζήτημα τῆς παράλληλης οἰκολογικῆς καὶ παραγωγικῆς ὑπο-βάθμισης τῆς ὀρεινῆς Ἑλλάδας ὡς συνέπεια τῆς πληθυσμιακῆς αἰμορρα-γίας. Σὲ παρόμοια συμπεράσματα κα-ταλήγει μιά ἐνδιαφέρουσα πρόσφατη μελέτη γιὰ τὰ Ἰμαλῆα, ἀπ' ὅπου συ-νάγεται σαφῶς ὅτι ἡ πληθυσμιακὴ ἐ-κροή καὶ ἡ συρροή στις ἰνδικὲς μεγα-λουπόλεις καταλήγει σὲ ἐκτεταμένη διάβρωση στὰ ὀρεινά, ὅπου οἱ ἄλλοτε καλλιεργούμενοι ἀναβαθμοὶ εἶναι πλέ-ον ἀδύνατο νὰ συντηρηθοῦν. Μιά μα-τιὰ στὰ κοντινότερα μας ἑλληνικὰ νη-σιὰ ἐπιβεβαιώνει ἄνετα τῆς θεωρίας τὸ ἀληθές. Ἄλλωστε οἱ μαλθουσιανὲς ἐ-ξισώσεις δύσκολα ἐφαρμόζονται δταν συγκρίνουμε τὴν ὑπερανεπτυγμένη λι-λιπούτεια Σιγκαπούρη (μέ πυκνότητα 6.000 ἀτόμων ἀνά τετρ. χιλιόμετρο) καὶ τὴν ἐκπτώχευμένη Μαυριτανία με ἓνα ἄτομο ἀνά τετρ. χιλ. Ἄς θυμίσου-με μόνο ὅτι, παρὰ τὰ πληθυσμιακὰ ἐ-πιφαινόμενα, ὁ μέσος ὄρος ζωῆς στὴν πρώτη εἶναι 73 χρόνια καὶ στὴ δεύτερη 45. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἀκόμη ὅτι ἡ Ἑδρῶπη εἶναι ἡ πῶς πυκνοκατοικημέ-νη ἡπειρος καὶ ὅτι ἡ ὀλλανδία μέ 341 κατοίκους ἀνά τετρ. χιλμ. τὰ ἔχει κα-

ταφέρει μάλλον καλά σε ένα απόλυτα τεχνητό περιβάλλον, τουλάχιστον εξίσου καλά με τη Σουηδία (20 κάτοικοι ανά τετρ. χιλμ.) και τό σχετικά καλοδιατηρημένο φυσικό της οικοσύστημα. Έπομένως, οι πληθυσμιακές πυκνότητες ελάχιστα προσφέρονται για την κατανόηση των φαινομένων οικολογικής και παραγωγικής υποβάθμισης ή τό αντίστροφο.

Έκεί όπου ή έννοια της φέρουσας ικανότητας έχει τό μεγαλύτερο νόημα είναι στό πρόβλημα της κατανομής της γεωργικής γής. Ένώ σε όλη τή διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας οι τυχόν πληθυσμιακές αυξήσεις έβρισκαν συνηθέστατα διέξοδο σε μία επέκταση των καλλιεργούμενων γαιών και —πολύ σπανιότερα— σε έντατικοποίηση της παραγωγής, σήμερα τά περιθώρια έχουν στενέψει, αν όχι έξαντληθεί. Στην πραγματικότητα δέν ύφίστανται πλέον διαθέσιμες γεωργικές γαίες και ή όποια επέκταση ακολουθεί τούς νόμους του Ρικάρντο, καθώς οι άποδόσεις είναι φθίνουσες. Ταυτόχρονα οι επέκτασεις αυτές είναι έντονα καταστροφικές για τό περιβάλλον και έχουν ως σύνθετες άποτέλεσμα τήν προϊούσα έρημοποίηση, τήν άποδάσωση και τή διάβρωση. Άπό κοινωνική σκοπιά ή δυνατότητα πρόσβασης στη γή ή άλλως ή έγγεια ιδιοκτησία, διαρκώς μειώνεται για μεγάλο μέρος των άγροτικών πληθυσμών.

Ό υπερπληθυσμός παίζει άσφαλώς τό ρόλο του, όμως περισσότερο υπεύ-

θυνη είναι ή άναπτυξιακή διαδικασία per se πού άπολήγει σε μεγάλη συγκέντρωση των γαιών σε όλο και λιγότερα χέρια. Η νέα τεχνολογία και τεχνογνωσία δέν είναι εύκολα άφομοιώσιμη άπό τό σύνολο του πληθυσμού και ή πρόσβαση στό τραπεζικό σύστημα καθόλου αυτόνομη για τούς πολλούς. Έτσι οι κοινωνικές άνισότητες διευρύνονται διαρκώς και ή φτώχεια άποκτά για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία μία τέτοια οξύτητα. Σήμερα 800 έκατ. άτομα ζούν σε κατάσταση «άπόλυτης φτώχειας» σύμφωνα με τή συντηρητική Διεθνή Τράπεζα, ενώ αν πάρουμε τό κλασικό παράδειγμα της Ίνδίας θά δούμε ότι οι άκληροι άγρότες άρχηγοί οικογενειών πέρασαν άπό τά 15 έκατομμύρια τό 1961 στό 30 έκατ. σήμερα, ως συνέπεια άκριβώς της πράσινης επανάστασης. Ό υπερπληθυσμός συντελεί έν μέρος πός αυτή τήν κατεύθυνση μέσω της αύξουσας ζήτησης της γής, πού ώθει τις τιμές στό ύψη.

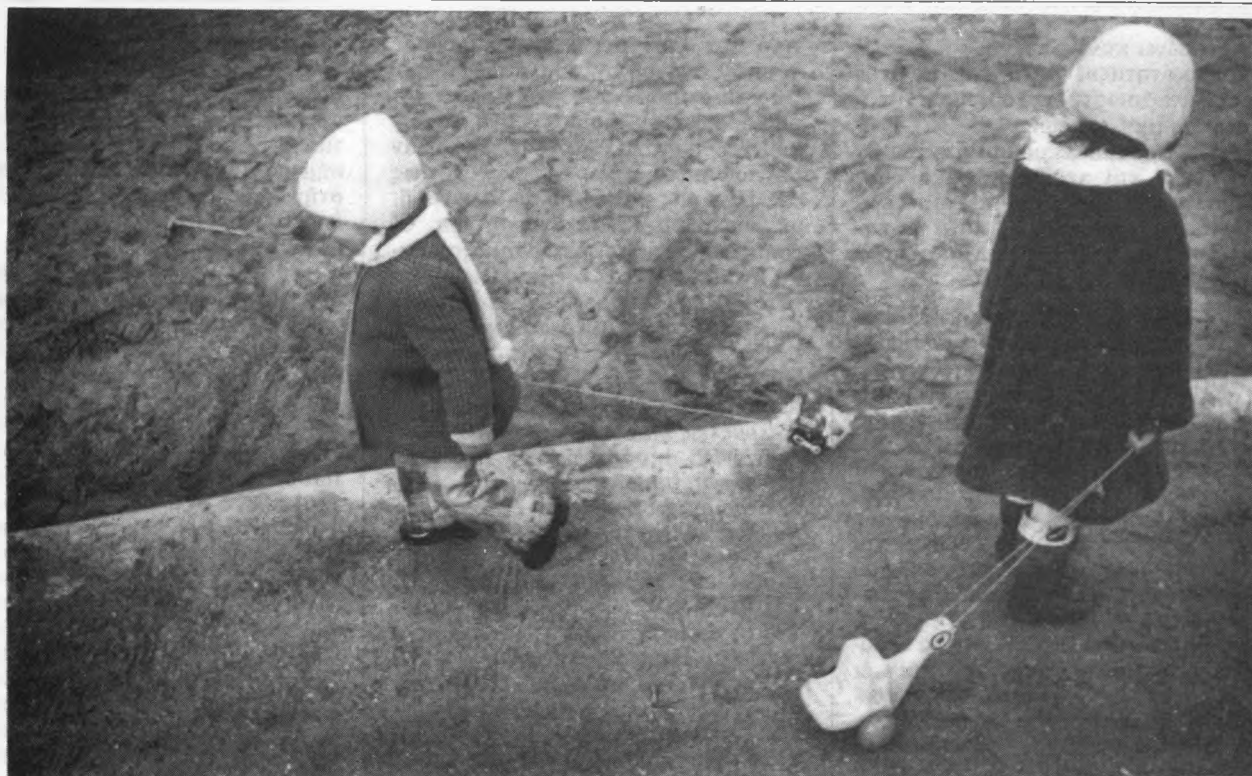
Έτσι, άπό ένα σημείο και μετά, μόνο οι πλούσιοι μπορούν νά τήν αγοράσουν. Διακόσια δισ. άτομα ζούν λοιπόν σε κατάσταση άπόλυτης έξαθλίωσης σε μία χώρα πού υπερφανεύεται για τή διατροφική της άυτονομία και πού μεταβλήθηκε προσφάτως σε εξαγωγέα σιτηρών. Έδώ θά πρέπει νά προσθέσουμε ότι τό 1/4 των ιδιοκτητών γής στην Ίνδια διαθέτει κλήρο πού δέν ξεπερνά τά 10 στρέμματα, άριθμός έξαιρετικά χαμηλός για νά διατραφεί μία έπταμελής ή έννεαμελής

οικογένεια. Άντίστοιχες εξελίξεις παρατηρούνται στό Πακιστάν, τό Μπαγκλαντές, τή Σρί Λάνκα. Ίσχυρότατες πιέσεις άσκούνται λοιπόν στις δασικές ή θαμνώδεις έκτάσεις πού χρησιμοποιούνται για τήν κάλυψη ένεργειακών αναγκών, στό βοσκοτόπια και στό άλιευτικά πεδία. Η ιδιοκτησία έγκαθιδρύεται παντού και ή συγκεντροποίηση προχωρεί άκόμη και σε χώρες με σοσιαλιστικούς προσανατολισμούς, ίσως και περισσότερο σ' αυτές. Τό περιβάλλον μεταβάλλεται σε φυσικό πόρο και στη συνέχεια σε συντελεστή της παραγωγής. Για πόσο λίγο όμως...

Στή Νότια Άμερική τό χάσμα στην έγγεια ιδιοκτησία είναι πολύ παλιά ιστορία και έπομένως ό υπερπληθυσμός δέν έχει τίποτα νά κάνει με τό ζήτημα. Δέν είναι άσύνηθες φαινόμενο ένα 5% του πληθυσμού μιας χώρας νά κατέχει τά τρία τέταρτα της γής και οι άγροτικές μεταρρυθμίσεις λίγα πράγματα κατάφεραν πός τήν κατεύθυνση μιας δικαιότερης κατανομής. Άντίθετα, στην Άφρική οι άκληροι γεωργοί συνιστούν μία έντελώς νέα τάξη. Ούτως ή άλλως ή έγγεια ιδιοκτησία είναι σύγχρονος θεσμός σε μία πλειάδα κοινωνιών, όπου παλαιότερα τό φυλετικό δίκαιο ύπαγόρευε δικαιώματα χρήσης μόνο και όχι κατοχής του έδάφους.

Ό υπερπληθυσμός, μαζί με τήν κατάρρευση της φυλετικής οικονομίας και τήν άποσαθρότητα του οικιακού τρόπου παραγωγής, οδηγούν σήμερα σε μαζικές μεταναστεύσεις πού, αν δέν έχουν ως προορισμό τους τις τενεκεδουπόλεις, οδηγούν σε καταστροφή πολύτιμων φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων. Όμως αν οι αθόρμητες μεταναστεύσεις προσφέρουν πρόσκαιρες μόνο βαλβίδες διαφυγής, οι οργανωμένες κεντρικά, κατευθυνόμενες προσπάθειες έχουν δραματικότερες έπιπτώσεις: Ίνδονησία και Βραζιλία είναι τά γνωστότερα έν προκειμένω παραδείγματα.

Η έννοια της φέρουσας ικανότητας άποδεικνύεται λοιπόν χρήσιμη μόνο όταν ξεετάζουμε άλληλεπιδράσεις με μία μόνο άγνωστο: για παράδειγμα ποιο άριθμό άγελάδων μπορεί νά δεχτεί ένας βοσκότοπος ή ποιά ποσότητα ψαριών μπορούμε νά άλιεύσουμε σε δεδομένο θαλάσσιο οικοσύστημα ώστε νά μήν επέλθει μή άνατρεπτική διαταραχή. Σ' αυτό τό πλαίσιο μπορεί νά άποδειχθεί χρήσιμη όταν σε μία οικογεωγραφική προσέγγιση ακολουθήσουμε μία μέθοδο μελέτης βήμα πός βήμα. Χάνει έντελώς τήν άξία της όταν ύπεισέλθουν μεταβλητές πού δέν άγνωστον τις εισροές και έκροές (πληθυσμιακές, ένεργειακές κ.ά.), τις πολιτισμικές μεταβλητές και τήν ιστορία μιας περιοχής. Τότε, ή ίδια ή οικο-

γεωγραφία απαιτεί έναν διαισθητικό συνυπολογισμό, μιά εμπειρική προσέγγιση από την οποία δέν μπορεί νά λείψουν οί προσωπικές εκτιμήσεις. Η ύποκειμενικότητα είναι ύποχρεωμένη νά θριαμβεύσει και νά ύποκαταστήσει τήν επιστήμη μέ τή γνώση. Μ' αυτήν ακριβώς τήν έννοια, ή απόμόνωση του πληθυσμιακού παράγοντα προκειμένου νά εξηγηθεί, γιά παράδειγμα, ή πείνα στον κόσμο, είναι εξίσου άνιστορική μέ τίς προσεγγίσεις εκείνες πού παραδίδόμενες σέ έναν γεωγραφικό ντετερμινισμό, εξηγούν όλες τίς κοινωνικές συμπεριφορές μέ βάση τίς ζώνες των βροχοπτώσεων ή τούς έδαφικούς τύπους και τήν τοπογραφία.

Όπως ό υπερπληθυσμός δέν εξηγεί από μόνος του πολλά, έτσι ακριβώς δέν μπορεί νά προσφέρει άλλοθι σέ όποιαδήποτε κυβέρνηση γιά όλα τά δεινά. Όμως θά ήταν έντελώς λάθος νά άγνοηθεί άφου άποτελεί τή μέγιστη άλλαγή του είκοστού αιώνα, από αριθμητική πάντοτε άποψη, και μιά από τίς μέγιστες «παρενέργειες» τής ανάπτυξης. Καί μόνο τό γεγονός ότι, παρ' όλες τίς άποκλίσεις, ή πλειονότητα των φτωχότερων χωρών σήμερα έχει και τούς υψηλότερους ρυθμούς πληθυσμιακής αύξησης, σημαίνει πολλά. Μεταξύ άλλων ότι είναι οί μεταβολές πού διαφέρουν, όχι τά στατικά μεγέθη. Καί άκόμη ότι θά πρέπει νά είμαστε ιδιαίτερα σκεπτικιστές στην έγκαθίδρυση σχέσεων αίτιού-αίτιατου.

Τά πιά πάνω ισχύουν φυσικά και γιά τήν προσπάθεια έγκαθίδρυσης αίτιακής σχέσης μεταξύ πληθυσμιακής αύξησης και πάσης φύσεως κοινωνικών

συγκρούσεων. «Τήν ειρήνη των λαών τήν κατήργησε ή ανάπτυξη», θά έλεγε ό Ίβάν Ίλλιτς, άναζητώντας τή μιά και μοναδική λέξη πού στέκεται πίσω από όσα βιώνουμε σήμερα.

Μέ δεδομένη πάντως τήν άπουσία ενός κοινωνικού σχεδίου ικανού νά έμπνεύσει τόν έπιεγόντως αίτούμενο μετασχηματισμό, παραμένει γεγονός ότι οί πληθυσμιακές πιέσεις άποτελούν έναν διαρκή πονοκέφαλο. Μέ τήν έννοια αυτή δέν ύπερβαίνουν μόνο τή φέρουσα ικανότητα του φυσικού γεωγραφικού τους χώρου αλλά και αυτήν τής δεδομένης ύποδομής, τεχνικής και κοινωνικής. Οί τριβές προκύπτουν τότε ως φυσιολογική συνέπεια τής στέρησης νοσοκομειακής περίθαλψης, εκπαίδευσης, πρόσβασης, άποχέτευσης, ύδρευσης. Βρίσκονται στή βάση των όσων συμβαίνουν στην ταραγμένη Κεντρική Άμερική τό 1987 ή όσων συνέβησαν στην Αίγυπτο μιά δεκαετία πριν, μέ τίς μαζικές εκείνες διαδηλώσεις τής άπόγνωσης πού είχαν αίτια τους τήν κατάργηση τής επίδοσης στό ψωμί και μέ τήν έκρηξη βίας των άστυνομικών του 1986, πού έκαψαν μόνοι τους 4 ξενοδοχεία και 30 νυχτερινά κέντρα. Άς τονιστεί όμως και πάλι ότι πρέπει νά άποσυνδεθεί ό υπερπληθυσμός από όρισμένους ποσοτικούς δείκτες πού προσδιορίζουν άρνητικά τήν ευημερία ενός λαού, π.χ. τήν πείνα, μιά και γή ύπάρχει άρκετή γιά όλους, ενώ εκκρεμούν άπελπιστικά οί άγροτικές μεταρρυθμίσεις σέ μιά σειρά χωρών. Μέ τήν εξαίρεση άλλωστε όρισμένων ειδικών πε-

ριπτώσεων, όπως τό Μπαγκλαντές, οί χώρες τής πείνας δέν είναι οί πιά πνυκνοκατοικημένες. Κλασικά παραδείγματα στην κατηγορία αυτή είναι τό Λάος μέ 15 κατ./τετρ. χιλμ., τό Τσάντ μέ 4 κατ./τετρ. χιλμ., τό Μάλι μέ 6 κατ./τετρ. χιλμ. Στον αντίποδα οί δυτικοευρωπαϊκές χώρες, ή Σιγκαπούρη και ή Ίαπωνία (325 κατ./τετρ. χιλμ.). Ένα άλλο παράδειγμα είναι ή Κίνα πού γνώριζε λιμούς τό 1950 όταν είχε 500 εκατ. κατοίκους, ενώ σήμερα μέ υπερδιπλάσιο πληθυσμό δέν έχει τέτοιο πρόβλημα.

Άς προστεθεί έδώ ότι οί Κινέζοι διαθέτουν κατά κεφαλήν άγρότη τό 45% τής γής πού αντίστοιχεί στους Ίνδους, αλλά ένα σαφώς καλύτερο επίπεδο διατροφής γιά τή μεγάλη μάζα του πληθυσμού. Οί καλλιεργητικές πρακτικές, ή τεχνολογία και οί έδαφοκλιματικοί τύποι τονίζουν τήν πολυπλοκότητα του ζητήματος. Τό διατροφικό δέν είναι τόσο ένα ποσοτικό ζήτημα κατά κεφαλήν παραγωγής τροφίμων (δπου θά έπαιζε μεγάλο ρόλο και ή πληθυσμιακή αύξηση), όσο ένα ποιοτικό ζήτημα διαχείρισης των φυσικών πόρων, οργάνωσης, βαθμού μεταποίησης και —κυρίως— κατανόμης τής γής και των συντελεστών τής παραγωγής. Ό ίδιος ό Ρόμπερτ Μακναμάρα, πρόεδρος τής Διεθνούς Τραπεζής, αναδείκνυε σαφώς τή σχέση μεταξύ κοινωνικής δικαιοσύνης και έλέγχου των γεννήσεων όταν τό 1977 έλεγε στό Μ.Ι.Τ.: «Έάν ή παραγωγική αύξηση δέν συνδεθεί μέ βελτιώσεις στό επίπεδο διαβίωσης των φτωχότερων στρωμάτων, δέν πρέπει

νά αναμένει κανείς πτώση του δείκτη γεννητικότητας». Θα πρόσθετα στην παρακάτω σωστή τοποθέτηση ότι η τριτοκοσμική εμπειρία λέει πως η ανάπτυξη συμβαδίζει με αύξηση των ανισοτήτων και περιβαλλοντική υποβάθμιση που επηρεάζει περισσότερο τα φτωχά στρώματα. Γι' αυτό η «παραγωγική αβύσση» του κ. Μακαναμάρα πρέπει να «ξαναϊδωθεί».

Ο στόχος της δημογραφικής μετάβασης συνοψίζεται πλέον σε μία μείωση των δεικτών γεννητικότητας αφού οι δείκτες θνησιμότητας τείνουν —δπως είπαμε— σε σταθεροποίηση. Οι περισσότερες τριτοκοσμικές χώρες μπήκαν στο δεύτερο στάδιο στά μέσα στο αιώνα, ενώ μόλις μία δεκαετία πριν, η Αφρική, είχε παρόμοιους ρυθμούς αύξησης με την Εύρωπη και τη Βόρεια Αμερική, ένα ποσοστό που δέν ξφτανε τό 1% τό χρόνο. Τότε μέσω του έλέγχου τής θνησιμότητας περάσαμε άποτομα στό 2%, γιά να ξεφύγει πλέον ή κατάσταση άπό κάθε έλεγχο. Από κεί και πέρα, και μέ δεδομένη τήν κατάσταση τής ύπανάπτυξης στήν όποία πλέον εισέρχονται οι περισσότερες χώρες του κόσμου, ό φαῦλος κύκλος διαωνίζεται. Η φτώχεια τρέφει τόν ύπερπληθυσμό και άντιστρόφως. Τί έχει γίνει όμως μέχρι σήμερα πρός τήν κατεύθυνση του έλέγχου τών γεννήσεων;

**ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΔΡΟΜΟΥΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΜΕΤΑΒΑΣΗ**

Τά καλά νέα πού αναφέρονταν σε μία έλαφρά μείωση του παγκόσμιου δείκτη πληθυσμιακής αύξησης ήταν γνωστά εδώ και είκοσι χρόνια, αλλά οι τάσεις αυτές επιβεβαιώθηκαν μόλις τό 1984, στήν Παγκόσμια Διάσκεψη του Μεξικού.

Η κύρια διαπίστωση ήταν ότι ή πιό πάνω κάμψη όφειλόταν σε συγκεκριμένες πολιτικές έλέγχου τών γεννήσεων. Βασική διαπίστωση ήταν ακόμα ότι ή βελτίωση τών δεικτών θνησιμότητας σύντομα θά ξφτανε σε κάποια όρια, κατάσταση ύποβοηθητική άσφαλώς γιά τό πέραςμα στήν τρίτη φάση τής δημογραφικής μετάβασης. Κυρίαρχο όμως ζήτημα παρέμεινε ή εξέλιξη τής γονιμότητας. *Ήδη γύρω στό 1980 είχε παρατηρηθεί ότι στό σύνολο του Τρίτου Κόσμου ό αριθμός παιδιών ανά μητέρα είχε πέσει στό 4,6, πού σήμαινε μία μείωση κατά 20% σε σχέση μέ τή δεκαετία του '60. Σε παγκόσμιο επίπεδο ό δείκτης αυτός βρισκόταν πέρυσι στό επίπεδο του 3,89, σε σχέση μέ τό 5 τής δεκαετίας του '50. Έντούτοις, σε πολλές περιοχές του πλανήτη ή άμείλικτη πραγμα-*

τικότητα ήταν ότι ό μέσος αριθμός παιδιών ανά οικογένεια παρέμεινε έξαιρετικά ύψηλός: 6 στή Βόρεια Αφρική, 4,5 στήν Ασία, 4,4 στή Λατινική Αμερική. Ακόμα χειρότερα ήταν τά πράγματα στήν Αφρική νοτίως τής Σαχάρας και τή Μέση Ανατολή, μέ 7 περίπου παιδιά ανά μητέρα. Οι τοπικοί πολιτισμοί έδειχναν έξαιρετικά άνθεκτικοί στίς έξωθεν πιέσεις γιά μεταβολή του άναπαραγωγικού τους ύποδείγματος. *Οι έργασιακές ανάγκες, ό ένδοοικογενειακός καταμερισμός τής έργασίας, ή επιδίωξη άσφαλείας και τό κύρος πού διαθέτουν οι πολυμελείς οικογένειες στίς άγροτικές κοινωνίες άποδεικνύονταν ίσχυρότατοι πολιτισμικοί παράγοντες πού οι προγραμματιστές και οι δικτοί σύμβουλοι μόλις πρόσφατα άρχισαν νά λαμβάνουν ύπόψη. Αν μάλιστα προστεθούν έν προκειμένο οι ψυχολογικές στάσεις πρός τήν έρωτική πράξη και τή γέννηση παιδιών, έννοιες στενά συνδεδεμένες στίς «πρωτόγονες» κοινωνίες, θά έχει μία πλήρη εικόνα τών παραγόντων πού δημιουργούν αυτή τήν —στά μάτια μας— μη όρθολογική στάση τών «μαύρων», τών «κίτρινων» ή τών «ερυθροδέρμων». Τό σημαντικό έν προκειμένο είναι ότι όπως άποδείχτηκε σε μία τεράστια έρευνα πού προσέγγισε 300.000 γυναίκες σε 62 χώρες (World Fertility Survey 1974-82), συνήθως οι γυναίκες έχουν τόν αριθμό παιδιών πού πράγματι έπιθυμούν νά έχουν και στίς περιπτώσεις πού τό έχουν μετανιώσει, όπως στή Νότια Αμερική, ή μεταστροφή έπήλθε άργότερα, όταν οι δυσκολίες του βίου κατέδειξαν τό «λάθος». Τό σημαντικό αυτό συμπέρασμα δείχνει ότι τά περισσότερα παιδιά είναι έπιθυμητά και σε λίγες μόνο περιπτώσεις προιον «άτυχήματος», έπομένως ότι οι γυναίκες γνωρίζουν άριστα τόν φυσικό τους κύκλο και ξέρουν νά προφυλάσσονται όταν τό θελήσουν.*

Μία σχετική έρευνα πού είχα κάνει τό 1977 σε πέντε χώρες τής Μαύρης Αφρικής (Ζαΐρ, Καμερούν, Μπουρούντι, Ουγκάντα, Αίθιοπία) σε ένα δείγμα 600 γυναικών, είχε καταδείξει ότι ή απέχθεια πρός τόν έλεγχο τών γεννήσεων άποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό τών κοινωνιών αυτών και ότι ό μόνος τρόπος προφύλαξης παραμένει ή γνώση τών γόνιμων ήμερών. Έννοείται ότι στίς κοινωνίες αυτές τό ένστικτο και ή γνώση του σώματος είναι πολύ βαθύτατα άπ' ό,τι στίς δικές μας, αφού ή έξοικείωση μέ τίς λειτουργίες του σώματος είναι άπόλυτη, ή έρωτική πράξη άπολύτως άποδεκτή, τό έξάγαμο παιδί θεσμός και στόχος, ή τεκνοποίηση γίνεται σε μικρές ήλικίες, οι παρεκκλίσεις στίς έρωτικές συνήθειες είναι άνύπαρκτες και τά τεχνητά μέσα προφύλαξης περίπου άπαράδεκτα.

Παρά τόν κίνδυνο τών γενιεύσεων, θά έλεγα πάντως ότι οι συμπεριφορές στήν Ασία και τήν Ινδιάνικη Αμερική είναι πολύ διαφορετικές. Ας σημειωθεί άκόμη ότι και σήμερα ό έπιθυμητός αριθμός παιδιών στήν Αφρική κυμαίνεται μεταξύ του αριθμού 6 (Σουδάν, Λεσόθο) και 9 (Μαυριτανία, Νιγηρία, Ακτή Έλεφαντοστού) παρά τό ότι οι τελευταίες δύο χώρες θεωρείται ότι έχουν άναπτυχθεί οικονομικά και ότι έπομένως οι σχετικές συμπεριφορές θά έπρεπε —σύμφωνα μέ τή θεωρία— νά τείνουν πρός τό ευρωπαϊκό πρότυπο τών 1-2 παιδιών ανά οικογένεια. Πρόκειται γιά τήν ξεροκεφαλία τής ιστορίας (και τών ανθρώπων). Γεγονός παραμένει ότι όλες οι άπόπειρες συσχετισμού τής πτώσης του δείκτη γεννητικότητας μέ τό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, τή μόρφωση και παρεμφερείς δείκτες είναι άποτυχημένες, πρώτον γιάτί χίλιοι δυό άλλοι παράγοντες δημιουργούν μία γεωγραφική άνισοκατανομή τών σχετικών τάσεων και δεύτερον γιάτί μόνο οι τοπικές έλίτ τείνουν γενικά νά υίοθετήσουν τά ευρωπαϊκά πρότυπα, και όχι μόνο σ' αυτόν τόν τομέα. Η διαφορά γονιμότητας μεταξύ άγροτικών και άστικών ζωνών είναι άλλωστε έμφανής στίς περισσότερες χώρες. Στή Βενεζουέλα, γιά παράδειγμα, οι άγρότισσες γεννούν 45% περισσότερα παιδιά άπό τίς αστές. Στόν άντίποδα όμως έχουμε τό Πακιστάν, όπου ή δεύτερη κατηγορία γεννά 15% περισσότερα παιδιά άπό τήν πρώτη. Καμιά ίκανοποιητική θεωρία δέν έχει έρμηνεύσει αυτή τήν παρέκκλιση.

Η γεωγραφική κατανομή τής χρήσης τών αντισύλληπτικών μεθόδων άποδεικνύει του λόγου τό άληθές, έμφανίζοντας τεράστιες άποκλίσεις. Στήν Αφρική τείνει στό μηδέν, στόν Είρηνικό και τήν Ασία γίνεται κάποια χρήση, στή Νότια Αμερική ή χρήση είναι έκτεταμένη. Στήν «κίτρινη» ζώνη (Κίνα, Ιαπωνία, Ταϊβάν, Χόνγκ Κόνγκ) τά 2/3 τών παντρεμένων γυναικών κάνουν χρήση κάποιας μεθόδου αντισύλληψης ενώ στήν Κεντρική Αμερική και τήν Καραϊβική τό σχετικό ποσοστό προσεγγίζει τό 50%, μέ σαφή διάκριση μεταξύ λευκού και μαύρου πληθυσμού. Στίς λοιπές περιοχές του κόσμου τά ποσοστά είναι συντριπτικά χαμηλότερα (5% στό Πακιστάν, 7% στήν Κέννα και τό Νεπάλ, 12% στό Μπαγκλαντές, 18% στήν Τυνησία). Ας θυμίσουμε τά άντίστοιχα ποσοστά αντισύλληψης σε όρισμένες χώρες του Βορρά: 63% στήν Ιαπωνία, 75% στήν Πολωνία, 79% στή Γαλλία, 72% στίς ΗΠΑ. Τά πράγματα άσφαλώς έχουν περιπλακει άισθητά μέ τήν άπειλή του AIDS και νέες μέθοδοι ύπολογισμοῦ άπαιτούνται, τουλάχιστον στίς βιομηχανικές χώρες.

(Ή συνέχεια στό έπόμενο τεῦχος)

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

“ Όταν ο λόγος για ζωγράφους πού στέκονται ψηλά μέσα στο Πάνθεο της Ποίησης (φαινόμενο πού παρουσιάζεται αποκλειστικά στή ζωγραφική και σέ καμιά από τίς άλλες πλαστικές τέχνες) ο νοός πάει άμέσως στά λαμπρά όνόματα του Μιχαήλ-Άγγελου Μπουοναρόττι, του Ίωάννου Jauregui y Aguilar, του Σαλομών Gessner, του Δάντη-Γαβριήλ Ροσσέτι, του Ούϊλλιαμ Blake, τούς πίο γνωστούς, γιά τό παρελθόν.¹ Γιά σήμερα, στους τρείς μεγάλους ύπερρεαλιστάς, δηλαδή: στόν έλληνο-λατίνο Γεώργιο ντέ Κήρυκο, στόν καταλάνο Σαλβατόρ Νταλί, στόν κωνσταντινουπολίτη Νίκο Έγγονόπουλο. Καί νά, τώρα, έρχεται νά προσθήση τό όνομά του, σέ λαμπρή θέση όπως τό συνειθίζει πάντα, ό ισπανός Πικασσό,² ό μεγάλος Παύλος Πικασσό.

Ο Πικάσσο ποιητής

του Νίκου Έγγονόπουλου

Τό νά ἐξηγή κανεῖς τό ἔργο ἑνός μεγάλου ποιητῆ εἶναι μάταιος κόπος. Γιά δῶ ἐκάλλιασε ἡ ἀρκετά γνωστή ἱστορία τοῦ Ναστραδδῆ χότζα, σχετικά μέ τόν λόγο πού ἐπρόκειτο νά ἐκφωνήση κάποτε στούς πι-
στούς, στό τζαμί. Γιατί νά μιλήση σ' ἐκείνους πού δέν ἤξε-
ραν τί πρόκειται νά πῆ; Γιατί νά μιλήση σέ κείνους πού τό
ἤξεραν; Κι ὅταν τοῦπαν οἱ μισοί «τό ξέρουν», κι οἱ ἄλλοι
«ὄχι», «ὅσοι τό ξέρουν ἄς τό ποῦν σέ κειούς πού δέν τό ξέ-
ρουν», εἶπε.

Ὁ Πικάσσο, σάν ἄνθρωπος, σά ζωγράφος, σά γλύπτης,
εἶναι μιά ὑπερήφανη, μιά βίαια, μιά ἔντονη προσωπικό-
της, πού δέν ἔπαψε νά ξαφνίζει, καί νά γοητεύη, τόν αἰώνα
μας ἀπό τήν ἀρχή του. Στούς πίνακάς του, σι' ἀγάλματά
του, στή ζωή του, μέ μιά δύναμη καταπληκτική, καί μιάν
εὐαισθησία ἀκόμη καταπληκτικότερη, ἀδιάπτωτα, μᾶς
παρουσιάζει ἕναν, μυθώδους πλούτου, κόσμο ὀραμάτων, ἰ-
δεῶν, αἰσθημάτων, ἠθικῆς καί πλαστικῆς τελειότητας, ὀ-
νειρίου καί μυστηρίου.

Λοιπόν, τί πρέπει νά ναι ἡ ποίηση αὐτοῦ τ' ἀνθρώπου;
Μεταφέρθηκαν ἐδῶ, εἰς τήν γλώσσαν τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως γιά καλλίτερη ἀπόδοση, μερικά ποιήματα τοῦ
Πικάσσο. Ἄν προστεθεῖ πῶς ὁ Πικάσσο ἐπεδόθηκε τώρα
τελευταία στήν ποίηση κι ὅτι τά ποιήματά του εἶναι γραμ-
μένα γαλλικά καί, τά περισσότερα, στά ἰσπανικά, κάθε τι
ἄλλο περιττεύει.

Ὅσοι ἀγαποῦν τήν Ποίηση, θά διαβάσουν αὐτά τά ποι-
ήματα, θά καταλάβουν, καί θά «χαροῦν χαράν μεγάλην».
Ὅσοι δέν ἀγαποῦν τήν ποίηση, θά τά διαβάσουν (δέν τοῦς
ἐμποδίζει κανεῖς), δέν θά καταλάβουν τίποτα καί θ' ἀρχί-
σουν, ὡς συνηθίζεται στόν τόπο μας, τό ὑβρεολόγιον καί
τίς χονδροειδεῖς λοιδωρίες.³ Ὅσοι δέ εἶναι τελείως ἀδιά-
φοροι, θά παραμείνουν ἀδιάφοροι, ἐξαιρέσει ἐκείνων τῶν
«καλῶς πληροφορημένων» πού, ἀκολουθώντας τά κελεύ-
σματα τῶν καθοδηγητῶν τους, θά ταχθοῦν εἴτε ὑπέρ εἴτε
κατά τῶν ποιημάτων αὐτῶν, ἢ ἀκόμη, ὡς συνηθίζεται ἐ-
σχάτως, καί ὑπέρ κι ἐνάντια μαζί, παραμένοντες βέβαια
πάντα, κατά βάθος, ἀδιάφοροι.

Ὁ Ἄνδρέας Breton τοποθετεῖ τόν Πικάσσο ἀνάμεσα
στούς πιό σημαντικούς ποιητάς τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ.

1945

Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *Τετράδιο Δεύτερο*, 1945, σελ. 63-
68, καί πρόκειται νά κυκλοφορήσει προσεχῶς στίς Ἐκδόσεις
«Ἕψιλον» στόν τόμο *Πεζά κείμενα μαζί μέ ἄλλα κείμενα τοῦ*
Νίκου Έγγονόπουλου.

1. Δέον νά μνημονευτῆ ἐδῶ ὁ ζωγράφος Παῦλος Σεζάν, πού ἔ-
γραψε ἕναν ἀπίστευτο ὄγκο στιχουργημάτων στά νεανικά του
χρόνια, μερικούς θαυμάσιους στίχους στήν ὠριμη ἡλικία του,
καί ὁ ὁποῖος, γέρων πιά, ἐπαναλάμβανε τακτικά τό περίφημο:

«Κατάρα, κύριε, σέ κείνον πού ἔγραψε ποιήματα στά νειάτα
του».

2. Παρ' ὅτι ὁ Πικάσσο ἔχει φύγει εἰκοσαέτης ἀπό τήν Ἰσπανία,
κι ἔχει μείνει ὀλόκληρες δεκαετηρίδες συνεχῶς στό Παρίσι (θεω-
ρεῖται ἀναπόσπαστο μέλος τῆς λεγόμενης «Ecole de Paris»),
μολαταῦτα ὁ ἰσπανισμός του παραμένει βαθύτατος, βαθύτερος
ἀκόμη καί ἀπό αὐτοῦ τοῦ Federico Garcia Lorca.

3. Σέ ἀθηναϊκή ἐφημερίδα ἔχω δῆ φωτογραφία γλυπτοῦ ἔργου
τοῦ Πικάσσο δημοσιευμένη μέ τόν τίτλο «Ἐχει ἄδικον ὁ Χί-
τλερ;» μέ μεγάλα γράμματα. Ἦταν πρό τοῦ πολέμου, φυσικά.

PABLO PICASSO ΠΟΙΗΜΑΤΑ

θαῦμα πού ὁ ταυρομάχος τηγανίζει μέσα στή θέση τῆς πιπεριάς τὴν ἀκρίβεια τῆς πτήσεως ἀνάμεσα στό σύννεφο πού τό κρύσταλλο τό τσακίζει μέ τὴν κάπα του

περνᾶ τό θέρος φέτα τοῦ καβουნიοῦ π' ὁ τζιτζικας ἀνάφτει καί σούρνει μέσ' στή λαβωματιά του τὴν κάπα τοῦ *esrada*

τοῦ ταυρομάχου μέ τὴν πιό λεπτή βελόνη πού ἐφεῦρε ἢ καταχνιά τοῦ ράφτει τὴ φορεσιά του ἀπὸ ἠλεκτρικούς λαμπτήρες ὁ ταῦρος

ὁ καπνός ντυλιγμένος μέσα στὸν σάβανό του πλαῖ σέ δυὸ μπαντερίλιες ρόδινες ἐκπνέει τὰ μοντεριστικά του σκίτσα πάνω στό κουφάρι τ' ἄλογου πάνω στή στάχτη γράφει τὴν τελευταία του ἐπιθυμία στή φλόγα τοῦ ματιοῦ του

στή γωνιά ἓνα ξίφος μενεξεδί οἱ καμπάνες οἱ ζάρες τοῦ χαρτιοῦ ἓνα πρόβατο μετάλλιο ἢ ζωὴ μακραίνει τὴ σελίδα μιά ντουφεκιά τό χαρτί τραγουδᾶ τὰ κανάρια στήν ἄσπρη σκιά τῆ σχεδόν ρόδινη ἓνας ποταμός μέσ' στό ἄσπρο κενό στή σκιά γαλάζιο φωτεινό τὰ χρώματα «λίλα» ἓνα χέρι στήν παρυφή τῆς σκιάς σκιάζει τό χέρι μιάν ἀκρίδα χρώματος πολὺ ρόδινο μιά ρίζα σηκώνει τό κεφάλι ἓνα καρφί τό μαῦρο τῶν δέντρων δίχως τίποτα ἓνα ψάρι μιά φωλιά ἢ ζέστη μέσα σ' ἓνα ἄπλετο φῶς κνττάζει μιάν ὀμπρέλλα φῶς τὰ δάχτυλα μέσ' στό φῶς τό ἄσπρο τοῦ χαρτιοῦ ὁ ἥλιος φῶς μέσ' στό ἄσπρο διαγράφει ἔντονα ἓνα λύκο λαμπερό ὁ ἥλιος τό φῶς του ὁ ἥλιος πολὺ ἄσπρο ὁ ἥλιος ἔντονα ἄσπρο

ἄκουγε στά παιδικά σου χρόνια τὴν ὥρα πού ἄσπρο μέσ' στή θύμηση γαλάζιο πλαισιώνει ἄ-

σπρο μέσα στά μάτια πολὺ γαλάζιο καί κομμάτι λουλακί ἀσημοῦ οὐρανοῦ τὰ βλέμματα ἄσπρο διαπερνοῦν κοβάλλιο τό ἄσπρο χαρτί πού τό μελάνι γαλάζιο τραβᾶ σχεδόν γαλάζιο τό θαλασσὶ του κατεβαίνει πού ἄσπρο ἀπολαμβάνει τὴν ἀνάπαυση γαλάζιο πού κουνιέται· μέσ' στό πράσινο σκοῦρο τοῖχος πράσινο πού γράφει τὴ χαρὰ του βροχὴ πράσινο ἀνοιχτό πού κολυμπᾶ πράσινο κίτρινο στή λησμονιά ἀνοιχτό κοντά στό πόδι του πράσινο ὁ ἄμμος χῶμα τραγουδι ἄμμος ἀπ' τό χῶμα ἀπόγευμα ἄμμος χῶμα

ἢ φτερούγα στραβώνει διαφθείρει καί διαιωνίζει τό φλυτζάνι μέ καφφέ τοῦ ὁποῖου τό ἄρμιο τῆς συστολῆς του θωπεύει τὴ λευκότητα τό παράθυρο σκεπάζει τὸν ὤμο τοῦ δωματίου τῶν χτύπων καρδερίνων πού πεθαίνουν στὸν ἀγέρα πού ἀγκαλιά ζεῖ μέσα στίς φλέβες του τό ἄρωμα πού σέ αὐτὶ δέν ἀντηχεῖ καί τρέχει τραγουδᾶ καί γελᾶ μέσα στά ἔλκυσθρά του τοὺς μικροὺς κόκκους ἄμμου

παντζοῦρι πού ὁ ἀγέρας τραντάζει σκοτώνει καρδερίνες πού κλέβουν τοὺς κτύπους λεκιάζουν μ' αἵματα τὸν ὤμο τοῦ δωματίου ἄκουσε πού περνᾶ ἢ λευκότητα τῆς σιωπῆς ὁ θάνατος φέρει στό στόμα ἄρωμα ἄρμονίου ἢ φτερούγα του τραβᾶ ἀπ' τό πηγᾶδι τό σκοινί

τό παντζοῦρι πού τραντάζει ὁ ἀγέρας σκοτώνει τίς καρδερίνες πού πετοῦν τίς ρίχτει νά χτυπήσουν καί νά λεκιάσουν μ' αἵματα τὸν ὤμο τοῦ δωματίου ἄκουσε πού περνᾶ ἢ λευκότητα τῆς σιωπῆς πού ὁ θάνατος παρασύρει μέσα στό στόμα του ἄρωμα ἄρμονίου καί ἢ φτερούγα του τραβᾶ ἀπ' τό πηγᾶδι τό σκοινί

οἱ καρδερίνες εἶναι τό ἄρωμα πού χτυπᾶ μέ τὴ φτερούγα του τὸν καφφέ πού ἀντανακλᾶ τό παντζοῦρι στὸν πάτο τοῦ πηγαδιοῦ καί ἀκούει πού περνᾶ ὁ ἀγέρας μέσα στή σιωπὴ τῆς λευκότητος τοῦ φλυτζανιοῦ

τό ἄρωμα ἀκούει νά περνοῦν οἱ ἀντανακλάσεις πού ἢ καρδερίνα χτυπᾶ μέσα στό πηγᾶδι καί σβύνει μέσα στή σιωπὴ τοῦ καφφέ τὴ λευκότητα τοῦ φτεροῦ

μυστικά

σῶπασε μή λές τίποτε

ἂν τό σοκάκι εἶναι γιομάτο ἄστρα

κι οἱ αἰχμάλωτοι τρῶνε περιστέρια

καί τὰ περιστέρια τυρί

καί τό τυρί λόγια

καί τὰ λόγια γιοφύρια

καί τὰ γιοφύρια βλέμματα

καί τὰ ποτήρια γιομάτα φιλιὰ μέσ' στήν *orchata*

πού τό πᾶν σκεπάζει μέ τίς φτερούγες τῆς ἢ νυχτόβια πεταλοῦδα

μέσα σ' έναν καφφενέ τό περασμένο καλο-
καίρι

στή Βαρκελώνη

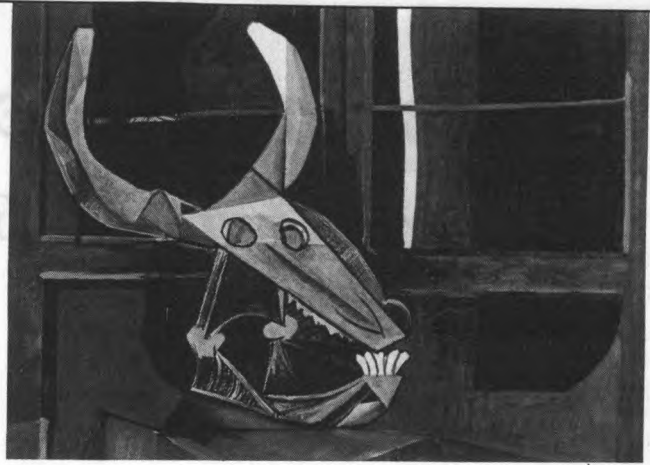
ή γυναίκα πού γεννοβολά φωνάζει σάν τούς
τζαμτζήδες

νέα κόρη ώραϊε μαραγκέ πού καρφώνεις τίς
σανίδες μέ τ' ἀγκάθια τῶν τριαντάφυλλων μὴν
κλάψεις ἓνα δάκρυ βλέποντας νά στάζη αἷμα τό
ξύλο

Ὀφηλία πού πέφτει σ' ἓνα ποτήρι νερό καί πνί-
γεται

ἄς πραγματοποιήσουν οἱ πόντικοι τό τσουμ-
πούσι τους ὅπου θέλουν ἀλλ' ἄς μὴ φᾶν τὰ πε-
ριστέρια στή φωλιά ἄς μὴ βάλουν σημαῖες καί
φαναράκια μέσ' στίς πληγές κι ὕστερα τό πρωί
τό πᾶν νά μὴ εἶναι παρά δάκρυα πού ὅτι πρέ-
πει νά γίνῃ εἶναι νά ξαμοληθοῦν οἱ σκύλοι νάν
τούς σκοτώσουν καί μέ τὴν ὥρα πού εἶναι ν' ἀ-
γοραστοῦν ἐπιπλα δέν εἶν' τίποτα ἄν παράλλη-
λα δέν ὑπάρχει χαρά νά τυλιχτοῦν καστανιέτ-
τες μέσα σέ γέλια καί χρώματα γιορτῆς μέσ' σέ
τραγούδια κιθάρας κι αὐτό πού πρέπει εἶναι νά
στεφανωθοῦμε μέ τριαντάφυλλα καί νᾶμαστε
εὐχαριστημένοι πού βλέπουμε τ' ἄσκημα πράμ-
ματα τόσο νόστιμα πού εἶναι νά τὰ ντύνουν μέ
ρίγος καί νάν τούς ρίχτουν τὴν κάπα καί νά
φέρνουν τό τραπέζι ἤδη στρωμένο καί νά τρα-
γουδοῦν καί νά φωνάζουν πῶς ἔρχεται καί νά
ἐτοιμάζουν τὴν καρριόλα πού ἀνάμεσα στά
σεντόνια της κρύφτει τό οὐράνιο τόξο

δῶσε σκίσε στραμπούλιξε καί σκότωσε διαπερ-
νῶ ἀνάφτω καί καίγω θωπεύω καί γλύφω ἀγ-
καλιάζω καί κνιτάω χτυπάω αἶντε μ' ὄλη μου
τὴ φόρα τίς καμπάνες μέχρι νάν τούς πάη αἷμα
φρίκη τὰ περιστέρια καί τὰ κάνω νά πετοῦν γύ-
ρω στὸν περιστεριώνα μέχρι πού νά πέσουν κα-
ταγῆς φόβια 'π' τὴν κούραση θά φράξω ὅλα τὰ
παράθυρα καί τίς πόρτες μέ χρώματα καί μέ τὰ
μαλλιά σου θ' ἀπαγχονίσω ὅλα τὰ πουλιά πού
τραγουδοῦν καί θά κόψω ὅλα τὰ λουλούδια θά
νανουρίσω στήν ἀγκαλιά μου τό προβατάκι καί
θά τό δώσω νά φάει τὰ τζιέρια μου θά τό λούσω
μέ τὰ δάκρυα τῆς χαρᾶς μου καί τῆς λύπης μου
θάν τό κοιμήσω μέ τό τραγοῦδι τῆς μοναξιάς
μου διά τοῦ Soleares καί σέ χαλκογραφίες θά
χαράξω τούς κάμπους μέ τὰ σιτάρια καί τὴ
βρώμη καί θά τα διῶ νά πεθαίνουν κατάντικρα
στὸν ἥλιο καί θά τυλίξω τὰ λουλούδια μέσα σέ
φημερίδα καί θάν τὰ πετάξω ἀπ' τό παράθυρο
στά βρωμόνερα στό σοκάκι πού μετανοιῶνουν
φορτωμένα μ' ὅλα τους τὰ κρέματα πάνω στήν
πλάτη καί πᾶν εὐχαριστημένα καί χαρούμενα
νά στήσουν τὴ φωλιά τους μέσ' στό ντερέ θά
συντρίψω τὴ μουσική τοῦ δάσους πάνου στοὺς
βράχους τοῦ κύματος τῆς θαλάσσης καί θά δαγ-

κώσω τό λιοντάρι στό μάγουλο καί θά κάμω τό
λύκο νά κλαίει ἀπό συγκίνηση μπρός σ' ἓνα
πορτραῖτο τοῦ νεροῦ πού μέσα στό μπάνιο ἀφι-
νει τό χέρι του νά πέση

νεαρά κόρη ἀφύγως ἐνδεδυμένη μέ παλτό
φαιόχρον μέ βίαια παραμέντα 150.500-300-
22-95 ἑκατοστά τοῦ φράγκου κομπιναιζόν μαν-
ταπολάνας βελτιωμένη καί διορθωμένη διά νύ-
ξεως γούνας ἐρμίνας 143-60-32 ἓνα σουτιέν ἀ-
νοιχτό τὰ χεῖλια τῆς πληγῆς νά κρατιοῦνται διε-
σταλμένα μέ μακαράδες χειροκίνητους κάμνον-
τας τό σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἀρωματισμένοι μέ
τυρί reblochon 1.300-75-03-49-317.000-25 ἑ-
κατοστά τοῦ φράγκου μέ τρύπες ἀζούρ πού
προσετέθησαν μιὰ μέρα στίς δύο χωνεμένες μέ-
σα στό δέρμα ἀπό ρίγη γρηγοροῦντα μέ τὴ θα-
νατηφόρο σιωπὴ τοῦ χρώματος δέλεαρ τύπου
Λόλα ντέ Βαλάνς 103 σὺν τὰ λιγωμένα βλέμ-
ματα 310-313 σὺν 3.000.000-80 φράγκα - 15
ἑκατοστά γιά μιὰ ματιά λησμονημένη πάνω
στό κομμό — μπέναλτια ἀπειληθέντα κατὰ τὴ
διάρκεια ἐνός ποδοσφαιρικοῦ μάτς — ριζιμο
τοῦ δίσκου ἀνάμεσα στά πόδια ἀπὸ μιάν ἀλλη-
λουχία γεγονότων πού χωρὶς καμμιά λογική
κατάφεραν νά στήσουν τὴ φωλιά τους καί νά
μεταμορφωθοῦν σ' ὠρισμένες περιπτώσεις σέ
εἰκόνα λογική τοῦ πρωταθλήματος 380-11 σὺν
τὰ ἔξοδα ὅμως τό σκίτσο τό τόσο ἀκαδημαϊκό ὑ-
πόδειγμα τῆς ὅλης ἱστορίας ἀπὸ τῆς γεννήσεως
ἴσαμε σήμερα τό πρωί δέν γράφει οὔτε κἂν ἀκό-
μα κι ἂν βαδίσουμε πάνω στά δάχτυλα πού δεί-
χτουν τὴν ἔξοδο μὰ ξερονᾶ τό μπουκέτο της μέ τό
ποτήρι πού πίνουν καί ἡ μυρωδιά χωρισμένη σέ
συντάγματα καί παρελαύνουσα μέ ἐπὶ κεφαλῆς
τῆς παρατάξεως τὰς σημαίας κι ἂν τὰ γαργαλέ-
ματα τοῦ πόθου δέν ἀποκαλύπτουν τό κατάλ-
ληλο μέρος ὅπου νά μεταμορφωθῇ ἡ σαρδέλλα
σέ καρχαρία ὁ κατάλογος τῶν ψώνιων δέ μα-
κραίνει πάρεξ ἀπὸ τούτη τὴ στιγμή ἐκτός τόν ἀ-
ναπόφευκτο σταθμό στό τραπέζι τὴν ὥρα τοῦ
φαγητοῦ γιά νά εἶναι βολετό νά γράψης καθή-
μενος ἐν μέσῳ τόσων ὑπερβολῶν ἀνακαταμμέ-
νες μέ τό τυρί καί τὴ ντομάτα

Μεταμορφώσεις του Γκρέκο ανάμεσα στο 1838 και στο 1912

του Νίκου Χατζηνικολάου

* Διάλεξη στην Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας της Σχολής Μωραΐτη, στις 25 Φεβρουαρίου 1986.

Γκρέκο, 'Η Άλληγορία της Ίερᾶς Συμμαχίας', 1579, Λονδίνο, 'Εθνική Πινακοθήκη

Μου είχε δοθεί παλαιότερα ἡ δυνατότητα, σέ μιά σειρά διαλέξεων στή Σχολή Καλῶν Τεχνῶν στήν Ἀθήνα, νά παρουσιάσω κατά κάποιον τρόπο τή θεωρία τῆς ὑποδοχῆς-πρόσληψης τῶν ἔργων τέχνης καί νά πάρω προσωπικά θέση ἀναφορικά μέ τίς σχολές πού ἔχουν δημιουργηθεῖ (κυρίως στό χώρο τῆς θεωρίας καί τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας).

Δέν θά εἶχε νόημα οὔτε θά ἦταν ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον μέσα στά σημερινά πλαίσια νά ξαναγυρίζω τώρα σ' αὐτό τό θέμα. Ἀλλά ὀφείλω νά πῶ ὅτι ἀποτελεῖ τό φόντο, τόν καμβά τῆς σημερινῆς διάλεξης ὅπως καί τῆς ἐπόμενης ἐβδομάδας.

Πιστεύω ὅτι ἡ τακτική αὐτή, νά ξεκινήσει κανείς μέ δύο πτυχές τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Γκρέκο, μπορεῖ νά φανεῖ χρήσιμη στή προσπάθεια νά ἐπιχειρηθοῦν ἄλλες προσεγγίσεις στή συνέχεια, μερικῆς ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι ἐπείγουσες.

Ἀναφέρομαι συγκεκριμένα στίς ἐνότητες Γκρέκο-Μανιερισμός καί Μανιερισμός-Ἀντιμεταρρύθμιση καί θυμίζω τή μεγάλη συζήτηση τῆς δεκαετίας τοῦ '20 ἀνάμεσα στούς Φρίντλεντερ,¹ Πέβζνερ² καί Βάισμπαχ³ πού κατά κάποιον τρόπο ἔμεινε στή μέση.

1. Walter Friedländer, "Die Entstehung des antiklassischen Stiles in der italienischen Malerei um 1520", στό *Repertorium für Kunstwissenschaft*, τόμος 46, 1925, τεῦχος 2, σελ. 49-86.

2. Nikolaus Pevsner, "Gegenreformation und Manierismus", στό *Repertorium für Kunstwissenschaft*, τόμος 46, τεῦχος 5/6, σελ. 243-262.

3. Werner Weisbach, "Gegenreformation-Manierismus-Barock", στό *Repertorium für Kunstwissenschaft*, τόμος 49, τεῦχος 1, σελ. 16-28. Τή συζήτηση τήν προκάλεσε ὁ Weisbach μέ παλαιότερες δημοσιεύσεις του, ἤδη μέ τό ἄρθρο τοῦ 1919 "Der Manierismus" στή *Zeitschrift für bildende Kunst*, τόμος 54, σελ. 161-183, καί ἀκόμα περισσότερο μέ τό βιβλίο τοῦ 1921 *Τό μπαρόκ ὡς τέχνη τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης*.

Ἀναφέρομαι στό πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στήν Ὀψιμη Ἀναγέννηση, στό Μανιερισμό καί στήν οἰκονομική καί κοινωνική κρίση τῆς Ἰταλίας καί θυμίζω ἐνδεικτικά τίς ἐργασίες τοῦ Λόπεζ *Hard Times and Investment in Culture*⁴ καί *The Economic Depression of the Renaissance*,⁵ ὅπως ἐπίσης καί τή μελέτη τοῦ Barbagallo, *La crisi economico-sociale dell' Italia della Rinascenza*.⁶

Ἐπίσης:

— Τό θέμα τῶν κοινωνικῶν φορέων τοῦ ἔργου τοῦ Γκρέκο στήν Ἰσπανία.

— Τό ζήτημα τῆς «ἰσπανικότητας» τοῦ Γκρέκο.

Γι' αὐτό τό τελευταῖο σᾶς θυμίζω τόν κατάλογο τοῦ Πράντο τοῦ 1885, πού ἐντάσσει τόν καλλιτέχνη στή Βενετσιάνικη Σχολή,⁷ καί ἀπό τήν ἄλλη τό ἄρθρο τοῦ Ζόζεφ Πιχόαν *El Greco-A Spaniard* πού δημοσιεύτηκε τό 1930.⁸ Ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές χρονολογίες ἔλαβε χώρα ἡ μεταστροφή στήν Ἰσπανία ἀπέναντι στόν Θεοτοκόπουλο. Ἡ μελέτη αὐτοῦ τοῦ φαινομένου δέν μπορεῖ νά γίνει ἀποτελεσματικά κατά τή γνώμη μου, παρά ἐφαρμόζοντας τή θεωρία τῆς ὑποδοχῆς καί λαμβάνοντας ὑπόψη τήν ἐξέλιξη καί ἀνάπτυξη τοῦ ἰσπανικοῦ ἐθνικισμοῦ.

Τέλος, ἀλλά σέ ἐξάρτηση μέ τά προηγούμενα, θά ἔπρεπε νά ἐπανεξεταστοῦν τόσο τά θέματα τεχνολογίας καί ἀλλαγῆς τεχνολογίας στά ἔργα τοῦ Γκρέκο (τό πιό πρόσφατο δείγμα μιᾶς τέτοιας δουλειᾶς, περιορισμένο ὅμως ἀποκλειστικά στή Βενετία, εἶναι ἡ ἔκθεση *Da Tiziano a Greco per la storia del manierismo a Venezia*, τοῦ 1981) ὅσο καί τῆς εἰκονογραφίας του.

Ἔρχομαι στό σημερινό θέμα.

I

Ὁ Ντομίνικο Γκρέκο εἶναι ἕνας πετυχημένος ζωγράφος. Οὔτε ἡ ἀποτυχία τοῦ Ἀγίου Μανουιλοῦ τοῦ Ἑσχοριάλ, πού δέν ἄρесе στόν Φίλιππο τόν II καί κατ' ἐπέκταση ἡ ἀποτυχία τοῦ Γκρέκο νά γίνει ὁ ζωγράφος τοῦ Φιλίππου τοῦ II καί νά πάρει τίς περισσότερες παραγγελίες γιά τό Ἑσχοριάλ, οὔτε οἱ δίκες, οἱ διαμαρτυρίες, οἱ κακές γλώσσες, οἱ ζήλιες, οὔτε ἡ ἀναχώρηση ἀπ' τήν Ἰταλία πού δίνει τήν ἐντύπωση (ἐνδεχομένως κακῶς) ὅτι εἶχαν κλείσει πιά οἱ πόρτες γιά τόν Γκρέκο στή Ρώμη, τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά δέν μπορεῖ νά ἐπισκιάσει τή βασική διαπίστωση ὅτι ἀπό τήν ἀρχή τῆς «καριέρας» του μέχρι τό θάνατό του ὁ Γκρέκο ἦταν πετυχημένος. Μάρτυρας κατ' ἀρχήν τό γεγονός ὅτι σώθηκαν τόσα ἔργα του, ἀπό τά νεανικά του χρόνια μέχρι τό τέλος στό Τολέδο, μάρτυρας οἱ τιμές πού εἶχε ἀποσπάσει γι' αὐτά, μάρτυρας ἡ κοινωνική θέση αὐτῶν πού παράγγειλαν ἔργα του, μάρτυρας τά σονέτα τοῦ

Πουσέν, *Οἱ βοσκοί τῆς Ἀρκαδίας*, 1638-1639, Λοῦβρο

Παραβιθίνο καί τοῦ Γκόνγκορα μέ ἀφορμή τό θάνατό του. Μάρτυρας τέλος, καί μ' αὐτό θέλω νά τελειώσω, ὁ Σίγουνέθα πού γράφοντας τήν ἱστορία τοῦ Ἑσχοριάλ γύρω στό 1600 μέ 1605 (ὁ Γκρέκο ζεῖ στό Τολέδο καί εἶναι πάνω ἀπό 60 ἐτῶν τή στιγμή αὐτή) λέει τά ἑξῆς:

«Ἐνός Ντομίνικο Γκρέκο πού τώρα ζεῖ καί φτιάχνει θαυμάσια πράγματα στό Τολέδο (habe cosas excelentes) ὑπάρχει ἐδῶ ἕνας πίνακας τοῦ

4. Robert S. Lopez, "Hard Times and Investment in Culture", στόν τόμο *The Renaissance-Six Essays*, Harper Torchbook 1962, σελ. 29-54.

5. Στήν *Economic History Review*, τόμος XIV, No 3, Ἀπρίλιος 1962. Ἄρθρο πού γράφτηκε μέ τόν Miskimin. Βλέπε καί τήν ἐνδιαφέρουσα κριτική τοῦ Carlo Cipolla μέ τίς ἀπαντήσεις τῶν Lopez-Miskimin στό τεῦχος τοῦ Ἀπριλίου 1964 τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ. Τό πρόβλημα γιά μᾶς εἶναι βέβαια ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει τό δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰώνα, ὅταν δέν μπορεῖ νά γίνει πιά λόγος γιά «Ἀναγέννηση». Ὁ ὅρος «Ἀντιαναγέννηση» πού χρησιμοποίησε πρῶτος, ἂν δέν κάνω λάθος, ὁ Haydn (Counter-Renaissance) καί μετά ὁ Battisti (*L' Antirinascimento*), εἶναι πολύ πιό κοντά στά πράγματα.

6. Corrado Barbagallo, "La crisi Economico-Sociale dell' Italia della Rinascenza" στή *Nuova Rivista Storica*, ἔτος XXXIV, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1950, σελ. 390-411, καί τόμος XXXV, Γενάρης-Ἀπρίλιος 1951, σελ. 1-38.

7. *Catalogo de los cuadros del Museo del Prado de Madrid por D. Pedro de Madrazo*, Quinta edicion, Μαδρίτη, 1885, σελ. 53.

8. *The Art Bulletin*, Μάρτιος 1930, σελ. 13-18.

Μπουσέ, 'Η Ἄρτεμις στό μπάνιο, 1742, Λουβρο

Ἄγιοι Μαυρικίου μέ τούς στρατιῶτες του, πού τόν ἔφτιαξε γιά τόν παρεκκλήσιο αὐτοῦ τοῦ Ἄγιου· δέν ἄρεσε στήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα, πράγμα πού δέν εἶναι περίεργο γιατί ἄρεσε σέ λίγους, ἄν καί ἄλλοι λένε ὅτι ἔχει πολλή τέχνη καί ὅτι ὁ δημιουργός του ξέρει πολλά καί μπορεῖ κανεῖς νά δεῖ θανατῶσια πράγματα πού βγῆκαν ἀπ' τό χέρι του».

Αὐτή εἶναι ἡ εἰκόνα μέχρι τό θάνατό του τό 1614. Εἰκόνα πού θά πρέπει κι αὐτή νά μελετηθεῖ διεξοδικά μιά μέρα. Νά διορθωθεῖ, νά πλουτιστεῖ μέ τό νέο ὕλικό πού ἔχει δημοσιευτεῖ.

Δέν μᾶς ἀφορᾶ περισσότερο σήμερα.

Ἀκολουθεῖ μιά φάση ἔντονης κριτικῆς, μερικῆς φορές χλευασμοῦ, συχνότερα ἀδιαφορίας (πού εἶναι ἐπίσης μιά μορφή κριτικῆς) γιά τά ἔργα τοῦ Γκρέκο.

Δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει σήμερα οὔτε αὐτή. Ἄρκοῦμαι ν' ἀναφέρω μερικά ἐνδεικτικά στοιχεῖα.

Τά πρῶτα δείγματα πού ἔχουμε εἶναι τό βιβλίο τοῦ Πατσέκο, *Arte de la Pintura*, πού δημοσιεύτηκε στή Σεβίλλη τό 1649 (35 χρόνια μετά τόν θάνατο τοῦ Γκρέκο), τά *Discursos practicables del nobilísimo arte de la Pintura* τοῦ Μαρτίνεθ (γύρω στό 1675) καί μπαίνοντας πιά τόν 18ο αἰώνα τό *Museo Pictorico y Escala Optica* τοῦ Παλομίνο, τοῦ 1724 (χρονολογία δημοσίευσης τοῦ 2ου τόμου πού ἔχει ἕνα μικρό, θανατηφόρο, κεφάλαιο γιά τόν Γκρέκο). Οἱ τρεῖς

αὐτοί συγγραφεῖς δίνουν τόν τόνο γιά ὅλα τά γραπτά ὅπου ἀναφέρεται ὁ Γκρέκο πού δημοσιεύονται ἀνάμεσα στό 1724 καί στό 1830-1837: Norberto Caimo, Bourgoing, Jovellanos, Cean Bermudez, ἡ *Ἱστορία τῆς τέχνης* τοῦ Fiorillo. Τό κεντρικό ἐπιχείρημα πού βρίσκει κανεῖς σέ ὄλους: ὁ Γκρέκο, μαθητής τοῦ Τιτσιάνο, ἦταν τόσο καλός ζωγράφος στήν ἀρχή ὥστε πολλοί μέρδευαν τά ἔργα του μέ αὐτά τοῦ Τιτσιάνο. Ἐνοχλημένος ἀπ' αὐτό καί θέλοντας νά πρωτοτυπήσει ἄλλαξε μανιέρα, μέ ἀποτέλεσμα τόν πλήρη ξεπεσμό τῆς τέχνης του (*"trato de mudar de manera, con tal extravagancia, que ilego à hazer despreciable y ridicula su Pintura"*, γράφει ὁ Παλομίνο).

Ἡ σιωπή γύρω ἀπ' τόν Γκρέκο δέν εἶναι λιγότερο εὐγλωττη ἀπ' αὐτές τίς βίαιες καταγγελίες τῶν ἀξιῶν πού ἐκπροσωπεῖ. Ὁ Γκρέκο ἀπλούστατα δέν ὑπάρχει στό μεγάλα ταξίδια πού δημοσιεύονται στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, δέν ὑπάρχει στό *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* τοῦ Alexandre de Laborde (1820 ὁ τόμος μέ τήν περιγραφή τῆς Καστίλλης), δέν ὑπάρχει στό *Monuments des Arts du Dessin chez les peuples tant Anciens que Modernes* τοῦ βαρόνου Vivant Denon (ο 3ος τόμος μέ τήν ἰσπανική σχολή δημοσιεύεται τό 1829), δέν ἀναφέρεται καν στίς πρῶτες δημοσιεύσεις τοῦ Βιανρό, στό ἄρθρο στή *Revue Républicaine* τοῦ 1834, ἢ στό βιβλίο τοῦ 1835 *Études sur l'histoire des institutions, de la littérature, du théâtre et des beaux-arts en Espagne*.⁹ Ὁ Γκρέκο δέν ὑπάρχει στό Λουβρο, ἀλλά οὔτε στήν ἰδιωτική συλλογή τοῦ στρατάρχη Σούλτ πού εἶχε κατακλέψει τήν Ἰσπανία μέ τή γαλλική εἰσβολή τοῦ 1808 καί εἶχε τή μεγαλύτερη συλλογή ἰσπανικῶν ἔργων ἔξω ἀπό τή χώρα (109 πίνακες). Δέν ἀναφέρεται στό λεξικά Ἰσπανῶν ζωγράφων τοῦ Κιγιέ (1816) καί τοῦ Ο' Νήλ (1833), ἴσως στήν περίπτωση αὐτή μέ τή λογική ὅτι δέν ἦταν Ἰσπανός. Ἐπιβιώνει σέ κάποια λεξικά καί *Abcedaria* στήν Ἰταλία (Ticozzi, Zani) ὅπου μάλιστα ἀρχίζει καί ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στόν Θεοτοκόπουλο καί σ' ἕναν χαρακτῆρ *Domenico Delle Grecche*, σύγχυση πού θά περάσει στή συνέχεια καί στήν Ἑλλάδα μέσω τοῦ Μουστοξύδη. Αὐτή εἶναι σέ γενικῆς γραμμῆς ἡ κατάσταση τῆς δεύτερης φάσης πού, ὅπως εἶπα, δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς σημερινῆς διάλεξης.

Γιά ὅποιον σκέφτεται ἱστορικά δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀρχή σέ τίποτα. Ὅσοι ὅμως δέν σκέφτονται ἱστορικιστικά δέν μποροῦν νά ὑποτιμοῦν τή σημασία τῶν τομῶν, τῶν ἐπαναστάσεων, τῶν μεγάλων ἀλλαγῶν στήν ἱστορία τῶν κοινογιῶν. Παραμένει ὅμως καί γι' αὐτούς τό πρόβλημα νά «πιάσουν», νά συλλάβουν μιά συγκεκριμένη τομή, τίς διαστάσεις τῆς, τίς κινητήριες δυνάμεις τῆς καί κυρίως νά τήν ἐξηγήσουν.

Σὰς δίνω, βιαστικά, τὰ γεγονότα. Μέσα σ' αὐτὴ τὴ σιωπὴ γύρω ἀπ' τὸν Ντομένικο Γκρέκο (γιατὶ καὶ οἱ ὕβρεις τοῦ Μαρτίνεζ καὶ τοῦ Παλομίνο ἔχουν κοπάσει καὶ δὲν ἀκούγεται σχεδὸν τίποτα πιά), μέσα σ' αὐτὴ τὴ νεκρικὴ σιγὴ ἀνοίγει τὸ 1838 τὶς πόρτες τοῦ στό Παρίσι τὸ Musée Espagnol τοῦ Λουδοβίκου-Φιλίππου μὲ 450 ἰσπανικούς πίνακες. Μὲ ὄχτώ Γκρέκο ἀγορασμένους στὴν Ἰσπανία ἀπὸ τὸν βαρόνο Τάυλορ. Νὰ ἡ τομὴ. Ἡ, τουλάχιστον, ἡ ἐπιφάνεια τῆς τομῆς. Δεκάδες ἄρθρα στὸν τύπο, ἕνα μελοδραματικὸ διήγημα τοῦ Henry Berthoud, λανσάρουν μέσα σέ μερικούς μῆνες, γιὰ νὰ μὴν πῶ μέρες, τὴν ἱστορία τοῦ τρελοῦ ζωγράφου πού ζωγράφιζε σέ στιγμὲς ψυχικῆς γαλήνης ἀριστουργήματα. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα τὸ πορτρέτο, σήμερα στὴ Γλασκῶβη (συλλογὴ Stirling Maxwell), πού τότε θεωρεῖται πορτρέτο τῆς κόρης του, ὁ μόνος πίνακας ἀπ' τοὺς ὄχτώ πού ἔγινε δεκτὸς μὲ πραγματικὸ ἐνθουσιασμό ἀπ' τὸ κοινὸ καὶ τοὺς κριτικούς τῆς ἐποχῆς. Ἀρκετὰ θετικὰ ἀντιμετωπίστηκαν τὰ ὑπόλοιπα πορτρέτα (Rompeo Leoni, καὶ ἡ λεγόμενη *Αὐτοπροσωπογραφία*, σήμερα στὴ Σεβίλλη) καὶ μὲ σαρκασμὸ ἡ *Ἀλληγορία τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας* (τώρα Λονδίνο, Ἐθνικὴ Πινακοθήκη) ὅπως καὶ ἡ «Προσκύνηση τῶν βοσκῶν» (σήμερα στὸ Βουκουρέστι).

Αὐτὴ, λέγαμε, εἶναι ἡ πάνω μεριά τῆς τομῆς. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποπειραθοῦμε τώρα νὰ βροῦμε τίς αἰτίες τῆς. Τὸ προσωπικὸ γοῦστο τοῦ Τάυλορ; Τὸ γοῦστο πού ἐπικρατεῖ στὸν ἄμεσο περίγυρο τῆς «ἀποστολῆς», κυρίως τὸ γοῦστο τῶν ζωγράφων Ντωᾶζ καὶ Μπλανσάρ, μὲ τὴ στενὴ συνεργασία τῶν ὁποίων ὁ Τάυλορ ἀγόραζε στὴν Ἰσπανία ἀνάμεσα στὸ Νοέμβριο τοῦ 1835 καὶ στὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1837 πίνακες γιὰ τὸν Λουδοβίκο-Φίλιππο καὶ τὸ μελλοντικὸ Ἰσπανικὸ Μουσεῖο; Τὸ ρεῦμα τοῦ «ἰσπανισμοῦ» στὸν γαλλικὸ ρομαντισμὸ (ὁ Μερμέ δημοσιεύει τὸ 1830 τὸ *Theatre de Clara Gazul, Comédienne espagnole*. — πού γράφει τὸ 1825, ὁ Οὐγκῶ τὸ 1830 τὸ *Hernani ou l' Honneur Castilan*, τὸ 1838 τὸν *Ρουί Μπλάζ*, ὁ Νοντιέ, φίλος προσωπικὸς τοῦ βαρόνου Τάυλορ μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε συνεργαστεῖ ἀπ' τὸ 1820 στὸ *Voyages Pittoresques et Romantiques das l' Ancienne France*, ὁ Νοντιέ δημοσιεύει τὸ 1837 τὸ διήγημα *Inès de las Sierras*); Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ ἢ τουλάχιστον μιᾶς τάσης πού ξεκινᾷ ἀπ' τὸν Ζερικῶ καὶ συνεχίζεται μὲ τὸν Ντελακρουά μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1830; Οἱ ἀναλαμπές πού λέγονται *Ἡ βάρκα τοῦ Δάντη* (1822), *Σκηνὲς ἀπ' τίς σφαγὲς τῆς Χίου* (1824), *Ἡ ἐκτέλεση τοῦ Μαρίνο Φαλιέρο* (1826), *Ὁ θάνατος τοῦ Σαρδανάπαλου* (1827) ἢ τὸ ταξίδι στὸ Μαρόκο;

Ὅμως ἡ πολιτικὴ τοῦ Λουδοβίκου-Φιλίππου τὴ σχέση εἶχε μὲ ὄλα αὐτὰ; Καὶ οἱ μελετητές τῆς

Νταβίντ, *Ἡ Ἀφροδίτη ἀφοπλίζει τὸν Ἄρη μὲ τὴ βοήθεια τῶν Χαρίτων*, 1824, Μουσεῖο Βρυξελλῶν

ἱστορίας τοῦ Ἰσπανικοῦ Μουσεῖου δὲν εἶναι σύμφωνοι ὅτι ἡ ἰδρυσή του ἦταν πράξη καθαρὰ πολιτικὴ; Καὶ ὁ Γκρέκο συγκεκριμένα γιατί ἀγοράστηκε; Ὁ Γκρέκο πού κανεῖς τότε δὲν θεωρεῖ Ἰσπανὸ ζωγράφο; Καὶ πῶς ἀγοράστηκε; Καὶ ποιοὶ Ἰσπανοὶ καὶ μὲ ποιά ἐπιχειρήματα «πάσα-ραν» τὸν Γκρέκο στὸν Τάυλορ; Καὶ τέλος, βέβαια, ἂν βγοῦμε ἀπ' τὰ πλαίσια τῆς ἀστυνομικῆς ἀντιληψῆς καὶ ἂν σταματήσουμε νὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴ δουλειά μας μόνον τὸ μικροσκόπιο, τί ἐκφράζει εὐρύτερα αὐτὴ ἡ ἐπανεκτίμηση; Ἄς ἀφήσουμε τὸ πρόβλημα αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν ἀναπάντητο.

Ἡ φάση πού ξεκινᾷ μὲ τὴν ἐπανεκτίμηση πού ἐπιφέρει τὸ ἄνοιγμα τοῦ Ἰσπανικοῦ Μουσεῖου τὸ 1838 μὲ τοὺς ὄχτώ Γκρέκο του, κρατᾷ τριάντα περίπου χρόνια. Οἱ ἔννοιες-κλειδιά τῆς φάσης αὐτῆς εἶναι ἡ τρέλα, ἡ ἰδιορρυθμία, ἡ "bizarrie vraiment maladive" (Βιαρντό) πού συνοδεύει τὸν ἐξαιρετὸ μαθητὴ τοῦ Τιτσιάνο στίς καλές του στιγμὲς. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ δηλαδὴ ἔχουμε τὴ συνέχεια τοῦ Παλομίνο. Ἀπὸ τὸν Βιαρντό μέχρι τὸν Σαμφλερύ τὸ 1847 («ἡ ζωγραφικὴ σέ ντελίριο, εἰκόνες πού βγαίνουν κατευθεῖαν ἀπὸ τρελοκομεῖο») τὸ ἐπιχειρήμα εἶναι ἕνα. Καὶ ἐπαναλαμβάνεται.

Μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐξαίρεση. Ὁ συντηρητικὸτατος Θεόφιλος Γκωτιέ (ὁ ἐγκαινιαστής τῆς θεωρίας «τῆς τέχνης γιὰ τὴν τέχνη») στὸ *Ταξίδι στὴν Ἰσπανία*, πού πρωτοδημοσιεύεται στὸ Παρίσι τὸ 1843 μὲ τὸν τίτλο *Tra los Montes* κάνει,

Ντελακρουά, *Ἡ κατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τούς Σταυροφόρους*, 1840, Λουβρο

ἀπ' ὅσο ξέρω, τήν πρώτη σύγκριση ἔργων τοῦ Γκρέκο μέ ἔργα σύγχρονης τέχνης καί ὑποστηρίζει ὡς καλά καί ἔργα τῆς δεύτερηςμανιέρας τοῦ Γκρέκο.

Γκωτιέ: «Ὅλα αὐτά δέν ἐμποδίζουν τόν Γκρέκο νά εἶναι μέγας ζωγράφος. Τά καλά ἔργα του τῆς δεύτερης τεχνοτροπίας του μοιάζουν πολύ μέ τά ρομαντικά ἔργα τοῦ Εὐγένιου Ντελακρουά». Αὐτό τό 1843.

Ἡ φάση πού ξεκινάει μέ τό ἀνοιγμα τοῦ Ἰσπανικοῦ Μουσείου πιστεύω ὅτι κλείνει γύρω στό 1860-1870. Τό 1869 δημοσιεύει ὁ Πάωλ Λεφόρ, στό πλαίσιο τῆς Ἱστορίας τῶν Ζωγράφων ὄλων τῶν Σχολῶν τοῦ Σάρλ Μπλάν, μιά μελέτη γιά τόν Θεοτοκόπουλο. Σοβαρή, μετρημένη, μεθοδική, ξεκινάει μέ τήν κατάρριψη τῶν «μύθων» πού εἶχαν δημιουργηθεῖ γύρω ἀπ' τό ζωγάφο: «Ὁ Γκρέκο οὔτε ὁ τρελός ἦταν οὔτε αὐτός πού ἐπεδίωκε μέ κάθε τρόπο τήν πρωτοτυπία, ὅπως θέλησαν νά τόν δοῦν. Ἦταν ἕνας τολμηρός κολορίστας, ἐνθουσιώδης...». Ὁ Λεφόρ μιλάει γιά τίς «ἀνανεωτικές προσπάθειες τοῦ καλλιτέχνη» καί ἀσκεῖ (αὐτό γίνεται, ἀπ' ὅσο ξέρω, γιά πρώτη φορά) κριτική στόν Παλομίνο. Ἐγκαταλείποντας τήν μανιέρα τοῦ Τιτσιάνο, τοῦ Τιντορέτο, τοῦ Πάλμα, ὁ Γκρέκο δημιούργησε μιά νέα σχολή (γιά πρώτη ἐπίσης φορά ἡ ἐγκατάλειψη τῆς μανιέρας τοῦ Τιτσιάνο ἀντιμετωπίζεται θετικά), τή σχολή πού ὁ Λεφόρ ἀποκαλεῖ «ἀσκητική καί ρεαλιστική». Ἐπίσης ἕνα ἄλλο νέο στοιχεῖο: Οἱ ἰδιομορφίες τοῦ Γκρέκο πού ἐνοχλοῦν ἀκόμη λίγο τόν Λεφόρ («une fantaisie bizarre, excessive

mais énergique, puissante et jamais vulgaire") ἐξηγοῦνται ὡς ἔκφραση τοῦ περιβάλλοντος («σ' αὐτό τό περιβάλλον μυστικιστικῆς ἔξαρσης καί θρησκευτικοῦ νατουραλισμοῦ ὁ Γκρέκο μεταμορφώθηκε μέχρις ὅτου πέταξε ἀπό πάνω του ὅλη τήν ὡραία βενετσιάνικη ἁρμονία»). Τό πνεῦμα αὐτό συνεχίζεται μέ τόν Κάρλ Γιούστι, μέ τό κεφάλαιο γιά τόν Γκρέκο στή βιογραφία τοῦ Βελάσχεθ (1888) καί στά ἄρθρα στή *Zeitschrift für bildende Kunst* τοῦ 1897-1898. Ὁ Γιούστι, φανατικός πολέμιος πολλῶν τάσεων τῆς σύγχρονης τέχνης, ἀντιμετωπίζει τόν Θεοτοκόπουλο ἱστορικά, συγχρόνως ὅμως καταγγέλλει τήν τελευταία μανιέρα του ὡς παθολογική. Ἐμφανίζεται (ἐπίσης νομίζω γιά πρώτη φορά) ἡ σύγκριση μέ τούς ἱμπρεσιονιστές (ἐδῶ ἀρνητικά). Ὁ Γιούστι εἶναι ὁ πρῶτος πού διαβάζει σωστά τήν ὑπογραφή τοῦ Θεοτοκόπουλου (1888), τονίζει τήν κρητική καταγωγή τοῦ καλλιτέχνη καί ἀναφέρεται στίς βενετσιάνικες πολιτιστικές ἐπιδράσεις στό νησί. Εἶναι ὁ πρῶτος πού ἐπιχειρεῖ ἕναν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Γκρέκο καί διεξοδικές μορφολογικές συγκρίσεις ἀνάμεσα στίς παραλλαγές τοῦ ἴδιου θέματος (π.χ. «Ἡ ἐκδίωξη τῶν ἐμπόρων ἀπ' τό ναό»).

Οἱ συγκρίσεις μέ τή σύγχρονη τέχνη αὐξάνονται. Τό 1897 ὁ Κόσιο ἀποκαλεῖ τόν Γκρέκο «μεγάλο πρωτοπόρο, πατέρα τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ». Ἡ Χάνα Λύντς στό βιβλίο της γιά τό Τολέδο (1898): «Πόσο μοντέρνος, πόσο ἐλκυστικός, τί ἐπιδέξιος ὑπέροχος ἱμπρεσιονιστής ἦταν αὐτός ὁ ἄνθρωπος!».

Τό 1902 τό Πράντο ὀργανώνει τήν πρώτη ἀτομική ἐκθεση τοῦ Γκρέκο, ἐκθέτοντας τά 23 ἔργα πού ἀνήκουν στό μουσεῖο, μαζί μέ 61 ἔργα κυρίως ἀπό ἰδιωτικές συλλογές τῆς Ἰσπανίας. Ὁ ὑποδιευθυντής τοῦ Μουσείου Σαλβαδὸρ Βινιέγκρα προλογίζει τόν κατάλογο μ' ἕνα ἀντιφατικό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἐν μέρει τόν Λεφόρ καί ἐν μέρει τόν Μαρτίνεθ. Τό Δεκέμβριο τοῦ 1903 τό Λουβρο ἀγοράζει γιά 70.000 φράγκα τόν πίνακα Ὁ Ἅγιος Λουδοβίκος τῆς Γαλλίας καί ὁ Μαρσέλ Νικὸλ δικαιολογεῖ τήν ἀγορά λέγοντας ὅτι τό ἔργο εὐτυχῶς δέν ἀνήκει στήν τελευταία μανιέρα τοῦ ζωγράφου. Τώρα, γράφει ὁ Νικὸλ, μέ αὐτό τό ἔργο, ἔχουμε στό Λουβρο ἕνα ἐνωτικό σημεῖο ἀνάμεσα στή βενετσιάνικη σχολή καί στόν Βελάσχεθ.¹⁰

Στό πνεῦμα τοῦ Λεφόρ καί τοῦ Γιούστι, γιά ὅ,τι ἀφορᾶ μιά αὐστηρή μεθοδολογία, δημοσιεύει

9. Ὅπου ὁ Βιαντό κάνει ἐκκληση στή γαλλική κυβέρνηση νά στείλει στήν Ἰσπανία μιά ἐπιστημονική ἀποστολή γιά νά μελετήσει τά ἔθνη, τίς τέχνες καί τόν πολιτισμό τῆς Ἰσπανίας. Τό Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου ἡ ἀποστολή Τάυλορ ἀρχίζει τό ἔργο της. Ἄραγε ὑπάρχει σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο γεγονότα;

ο Πάωλ Λαφόντ μιά σειρά από μελέτες ανάμεσα στο 1906 και στο 1911, όποτε και θά έκδοθει τό βιβλίό του στό Παρίσι (ή πρώτη έκδοση σέ συνεργασία μέ τόν Μωρίς Μπαρές). Οί συγκρίσεις μέ τήν τέχνη του 19ου αιώνα πληθαίνουν. Οί "Αγγλοι (κυρίως ο Κάλμπερτ) βλέπουν στόν Γκρέκο έναν πρόδρομο του Μπλαϊγκ, οί Γάλλοι του Σεζάν.

Τό Παρισινό Salon d' Automne του 1908 αφιερώνει μιά αίθουσα στόν Γκρέκο και στόν μικρό κατάλογο τής έκθεσης ο Πιέρ "Επ συγκρίνει ρητά τόν καλλιτέχνη μέ τόν Σεζάν και τόν Βάν Γκόγκ.

Τόν ίδιο χρόνο ο Κόσιο δημοσιεύει στήν "Ισπανία τήν πρώτη μεγάλη μονογραφία πού ακολουθεί πιστά τόν Γιούστι σάν μεθοδολογία αλλά χαιρετίζει τόν πρόδρομο τής Μοντέρνας Τέχνης πού ο Γιούστι περιφρονεί και ο Κόσιο λατρεύει. "Η φάση αυτή κλείνει γύρω στά 1910-1912. Μέ έναν ύμνο στόν Γκρέκο και μιά νέα μυθολογία πού δημιουργείται αντικαθιστώντας τίς προηγούμενες.

Τό 1910 ο Μάγιερ Γκρέεφε, ο λάτρης του Μανέ, του Σεζάν και του Βάν Γκόγκ, γιά τούς όποιους είχε ήδη δημοσιεύσει διεξοδικές μελέτες, δημοσιεύει τό *Ταξίδι στην Ισπανία (Die Spanische Reise)*. Σ' ένα γράμμα σέ φίλο του στό Βερολίνο, πού δημοσιεύεται στό βιβλίό, γράφει τίς περιφρασμένες φράσεις: «Θωμά, βρήκα έναν άνθρωπο, ένα μεγάλο άνθρωπο, μιά διάνοια πού ξεπερνάει κάθε έννοια: τόν Γκρέκο. "Εναν άνθρωπο απ' τή γειτονιά του Ρέμπραντ και τόσο κοντά μας όσο μπορεί νά είναι ένας σύγχρονός μας».

Δύο χρόνια αργότερα, ο Μωρίς Μπαρές επανεκδίδει μόνο του τό βιβλίό του γιά τόν Γκρέκο, *Ο Γκρέκο ή τό μουσικό του Τολέδου*. Ο προσωπικός φίλος του Μωρράς και τής Action Française, ο συντηρητικός πολιτικός πού απ' τό 1893 εξέδιδε φυλλάδια ενάντια στους ξένους στή Γαλλία και ζητούσε τήν απέλασή τους, ο όπαδός τής γαλλικής μοναρχίας γράφει έναν ύμνο στόν Γκρέκο και στήν πόλη του Τολέδου, όπου τό ένα εκφράζει τό άλλο. Ο Μπαρές είναι νομίζω ο πρώτος πού θεωρεί τή λεγόμενη δεύτερη μανιέρα του Γκρέκο καλύτερη από τήν πρώτη.

Στό όνομα του καθολικού μυστικισμού, ιδανικό πού ένσαρκώνει ο Γκρέκο, ο Μπαρές γράφει: «Ο Γκρέκο εγκαταλείπει, απορρίπτει όλα τά θεατρικά τερτίπια πού είχε μάθει στό σχολείο

Βάν Γκόγκ, *Τό χωράφι μέ τό στάρι*, 1889, Λονδίνο, Έθνική Πινακοθήκη

των Βενετσιάνων: αυτό γιατί έχει ψυχή βαθιά και προσεκτική».

Μέ τά βιβλία του Μεγιέρ Γκρέεφε και του Μπαρές κλείνει ένας κύκλος επανεκτίμησης και χρησιμοποίησης του Γκρέκο, αυτός πού ξεκινάει στή δεκαετία του '60 του 19ου αιώνα μέ τήν άρνηση τής θεωρίας τής τρέλας του Γκρέκο (σταθερή πεποίθηση τής προηγούμενης φάσης, πού ξεκινάει μέ τό άνοιγμα του Musée Espagnol στα 1838) αλλά και μέ τήν αισθητική απόρριψη των έργων τής τελευταίας περιόδου στο Τολέδο. Τό κλείσιμο αυτού του κύκλου άποτελεί συγχρόνως και τό άνοιγμα ενός καινούργιου πού άρχίζει άκριβώς μόλις πριν από τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Δέν θά άσχοληθούμε σήμερα μέ τή συνέχεια αυτή.

"Ας σταματήσουμε στο 1910-1912 πού άρχίζει ή λατρεία του Γκρέκο και άς κάνουμε μερικές ρητορικές έρωτήσεις: άνακαλύφθηκε λοιπόν ο Γκρέκο; 'Από ποιόν; Γιατί;

II

Σίγουρα δέν άνακαλύφθηκε. Έπανεκτιμήθηκε μέ έναν όρισμένο τρόπο πού ταίριαζε στις άνάγκες κάποιων ρευμάτων στο δεύτερο ήμισυ του 19ου και στις άρχές του 20ου αιώνα. 'Από ποιόν; Είδαμε ποιά είναι τά όνόματα πού φαίνονται όταν κανείς φάχνει σέ βιβλιοθήκες 60 μέ 120 χρόνια άργότερα και προσπαθεί νά βρει τά χνάρια μιάς μεταστροφής. Αυτό όμως δέν άρκει. Δέν άρκει, αν δέν είναι λάθος. 'Από ποιόν, από ποιούς επανεκτιμήθηκε ο Γκρέκο στήν περίοδο 1838-1912;

10. Marcel Nicolle, "Les récentes acquisitions du musée du Louvre", στή *La Revue de l' Art Ancien et Modern*, τόμος XVII, Γενάρης-Ίούνης 1905, σελ. 410: "Le tableau que le Louvre a acquis en décembre 1903 (au prix de 70.000 frs.), bien que très caractéristique du maître, ne présente pas cette outrance de facture, cette simplification excessive des colorations, que le Greco devait pousser à l' extreme. (...) Avec le Greco, nous avons maintenant au Louvre le trait d' union entre l' école vénitienne et Velasquez".

Σεζάν, *Οι μεγάλες λουόμενες*, 1895-1905,
Λονδίνο, Έθνική Πινακοθήκη

Μιά πρώτη απάντηση θά ήταν απ' τή «σύγχρονη τέχνη» τής περιόδου αυτής. 'Ο Γκρέκο ανακαλύφθηκε απ' τή ζωγραφική του ρομαντισμού, του ρεαλισμού, του ιμπρεσιονισμού, του συμβολισμού, του κυβισμού και του εξπρεσιονισμού. 'Ο Γκρέκο ανακαλύφθηκε απ' τή ζωγραφική αυτή. Χάρη στην ύπαρξη τής ζωγραφικής αυτής.

"Ας πᾶμε ανάποδα. "Όσο κυριαρχεί απόλυτα μιά ζωγραφική αντίληψη, και γενικότερα μιά αισθητική, του τύπου

* τῶν *Βοσκῶν τής Ἀρκαδίας* του Πουσέν (0,85x1,21 Λουβρο, 1638-1639), ἔργο σύγχρονο μέ τήν *Arte de la Pintura* του Pacheco

* τής *Ἀρτέμιδας στό μπάνιο* του Μπουσέ του 1742 (Λουβρο, μουσαμάς 0,56x0,73)

* του ἔργου του Νταβίντ *Ὁ Ἄρης ἀφοπλίζεται ἀπό τήν Ἀφροδίτη μέ τή βοήθεια τῶν Χαρίτων* του 1824 (μουσαμάς 3,08x2,62, Βρυξέλλες), ὁ Γκρέκο «δέν περνάει». "Αν δέν ἐξοργίζει, τουλάχιστον δέν ἀρέσει.

"Όταν ἀντίθετα ὁ Ντελακρουά ζωγραφίζει τό 1840 ἕναν πίνακα ὅπως *Τό πάρισμο τής Κωνσταντινούπολης ἀπ' τούς Σταυροφόρους* (μουσαμάς, 4,10x4,98 μ., Λουβρο)

* ὅταν ὁ Χάν φόν Μαρές ζωγραφίζει τό 1880 τόν *Ἰππότη πού σκοτώνει ἕνα δράκο* (τέμπερα περασμένη μέ λάδι, πάνω σέ ξύλο, 65x45 ἐκ., Βερολίνο, Nationalgalerie)

* ὅταν ὁ Σεζάν ζωγραφίζει τίς *Μεγάλες Λουόμενες* του ἀνάμεσα στό 1895 καί στό 1905 (1,27x1,96 μ., Λονδίνο, Έθνική Πινακοθήκη)

* ὅταν ὁ Πικάσο ζωγραφίζει τό 1901 τήν *Ταφή του Casagemas* (1,50x0,90 μ., Παρίσι, Musée d' Art Moderne de la Ville de Paris)

* ὅταν ὁ Βάν Γκόγκ ζωγραφίζει τό 1889 (μουσαμάς, 0,72x0,90 ἐκ., Λονδίνο, Έθνική Πινακοθήκη) *Τό χωράφι μέ τό στάρι*

* ὅταν οἱ modernistas τής Βαρκελώνης καί τής Μαδρίτης, ὁ Ἰνάσιο Ζουλοάγκα καί ὁ Σαντιάγκο Ρουσινιόλ ἀνακηρύσσουν τόν Γκρέκο «προστάτη» τής ζωγραφικής τους, τότε θά μπορούσαμε νά πούμε ὅτι οἱ αἰσθητικοί, οἱ κριτικοί καί οἱ ἱστορικοί τής τέχνης, ἀπό τόν Γκωτιέ στόν Κόσιο κι ἀπ' τόν Γιούστι στόν Μεγιέρ-Γκρέφε, «ἐντολοδόχοι» ἔστω καί ὑποσυνείδητα αὐτῶν τῶν ρευμάτων, ἀναγκάζονται νά ἐκτιμήσουν-χρησιμοποιήσουν-ἐρμηνεύσουν τόν Γκρέκο καί τά ἔργα του.

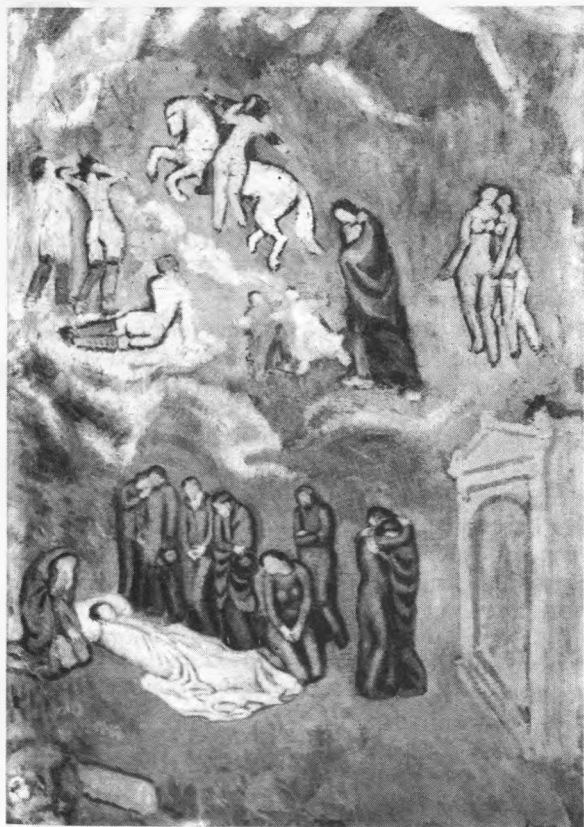
Πρόκειται ὅμως πραγματικά γιά τόν Γκρέκο; Γιά τόν συγκεκριμένο καλλιτέχνη στήν ὁλότητα του ἢ γιά τόν συγκεκριμένο καλλιτέχνη στό βαθμό πού εἶναι συμμετοχος ἢ τουλάχιστον θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐκφραστής ἑνός καλλιτεχνικοῦ ρεύματος; Δέν θά ἦταν νομίζω ὑπερβολικό νά πῶ ὅτι ὁ Γκρέκο ἐπανεκτιμᾶται καί χρησιμοποιεῖται (ἀπό μιά χρονική περίοδο καί πέρα καί πάντοτε βέβαια μέ ὀρισμένους τρόπους) στό βαθμό πού εἶναι μανιεριστής καί στό βαθμό πού θεωρεῖται μανιεριστής. Χωρίς νά ἀσχοληθοῦμε μέ τήν, καθόλου ἀπλή, θεωρία του αὐτοῦ του Κολόμβου, ἄς πούμε ὅτι ἰσχύει περισσότερο ὅτι ὁ Γκρέκο ἐπανεκτιμᾶται ἐπειδή ἐπανεκτιμᾶται ὁ μανιερισμός στό σύνολό του, ἀπό τό ὅτι ἐπανεκτιμᾶται ὁ μανιερισμός ἐπειδή, μαζί μέ ἄλλα φαινόμενα, ὑπάρχει καί ἡ ζωγραφική του Γκρέκο πού εἶναι μανιεριστική.

'Ο μανιερισμός ἐπανεκτιμᾶται ἢ μᾶλλον οἱ δύο τάσεις του μανιερισμοῦ.

Καί οἱ χρονολογίες συμπίπτουν. Γιά νά μή σᾶς κουράζω: Στίς παραδόσεις του σχετικά μέ τή *Δημιουργία τής τέχνης του μπαρόκ στή Ρώμη* στό Πανεπιστήμιο τής Βιέννης, τό χειμερινό ἐξάμηνο του 1894/95, ὁ Ἄλνις Ρήγκλ ἀναφέρει στους μανιεριστές. Γράφει ὅτι ἀκολουθοῦν τήν τέχνη του Μιχαήλ Ἀγγέλου τής τελευταίας φάσης τής ζωῆς τους, «ἀλλά τό πνευματικό βάθος ὑποχωρεῖ ὄχι τόσο λόγω ἀδυναμίας ὅσο ἐπειδή δέν τό θέλουν, δέν ζητοῦσε κανείς κάτι τέτοιο τήν περίοδο τής Ἀντιμεταρρύθμισης». Ἐδῶ τά ἔχετε ἤδη ὄλα. Τή δικαίωση τής τέχνης (πού δέν ἀρέσει στόν Ρήγκλ), καί τήν ἐξήγηση τής ἔλλειψης πνευματικότητας: «ἡ ἐποχή δέν τήν ἤθελε». Τό 1911 κλείνει ἡ φάση τής ἐπανεκτίμησης του μανιερισμοῦ. Δημοσιεύονται συγχρόνως τρία βιβλία γιά Ἰταλούς μανιεριστές μέ ἀπόλυτα θετική στάση τῶν συγγραφέων ἀέναντι στό ἀντικείμενό τους: τό βιβλίό του Μπουσέ γιά τόν Σίγκολι, του Σουλτσε γιά τόν Μπρονζίνο, καί του Γκόλντσμιτ γιά τούς Ποντόρμμο καί Μπρονζίνο.

Αὕτη εἶναι λοιπόν ἡ ἐξήγηση; 'Ο Γκρέκο ἐπανεκτιμᾶται ἐπειδή ἐπανεκτιμᾶται ὁ μανιερισμός; Ναι, τουλάχιστον ἐν μέρει.

'Αλλά στήν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο δέν ἐπανεκτιμᾶται καί τό μπαρόκ; Ἀκριβῶς στά ἴδια χρόνια δέν ἐπανεκτιμᾶται καί ὁ Ρέμπραντ; Τό 1854,

Πικάσο, *Ἡ ταφή τοῦ Κασαχέμαξ*, 1901, Παρίσι, Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης

τελείως ξαφνικά καί «ἀπροετοίμαστα», δέν δημοσιεύει ὁ Ἔντουαρντ Κολόφ τή μελέτη του γιά τόν Ρέμπραντ, ὅπου καταγγέλλει τίς προκαταλήψεις μέ τίς ὁποῖες ἔχουν σκεπάσει τόν καλλιτέχνη ἱστορικοί καί φιλόσοφοι τῆς τέχνης; Κι αὐτή ἡ ἱστορία δέν συνεχίζεται μέ ἔνταση ἀνάμεσα στό 1854 καί στό 1906, ὅπου ἐορτάζονται θριαμβευτικά τά τριακόσια χρόνια ἀπ' τή γέννηση τοῦ Ρέμπραντ;

Στήν ἴδια περίοδο δέν ἐπανεκτιμᾶται, δέν «ἀνακαλύπτεται» καί ἡ τέχνη τῆς ὄψιμης ἀρχαιότητος; Ὁ ἴδιος ὁ Ρήγκλ στή *Spätromische Kunstindustrie*, πού δημοσιεύεται τό 1901, δέν τελειώνει τόν πρόλόγό του γράφοντας ὅτι πιστεύει πώς ἔτσι «κλείνει ἕνα κενό στήν ἀλυσίδα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας τῆς τέχνης»;

Ὁ Γκρέκο ἐπανεκτιμᾶται σίγουρα καί ἐπειδή ἔχει κάτι νά πει στούς ὀπαδοῦς σημαντικῶν καλλιτεχνικῶν ρευμάτων τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Ἐπανεκτιμᾶται καί ἐπειδή ἐκπροσωπεῖ μαζί μέ ἄλλους ἕνα ρεῦμα στό ἐσωτερικό τοῦ μανιερισμοῦ.

Ἐπανεκτιμᾶται καί ἐπειδή ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα σέ μιά φάση θριαμβευτικῆς ἀνόδου τῆς ἀστικῆς τάξης στή Δυτική καί Βόρεια Εὐρώπη (τό *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* τήν περιγράφει μέ τά ἐντονότερα λόγια), τά πάντα, ἢ μάλλον, σωστότερα, πολλά πράγματα, ἐπανεκτιμήθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν, κατακτήθηκαν. Ἡ μπουλντόζα πού ἀποτελέσει τήν ἐπιστημολογική δικαιώση αὐτῆς τῆς δουλειᾶς λέγεται θετικισμός.

Στό χώρο τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσής τῆς τέχνης τό φαινόμενο ἐκφράζεται μέ τόν ἐ-

κλεκτικισμό πού κυριαρχεῖ ἀπ' τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας καί ξεκινάει κι αὐτός δειλά δειλά στή δεκαετία τοῦ 1830. Ποιός ἀντιστάθηκε καί θά 'λεγα ποιός μποροῦσε νά ἀντισταθεῖ τουλάχιστον στό χώρο τῆς ἱστορίας καί τῆς κριτικῆς τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, γιατί εἶναι γνωστό διαφορετικά πόσο καταλυτική ὑπῆρξε ἡ μαρξιστική κριτική στό θετικισμό; Στόν χώρο τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἀντίσταση προβλήθηκε μόνο ἀπό μιά ἄκρως συντηρητική, θά λέγαμε ἀριστοκρατική, τάση πού γρήγορα ἔχασε τό παιχνίδι.

Ὁ Γκρέκο ἐπανεκτιμᾶται τέλος (μιλάω γιά τήν τελική φάση στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα πού ἀρχίζει ἡ λατρεία του) καί ἐπειδή οἱ πίνακες τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ζωῆς του στό Τολέδο ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες καί στά γούστα τῶν ἀντιδραστικότερων ὀπαδῶν τοῦ σπιριτουαλισμοῦ.

Τό 1904, στήν ὕμνητική νεκρολογία γιά τόν Ρήγκλ πού δημοσιεύει στή Βιέννη ὁ Μάξ Ντβόρακ, ἀνέφερε καί μιά φράση πού τοῦ εἶχε πει ὁ Ρήγκλ προσωπικά: «Ὁ καλύτερος ἱστορικός τῆς τέχνης, τοῦ εἶπε, εἶναι αὐτός πού δέν ἔχει προσωπικό γούστο μιά καί τό πρόβλημά μας στήν ἱστορία τῆς τέχνης εἶναι νά βροῦμε ἀντικειμενικά κριτήρια τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης». Νά λοιπόν, διατυπωμένος ξεκάθαρα, ἕνας ἀπ' τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἔγιναν οἱ ἐπανεκτιμήσεις τοῦ Γκρέκο (γιατί ὅπως εἶπαμε ἔγιναν περισσότερες ἀνάμεσα στό 1838 καί στό 1912)¹¹ στήν περίοδο πού μελετήσαμε σήμερα.

Εἶπα ὅτι σ' αὐτή τήν μπουλντόζα πού ἀρχίζει τή δουλειά της γύρω στό 1840 (τό ἐγχειρίδιο τοῦ Κοῦγκλερ τοῦ 1842 εἶναι τό πρῶτο ἀπτό δεῖγμα) ἡ ἀντίσταση πού προβλήθηκε ἦταν, δυστυχῶς, ἐλάχιστη. Ἕνας Ἑλβετός πατριώτης, πού μισοῦσε καί περιφρονοῦσε τά δημοκρατικά πολιτεύματα, πού πῆρε ἀνοιχτά θέση κατά τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 («τοῦ Φεβρουαρίου»), ἕνας λάτρης τῆς ἰταλικῆς ἀναγέννησης πού δέν μποροῦσε νά δεχτεῖ νά τήν ἐξισώσει μέ ἄλλες περιόδους στό ὄνομα μιάς θετικιστικῆς ψευτοαντικειμενικότητας, ὁ Γιάκομπ Μπούρχαρντ εἶναι ἕνας ἀπ' τούς ἐλάχιστους πού πῆραν θέση ἐνάντια στό παντοῦδοναμο ρεῦμα.

Τό 1852 ἔγραφε στόν Πῶλ Χάυζε: «Εἶναι γιά μένα ἀπόλυτη ἀνάγκη νά ἀπελευθερωθῶ ἐπιτέλους ἀπό αὐτήν τή γενική ψευτοαντικειμενική τάση πού ἀποδέχεται τό καθετί καί νά ξαναγίνω μι-σαλλόδοξος».

11. Πού ἔχουν ὅμως δλες τν κοινὸ στοιχεῖο ὅτι ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία πὸς γίνονται, τουλάχιστον μερικὰ ἔργα τοῦ Θεοτοκόπουλου (ὅχι βέβαια πάντοτε τὰ ἴδια) θεωροῦνται ἀξιοπρόσεκτα καί ἐνδιαφέροντα ἂν ὄχι ἔλκυστικά.

Τό ξύρισμα της Κυριακής

Λογιοτατίζει τό Βήμα της Κυριακής. Έκ συστήματος και έξ ιδεολογίας. Στους τίτλους του, στίς ανώνυμες ή ψευδώνυμες στήλες του, στά σχόλιά του, ή τάση νά στιλβωθεί ή χρησιμοποιούμενη γλώσσα μέ όλίγην από καθαρεύουσα είναι έμφανεστάτη. Καί κραυγαλέα τά λάθη (σκέτοι προβοκάτορες...) πού προκύπτουν ως έκ της ήμισυθείας.

Έ ήπιλογή της περιποιημένης, μακιγιαρισμένης γλωσσικής έπιδερμίδας, αύτης πού θά φαντάζει και θά θαμπώσει, ύπηρετεί πιθανόν τή δημιουργία (ή συντήρηση) κύρους, τώρα πού ή έν λόγω εβδομαδιαία του Συγκροτήματος αναφέρεται όλο και συχνότερα ως έγκυροφανής. Πώς άλλως νά χαρακτηριστεί όταν οί προνομιακές στήλες της (Σίβυλλες, Μπουμπληδες, Βηματοδότες...) έχουν αναγάγει τό κουτσομπολιό (πολιτικό, άθλητικό, καλλιτεχνικό...) σέ έπιστήμη. Άκόμη και οί ένυπογράφως δημοσιογραφούντες άφήνονται νά ένδώσουν στό «κάπου πήγα, κάποιον εί-

δα, κάτι μου 'πε νά σάς πώ».

Έ καθαρευουσιάνικη έξάρτυση όμως, ή στυλιστική χρήση λόγων έκφράσεων ή άρχαιοελληνίζόντων τρόπων έλάχιστα συντελεί στήν άναστήλωση του πεπτωκότος κύρους. 'Ιδίως όταν τά λάθη πού κατορθώνουν νά παρεισφρήσουν είναι σημαντικά, στατιστικά και άλλως πως. Καί δέν μιλάμε γιά λάθη πού πολύ εύκολα παραπέμπονται στή δικαιοδοσία του σεσημασμένου φωτοεκθέτοτος δαίμονος αλλά γιά όσα άπορρέουν από έλλιπή γνώση (συνοδευόμενη συνήθως από τήν αυτάρκεια εκείνη πού πετάει άπ' τό παράθυρο τά λεξικά και τή γλωσσική εύθύνη ως προς τους άναγνώστες).

Είχαμε αναφέρει και παλαιότερα τέτοιας μορφής λάθη («το κόμμα, του κόμματος, τω κόμμα» είχε γραφεί πρό καιρού στήν τελευταία σελίδα, π.χ.). Τό πρόσφατο δείγμα όμως είναι ίκανό και μόνο του νά πείσει γιά τήν καταμαρτυρούμενη γλωσσική άλαζονεία. Μπανάλ φαίνεται ή

φράση «στήν κόψη του ξυραφιού». Τή λένε οί πληβείοι, άρα δέν άπαρτιώνει στύλ. Έτσι, ό περί παιδείας φάκελος, τής 8ης Νοεμβρίου, τιτλοφορήθηκε δίσ (στήν πρώτη σελίδα και στό σαλότι) «Έπί ξΗροϋ άκμής».

Άν τώρα ό ξηρός τυγχάνει παλαιόθεν έραστής του ύψιλον και όχι του ήτα, άς πάει νά κόψει τό λαιμό του, έστω και πάνω στήν άκμή του.

Άλλά αν «κάπου, κάπως, από κάποιον» τσιμπολόγησες τή φρασούλα (πιθανότατα από λόγο προφορικό) και έκ των συμφραζομένων ύποψιάστηκες χονδρικό τó νόημα της, έ, ύπάρχουν και τά λεξικά (ψιλά γράμματα...) γιά νά διασταυρώσεις τή σημασία της. 'Υπάρχουν έπίσης οί γλωσσολογούντες τής ίδιας τής έφημερίδας πού γλωσσοτρώνε τόν κ. Σαρτζετάκη γιά τίς άκροβασίες του. Όμως αν όποιος πρέπει νά ρωτήσει ντρέπεται, έπειδή μπορεί και νά φανεί άδαής (έ, και; ποιός ό παντογνώστης;), άπλώς άποφεύγει νά ρωτήσει. Καί δίνει κι αύτός μία βοήθεια στήν... άκμαία ξηρότητα και ρηχότητα.

Τ. Σμπούρης

Άκρα του τάφου σιωπή

Τους άγαπάει τους διανοούμενους ή έξουσία. Άρκει νά κάνουν τό δικό της. Νά ψιμυθώνουν τήν εικόνα της. Νά «δικαιολογούν» από τίς άρμόδιες στήλες, του Βήματος π.χ., τήν πολιτική της. Γιά τους έτεροδοξους ύπάρχουν άλλοι τρόποι. Έ ή ποινικοποίηση της κριτικής λόγου χάρη. Στο άπυρόβλητο ό πρωθυπουργός — άλάθητος γάρ. Έτσι, λοιπόν, και κάποιος τολμήσει νά γράψει τό παραμικρό έναντίον του, μαύρο φίδι πού τόν έφαγε.

Φίδι δικαστικό: Όπως τό Άντί. Πού πρέπει νά πληρώσει 6.000.000 δρχ. πρόστιμο στήν ΑΧΧΟΝ. Έπειδή, ούσιαστικά, άποκάλυψε τίς μεταφραστικές λοβιτούρες του Λούβαρη, φίλου καλού του πρωθυπουργεύοντος κ. Παπανδρέου.

Φίδι αύριανιστικό: Όπως τόν Μανόλη Άναγνωστάκη. Έπειδή διανοήθηκε ότι ό πρωθυπουργός τυγχάνει άναρμόδιος («γιά ιστορικούς λόγους») νά είναι (δι' αύτοαναγορεύσεως) ό κεντρικός όμιλητής στή γιορτή του Γοργοπόταμου. Γιά νά έκτοξεύσει έναντίον του ή Άύριανή, στίς 19 Νοεμβρίου, λίγη άπ' τή λάσπη της άποθήκης της. Συμβουλευόντάς τον (ή άπειλώντας) τον «νά πάψει νά γράφει κακά πράγματα γιά τσέπωνα τήν "τιμητική" σύνταξη πού του έδωσε ό Παπαδόπουλος». Τό ψεύδος έναντίον της ιστορίας — έτσι κι άλλως άνέλβαν νά τήν ξαναγράψουν κατά τίς βουλές τους.

Καθόλου τυχαίες αυτές οί (παρα)κρατικές επιθέσεις έναντίον όσων κρίνουν και έλέγχουν. Όχι όμως οί πρώτες ούτε κι οί μόνες. Καί δέν θά κοπάσουν. Οί φάκελοι νά ναι καλά κι από άπόρρητα, άτομικά δικαιώματα και πολιτικές έλευθερίες βλέπουμε. Άφού έχει κόστος ή έξουσία και ή διατήρησή της. Άς τό πληρώσουν λοιπόν οί πολίτες.

Παντελής Μπουκάλας

Η Παιδεία
επί ξηρού ακμής...

• ΣΕΛΑΔΕΣ 39-43

Ἡ ἑορτή τοῦ ὄνου κατά τόν Μεσαίωνα

Ὁ ταχυδρομικός φάκελος κοινός. Οἱ διευθύνσεις γραμμένες μέ χέρι σίγουρο. Ὁμορφα γράμματα. Ἡ μορφή τους, βυζαντινή, τούς ἔδινε κύρος. Ὁ ἀποστολέας ἀγνωστός μας: «Διονύσιος Σουρλής, Ἀργίνοι». Στή λευκή κόλλα διαβάσαμε τούτα τά λόγια:

«Ἀξιότιμε κύριε ἐκδότα τοῦ Πολίτη

Ἄρτι ἐπιστρέψας ἐκ Παδοῦσης, δπου ὑπῆγα νά σπουδάσω ἱατρικήν, μετά συγκινήσεως βαθυτάτης ἐπληροφορήθην τά τῆς ἀφίξεως τῆς ἱερᾶς εἰκόνας «Ἄξιον ἔστί» καί τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριάρχου κ. Δημητρίου. Ἄλλ' ὁποία θλίψις! Ὁ δάκτυλος τῶν ὑλιστῶν κινεῖ τούς πλείονας τῶν κονδυλοφόρων. Ἀνέγνωσα, λοιπόν, πλείστα ὅσα κείμενα κοῦφα, κίβδηλα, ποταπά! Περί τοῦ Μεσαιῶνος, ὄν ἐπειγόντως ἐπαναφέρει ἡ πολιτεία, περί ξυλολατρείας τε καί ξυλοκαίας. Πρωτίστως δέ περί τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, ἧτις ἐποίησεν ἐκποδῶν τόν ἐκ Δύσεως ὀρῶμενον ὄρθόν λόγον.

Ἔ τῆς ἀδαημοσύνης. Δικαίως ὁ συνώνυμός μου προπάππος, ἐν ἔτει 1866, ἔγραψεν εἰς τήν πρός τήν Αὐγὴν ἐξ Ἀργινοῦ δευτέραν ἐπιστολήν του: «Οἱ γράφοντες διά τούς Γραικοὺς ἀναγκάζονται πολλάκις νά διαφωτισῶσι πράγματα φαινὰ καί αὐτόφωτα ὡς τά ὀπίσθια τῶν πυγολαμπίδων».

Ἐπιτρέψατε εἰς τήν μηδαμινότητά μου, κύριε ἐκδότα, νά σᾶς συναποστείλω τεμάχιόν τι θρησκευτολογικῆς μελέτης τοῦ προπάππου μου, εἰς ἣν ἐκτίθενται σκέψεις τινεῖς περὶ τοῦ τῆς Δύσεως μέλανος Μεσαιῶνος καί τῶν ἐν αὐτῷ ἦκιστα χριστιανικῶν τελετῶν. Ἡ προγονική μελέτη ἐδημοσιεῖται αὐτοῦσις εἰς τόν «Ἀσμοδαῖον» τοῦ διαλάμπαντος Ἐμμανουὴλ Ροῖδη, δίκην ἀντιδῶρου τοῦ ἐν λόγῳ λογιῶν πρός τόν προπάτορά μου, διά τήν ἐμμενήν ὑποστήριξίν του τῆς «Παπίσης Ἰωάννης».

Πρόθυμος δοῦλος σας
Διονύσιος Σουρλής»

Ἴδου καί τό συναποσταλὲν μελέτημα:

«Διάσημος ἦδη ὢν ἐν ταῖς τελεταῖς τῶν Ἐθνικῶν, ὁ ὄνος ἀναφαίνεται οὐχὶ ἐλάσσων εἰς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τὰς παραδόσεις. Δι' αὐτοῦ ὠμίλησεν ὁ Ὑψίστος εἰς τόν Βαλαάμ, οὗτος ἔσωσεν εἰς Αἴγυπτον τήν ἱερὰν οἰκογένειαν καί ἐπὶ τῶν νῶτων του εἰσῆλθε θριαμβεύων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, ὑπὸ βροχὴν ἀνθένων καί χλωρῶν κλάδων. Πλὴν δέ τῆς ἱστορικῆς ἐπισημότητος καί αἱ ἰδιάζουσαι εἰς τό ζῶον τοῦτο ἀρεταὶ καθιστῶσιν αὐτό ἰδανικόν πρότυπον χριστιανικῆς τελειότητος. Πράοτης, ταπεινότης, ἐγκαρτέρησις, ἀμνησικακία, προθυμία εἰς τό τείνειν τῷ ραπίζοντι καί τήν ἔτεραν σιαγόνα, καί αἱ ἄλλαι εὐαγγελικαὶ ἀρεταὶ παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ πλάσματι εὐρίσκονται μᾶλλον ἢ παρ' αὐτῷ ἀθρόαι συνηνωμένοι. Δικαίως λοιπόν ἠξίου αὐτόν ἡ δικτική Ἐκκλησία

τῶν μεγίστων τιμῶν. Ὁ ναός ἐνεδύετο πρός ὑποδοχὴν του τά λαμπρότερα τῶν κοσμημάτων, αἱ πλάκες ἐφ' ὧν ἐμελλε νά πατήσῃ ἐκαλύπτοντο δι' ἀνθένων καί πολυτίμων ταπήτων, ἀπαρτεσ δέ οἱ ἀρχιερεῖς, ὁ λοιπὸς κλήρος καί ὁ λαὸς περιέμενον αὐτόν ἀσκεπεῖς καί γονυπετοῦντες.

Ὁ ὄνος, ἐκλεγόμενος μεταξὺ τῶν μᾶλλον σφριγώντων, ἀνεβιβάζετο ἐν πορφυροχρῶσῳ στολῇ ἐπὶ ὀκρίβαντος ἐστημένου ἐν μέσῳ τοῦ ὀπισθοδόμου τῆς ἐκκλησίας, καί ἐκεῖ ἰστάμενος ἐδέχετο τοῦ εὐσεβοῦς ὀμίλου τὰς γονυκλισίας καί προσφωνήσεις. Οἱ διάκονοι περιεκύκλουν αὐτόν πάλλοντες θυμιατήρια πλήρη ἐκλεκτῶν ἀρωμάτων, λευχεῖμονες παρθένοι προσέφερον κάνιστρα ἀνθένων ἢ ἐπιτισμένης κριθῆς, ἐνῶ ἄλλαι τὸν ἐρράντιζον δι' εὐδῶσμων ἀποσταγμάτων.

Μετά ταῦτα παρήλαυνεν ἐνώπιον τοῦ θρόνου του παράδοξός τις πομπεία, ἧς ἠγεῖτο ὁ Μωϋσῆς κρατῶν τούς πίνακας τοῦ Νόμου, εἶποντο δέ κατά σειράν ὁ Ἀαρών ἐν ἀρχιερατικῇ περιβολῇ, ὁ Δανιὴλ ἐν σχήματι νεανίου ἐνδεδυμένου πρασίνην χλαμύδα, ὁ Δαυὶδ σκηπτροῦχος καί στεφανηφόρος, ὁ Ἅγ. Πέτρος κρατῶν τὰς οὐρανίας κλεῖδας, ὁ Σαμουὴλ, ὁ Ζαχαρίας, ἡ βασίλισσα Σάβα, ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὁ Πιλάτος, ἡ Ἡρωδιάς καί αἱ ἄλλαι γραφικαὶ ἐπισημότητες. Εἷς τινες μάλιστα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Γαλλίας παρίστατο καί αὐτὴ ἡ Παναγία ὑπὸ τὸ σχῆμα τῆς ὠραιότητος τοῦ τόπου νεανίδος κρατούσης ζανθὸν βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας. Ἀφοῦ πάντες οὗτοι ἐτελείωνον τὰς εἰς τὸν ἥρωα τῆς τελευταίας προσήσεις των, σύμπασα ἡ ὁμήγυρις ἀνεβάλλετο βροντοφῶνως τὸν περιβόητον ἐκεῖνον λατινοβάρβαρον ὕμνον:

Εἰς Ἀνατολῆς τά μέρη,
ἴφην ὄνος κρατερός,
καί πρός φόρτον ἰσχυρός,
κάλλιτος καί ζωηρός.
Κύρ Γαῖδαρ μου, ψάλε,
δομοφο στόμα, γέλα κτλ.

Μετά τό τέλος ἐκάστης στροφῆς ἐσιώπων οἱ ψάλται πρός στιγμήν, ὁ δέ τελετάρχης ἰστάμενος ἐπὶ ἄμβωνος ὑψηλοῦ ἀντί Ἀμῆν ἔκραζε Ἡπ-Ἡπ, ἀπομιμούμενος τοῦ ὄνου τήν φωνήν, εἰς ἣν ἐσπευδον παραχρῆμα ν' ἀποκριθῶσιν οἱ πιστοὶ ἀμιλλώμενοι τίς πρό τίνος βαρύτερον νά ὀγκηθῇ. Ἡ δυσσηχῆς αὐτῆ ἀμιλλα ἐξηκολούθει μέχρις οὗ τό ζῶον ἐκβακχευθὲν ὑπὸ τῶν τοσοῦτων τιμῶν ἐκάλυπτε διά τῶν γνησιῶν αὐτοῦ ὀγκηθῶν τήν μιμηλήν ταύτην τῶν λατρευτῶν του ἀρμονίαν. Εἰς τό ἄκουσμα ἐκεῖνον ἀνέκφραστος χαρά καί ἀγαλλίασις διεχύνετο ἀστραπηδὸν ἐν τῇ ὀμηγύρει τῶν πιστῶν ἠσπάζοντο ἀλλήλους, ἔκραζον Ὡσαννά! καί ἔρριπτον τούς πῖλους εἰς τὸν ἀέρα, σπογγίζοντας βλέφαρα ὑγρά ὑπὸ τῆς συγκινήσεως.

Τήν ἐπιούσαν ὁ ναός ἐκαθαρίζετο, τούς ὀγκηθμούς διεδέχοντο αἱ συνήθεις εὐχαί, τό δέ τετράπουρον εἰδῶλον ἀντήλασσε τήν ἐφήμερον πορφύραν ἀντί τοῦ ἐπιουσίου σάγματος, καί τὰς προσκυνήσεις ἀντί τῶν σπυγῶν ραβδισμῶν, παρηγῶρους ἔχων τήν ἀνάμνησιν καί τήν ἐλπίδα».

Καί διά τήν ἀντιγραφὴν:
Πα.Μ.

Ἵλα εἶναι μιά ἰδέα

Δέν τοῦ ἴφτανε ἡ Καθημερινή. Ἡ Τράπεζα Κρήτης. Τά Ἐνα, Μία, Δύο, Τ.Υ.3, Καί, Τέταρτο. Δέν τοῦ ἴφταναν οἱ ἀναμενόμενες 24 ὥρες, ὁ τηλεοπτικός σταθμός καί τά φαστφουντάδικα. Αὐτά εἶναι μπίζνες, ἐμπόριο, χρῆμα. Κι ὁ κόσμος θέλει ἰδέες. Ἡ Κοσκατλάνδη δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρὶς ἰδέα.

Ὁ Ὀλυμπιακός εἶναι ἀπ' τίς λίγες «ἰδέες» πού κάπως συνεχίζουν νά συγκινοῦν. Ἀπόδειξη ὅτι χάνει μονίμως ἀπό μικρά σωματεῖα. Ἄρα δέν μετέρχεται πλάγια μέσα. Ἀπόδειξη δεύτερη ὅτι συγκινεῖ ἀκόμα καί βαμμένους περιέργους πράσινους — ὅπως ὁ ἀγοραστής του. Παρηγοριά στὸν ἀρρωστο...

Γιατί ὁ Θρύλος εἶναι ἀρρώστια. Μόνη τους φωνάζουν οἱ γαῦροι «ἐκεῖ, ἐκεῖ στή Βῆτα Ἐθνική, μαζί μέ τόν Ἀτρόμητο καί τήν Προοδευτική». Μόνοι τους προτρέπουν τούς ἀντιπάλους «κι ἄλλο! κι ἄλλο!». Αὐτοὶ τῆ θέλουν ἀποκλειστική τήν ἀγάπη τους, ὅπως τῆ δίνουν. Καί ἀπό Μαζὸχ γωνρίζουν.

Καί ξαφνικά, ὁ Λούβαρης ἀνέλαβε νά διερμηνεύσει τούς πόθους τοῦ φίλου του κ. Παπανδρέου. Καί, μεσάζων ἐγνωσμένης ἀξίας αὐτός, ξέριξε τόν πρῶτο σπῆρο. Κατά πόδας, καί ἐδῶ, τῆς Αὐριανῆς. Πού καιρό πρὶν, ὅταν πρωτοφάνηκε τό πρωθπουργικό ἐνδιαφέρον, παρότρυνε τόν Υἱό τοῦ Πατρός του καί Πατέρα τοῦ Υἱοῦ του νά ἐπέμβει γιατί «τό πράσινο πάντα νικάει».

Τήν κοστολογήσανε λοιπόν τήν ἰδέα. Κάπου τριακόσια ἐκατομμύρια. Κάτι παραπάνω ἀπό μιά βιοτεχνία ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων. Γιατί αὐτοὶ τό ἐτοιμο ἐνδυμα θέλανε. Τῆ φανέλα. Κύρος ἀγόρασαν. Καί λαό. Δέν εἶδατε μέ τί θράσος ὁ ἔως χθές δακτυλοδεικτούμενος Κοσκατάς ὕψωσε τῆ γροθιά του χαιρετώντας (!) εἴκοσι χιλιάδες θεατές τῆς ἰδέας (του πιά κι ὀχι τους). Τούς τήν πήρε λοιπόν τῆ φανέλα. Καί τά σάβρακα ἐπίσης.

Ἄν τουλάχιστον κάποιος ἐστελενε αὐτο τό πέναλι ἀπό ἀηδία...

Α.ΓΑΥΡΟΣ

BIBΛΙΟ

1

ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΣΤΗΒΕΝΣ

«ΦΡΟΥΝΤ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ» Μία παρουσίαση και μία αξιολόγηση. Open University Press 1983, Αθήνα 1987

Τό κείμενο πού ακολουθεί, αποτελούσε τήν «Εισαγωγή στην Έλληνική Έκδοση» του βιβλίου του Ρ. Στήβενς και είχε κατατεθεί από τους υπογράφοντες, τό φθινόπωρο του 1985 γιά νά εκπληρώσει τόν αναγραφόμενο σκοπό. Κάποιος «δαίμων» όμως του τυπογραφείου ή τών έκδοτικών ήθών παρενέβη, τό κείμενο τής εισαγωγής «χάθηκε» και έτσι τό βιβλίο κυκλοφόρησε τελικά τήν Άνοιξη του 1987, χωρίς τήν αναγκαία κατά τήν άποψη μας «εισαγωγή». Δεδομένου ότι οι υπογράφοντες είχαν αναλάβει τήν «εισαγωγή και τήν επιστημονική επιμέλεια» τής ελληνικής έκδοσης, θεωρούν ότι ή εκ τών ύστερων ανεξάρτητη δημοσίευση αυτής τής «κριτικής» εισαγωγής αποκαθιστά άφ' ενός μέν τήν αλήθεια και άφ' έτέρου λειτουργεί ως βιβλιοκριτική και βιβλιοπαρουσίαση.

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

Τό βιβλίο του Ρίτσαρντ Στήβενς *Φρόντ και Ψυχανάλυση* παρουσιάζεται σήμερα μεταφρασμένο στα ελληνικά, είναι δέ ένα από τά πιο πρόσφατα έγχειρίδια στην άγγλική γλώσσα (έκδοση 1983), πού γιά διδακτικούς κυρίως σκοπούς επιχειρούν νά ενημερώσουν τόν άναγνώστη γιά τό τί είναι, πώς λειτουργεί και τί «άξιζει» ή ψυχανάλυση.

Κάθε βιβλίο εισαγωγής σέ μία θεωρία, σέ ένα χώρο σκέψης, θέτει μερικά ενδιαφέροντα ζητήματα, ή επισήμανση τών όποιων μπορεί νά φωτίσει τόν άναγνώστη, προτού ξεκινήσει τή μελέτη μιάς άκόμη «Εισαγωγής στην Ψυχανάλυση».

Γιά τόν Έλληνα άναγνώστη, μιά τέτοια πληροφόρηση μπορεί νά φανεί πολύ χρήσιμη, δεδομένου ότι ή ελληνική ψυχαναλυτική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται από πολλές έλλειψεις, κυρίως όμως από μή συστηματικότητα και άνεπαρκή γλωσσική φροντίδα.

Τό θέμα «Φρόντ και Ψυχανάλυση» μπορεί νά θεωρηθεί ειδικά δύσκολο γιά τή συγ-

γραφη ενός εισαγωγικού κειμένου. Η ψυχανάλυση στή διπλή της δραστηριότητα, ως ενεργός και εξέλιξιόμονη θεωρία και ως διαδεδομένη θεραπευτική πράξη, έχει εισέλθει πιά στην ένατη δεκαετία συνεχούς παρουσίας της σε σχεδόν παγκόσμιο επίπεδο. Τό γραπτό έργο του Φρόντ και τών μεγάλων ψυχαναλυτών, καθώς και ή πολλαπλότητα και τό πλήθος τών δημοσιευμάτων τών σύγχρονων ψυχαναλυτών, καλύπτουν μιά δόκληρη πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη. Μπορούμε λοιπόν νά άναζητήσουμε τόν τρόπο μέ τόν όποιο ό συγγραφέας μιάς «Εισαγωγής στην Ψυχανάλυση» επιλύει τό πρόβλημα τών επιλογών μέσα από τό πλήθος τών βιβλιογραφικών άναφορών και κυρίως τό θέμα τών προτιμήσεών του άνάμεσα στα διάφορα ρεύματα πού χαρακτηρίζουν τήν ψυχαναλυτική σκέψη.

Καταρχήν, μπορούν νά μάς άπασχολήσουν ή έποχή και ή σκοπιμότητα τής συγγραφής ενός τέτοιου βιβλίου. Ο συγ-

γραφέας του *Φρόντ και Ψυχανάλυση* είναι πανεπιστημιακός δάσκαλος στό Open University τής Άγγλίας, τό όποιο θεωρείται ως ένα από τά πλέον φιλελεύθερα και «μοντέρνα» πανεπιστήμια αυτής τής χώρας. Ήδη τό γεγονός αυτό προιδεάζει γιά τόν μή δογματικό χαρακτήρα του συγγραμματος. Η εισαγωγή αυτή λοιπόν δέν επιδιώκει τήν άποκατάσταση τής αλήθειας γιά τήν ψυχανάλυση ούτε πάλι υποστηρίζει τήν ύπαρξη μιάς (υποτιθέμενης) μοναδικής άποψης γιά τό έργο του Φρόντ και τών μαθητών του. Άπευθύνεται άλλωστε στους φοιτητές Ψυχολογίας και στό εφύτερο κοινό και ό διδακτικός του χαρακτήρας στηρίζεται άποκλειστικά στή διαλεκτική άντιπαράθεση τών βασικών δεδομένων τής ψυχανάλυσης μέ κριτικές τής θεωρίας και μέ άρνητικές αξιολογήσεις τής πρακτικής της. Κατ' αυτήν λοιπόν τήν έννοια τό έγχειρίδιο αυτό είναι ουσιαστικά διαφορετικό από τά κλασικά του άνάλογα στην άγγλική γλώσσα του Fenichel και του Greenson¹ κ.λπ., τά όποια άπευθύνονται κατά κύριο λόγο σέ ψυχαναλυτές.

Διαφέρει ουσιαστικά, όπως είναι φυσικό, από τά έργα του ίδιου του Φρόντ, πού αναφέρονται ως «εισαγωγικά».² Όσον άφορά τώρα τή μέθοδο έπεξεργασίας του ύλικού, δηλαδή τών βασικών έννοιών τής ψυχανάλυσης, τό βιβλίο αυτό έγγράφεται στην άγγλική έμπειριοκρατική παράδοση και έπομένως ό συγγραφέας κάνει όρισμένες έπιλογές, οι όποιες είναι χρήσιμο νά έπισημανθούν. Κατά πάγια, λοιπόν, άγγλοσαξονική τακτική, στό βιβλίο αυτό παρουσιάζεται ύποβαθμισμένη ή πρώτη και ή δεύτερη τοπική θεωρία του Φρόντ γιά τόν ψυχισμό, κυρίως όμως ή συμπληρωματική τους άξία γιά τήν κατανόηση του πλήρους φάσματος του φρούδικού σχεδίου. Αυτή δέ ή στάση του συγγραφέα ολοκληρώνεται μέ τήν ουσιαστικά πλήρη άποσιώπηση τής μεταψυχολογίας, ή όποια, χρήσιμο είναι και πάλι νά θυμηθούμε, θεωρείται από τόν Φρόντ άφ' ενός άναγκαία γιά νά συμπληρωθεί ή ψυχανάλυση ως θεωρία και άφ' έτέρου ως άπόδειξη γιά τή μεθοδολογική και επιστημολογική άυτονομία τής θεωρίας του.³

Στό βιβλίο αυτό βρίσκουμε μία εξαιρετικά σαφή εικόνα της ψυχανάλυσης ως προς τό μεθοδολογικό και επιστημολογικό της μέρος, σέ αντίθεση μέ τήν εικόνα πού συναντάμε σέ κάποια αὐτάρεσκα ψυχαναλυτικά ἐγχειρίδια ἢ ἀκόμη σέ κάποιους παθιασμένους λίβελους διαφόρων ἐπιστημῶν. Ἔχουμε τήν ἐντύπωση πῶς αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας εἶναι ἐξοικειωμένος μέ τίς ἔννοιες τῆς Ἀναλυτικῆς Φιλοσοφίας καί ἰδιαίτερα τή λειτουργία τῆς γλώσσας, χειρίζεται δέ ἐπαρκῶς τήν ἐξέλιξη τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἢ ὅποια τά τελευταία τριάντα χρόνια ἔχει πολλαπλασιαστῆ, μετά τίς παρεμβάσεις τοῦ Πόπερ καί τοῦ Βιγκενστάιν, τίς προτάσεις τοῦ Λακάν ἢ ἀκόμη καί τήν κριτική τοῦ Μπετελέμ γιά τή μετάφραση τοῦ Φρόντ στα ἀγγλικά.⁴ Στό σημεῖο αὐτό θά μπορούσαμε νά κάνουμε μιά ὑπόθεση: παρόλο ὅτι αὐτό τό ἐγχειρίδιο (προφανῶς) εἶναι προγραμματισμένο γιά τούς διδακτικούς σκοπούς τοῦ Open University, ἀποτελεῖ ἴσως ἀπάντηση σέ ἕνα ἄλλο πρόσφατο βιβλίο πού ἐκδόθηκε στήν Ἀγγλία, τό ὅποιο, ἂν καί «διακριτικό», κρίνει ὡστόσο τήν ψυχανάλυση ὡς προ-επιστημονική.⁵ Ἄλλωστε, συχνά ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στίς θέσεις τοῦ Φάρελ γιά νά τίς ἀντικρούσει.

Παραμένει τώρα μιά πρόσθετη δυνατότητα, γιά νά καταλάβουμε τίς ἐπιλογές τοῦ Στήβενς. Ἐλαστικά κάπως, θά μπορούσαμε νά χρησιμοποιήσουμε ἐδῶ τήν ψυχαναλυτική ἔννοια τῆς μεταβίβασης, γιά νά κατανοήσουμε τίς θετικές συναισθηματικές σχέσεις τοῦ συγγραφέα μέ τήν ψυχανάλυση. Ἐνῶ λοιπόν ἡ παράθεση τῆς φροϋδικῆς θεωρίας ἀκολουθεῖ κλασικό, σχεδόν ὀρθόδοξο, τρόπο (μέ τίς ἐπιφυλάξεις βέβαια πού ἀναφέραμε πιο πάνω), ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου δείχνει πῶς οἱ συμπάθειες τοῦ συγγραφέα πηγαινῶν σαφῶς πρὸς τήν κατηγορία αὐτῆ τῶν νεοφροϋδικῶν πού τόνισαν τή σημασία τῆς κοινωνίας (καί τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος) στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας. Οἱ πολλαπλές ἀναφορές στόν Ἔρικ Ἐρικσον (στόν ὅποιον ἄλλωστε ὁ συγγραφέας ἔχει ἀφιερῶσει ἕνα πρῶτο βιβλίο) καί δευτερευόν-

τως στόν Φρόμ καί τή Χόρνει ἐπιβεβαιώνουν αὐτήν τήν ἐντύπωση. Ἡ χρήση τέλος τῆς ἔννοιαις τοῦ «self-ἐαυτός» (πού δέν εἶναι φροϋδική ἔννοια), ὡς κεντρικοῦ «νοήματος» τῆς ψυχανάλυσης καί τό «μήνυμα», τοῦ συμπεράσματος δηλαδή ὅτι ἡ ψυχανάλυση μπορεῖ νά εἶναι μέθοδος γιά νά βελτιωθεῖ τό ἄτομο καί ἡ κοινωνία, κατατάσσουν τό βιβλίο στήν παράδοση κάποιου (ρομαντικοῦ) σοσιαλιστικοῦ οὐμανισμοῦ, ὅπου ἐγγράφονται ὄχι μόνον οἱ βασικοὶ νεοφροϋδικοί συγγραφεῖς πού ἀναφέρουμε πιο πάνω, ἀλλά καί ἡ παράδοση τοῦ Open University, ὅπως ἐπίσης οἱ θέσεις μιάς κάποιας ἀγγλικῆς καί βορειοαμερικανικῆς «νέας Ἀριστεράς».

Ἴσως τώρα νά γίνεται κατανοητό γιὰτί παρατίθεται ὑποτονικά (ἰδιαίτερα γιά ἕνα ἀγγλικό βιβλίο), τό ἔργο τῆς Μέλανι Κλάιν καί ἀγνοοῦνται παντελῶς μείζονες Ἀγγλοψυχαναλυτές, ὅπως ὁ Βίνκοτ καί ὁ Βιοχ.

Αὐτά τά λίγα γράφονται μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης θά μπορέσει νά τοποθετηθεῖ σχετικά μέ τό σίγμα καί τό σκοπό αὐτῆς τῆς «Ἐισαγωγῆς στήν Ψυχανάλυση». Καί ἐδῶ εἰσαγωγή μπορεῖ νά σημαίνει προθάλαμος: εἰσοδος στό χώρο τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης, ὁ ὅποιος πρὶν ἂν ὅλα κοσμεῖται ἀπό τά γραπτά τοῦ ἴδιου τοῦ Φρόντ, χαρακτηριζόμενα ἀπό διδακτική σαφήνεια καί ὁμορφία στή μορφή. Δυστυχῶς οἱ σχετικές μεταφράσεις στα ἑλληνικά κατὰ γενικό κανόνα εἶναι ἐννοιολογικά καί γλωσσικά ἀναξιόπιστες.⁶ Τό πρόβλημα τῆς μετάφρασης τίθεται καί γι' αὐτό τό βιβλίο. Οἱ ἐπιμελητές τῆς ἔκδοσης σέ συνεργασία μέ τό μεταφραστή φρόντισαν τήν δυνατόν ὀρθότερη ἀπόδοση ἐννοιῶν καί ὄρων τῆς ψυχανάλυσης στα ἑλληνικά. (Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά συμβουλευθεῖ στό τέλος τοῦ τόμου τόν κατάλογο αὐτῶν τῶν ὄρων στα ἑλληνικά μέ τούς ἀντίστοιχούς τους στα γερμανικά, ἀγγλικά καί γαλλικά).

Ἡ μετάφραση ἐνός ἐπιστημονικοῦ βιβλίου θέτει ἐξίσου τό πρόβλημα σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, δηλαδή τῆς μορφῆς καί τοῦ ρυθμοῦ τῶν φράσεων. Σ' αὐτό τό σημεῖο ἡ ἐπιλογή ἀνήκει στό μεταφραστή: ἡ παρα-

μένει «πιστός» στή δομή τῆς ἀγγλικῆς φράσης τοῦ πρωτοτύπου ἢ παίρνει «ἐλευθερίες»... Στήν περίπτωσή μας, ἡ ἑλληνική μετάφραση τοῦ αὐστηροῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἀγγλικοῦ στυλ ἐπιχειρεῖ νά μᾶς μεταφέρει τήν ἀτμόσφαιρα τῆς διαλεκτικῆς μάθησης, πού ἐπικρατεῖ στα συγγράμματα τῆς ἐμπειροκρατικῆς παράδοσης. Στήν ὅποια περίπτωση, δέν νομίζουμε πῶς ἔχει ἐπαρκῶς παγωθεῖ ἕνα ἑλληνικό ἐπιστημονικό ὄφρος γραφῆς καί ἔτσι καί ἐδῶ μπορούμε νά διαπιστώσουμε κάποιες δυσκαμψίες ἢ/καί ἀδεξιότητες. Τέλος, καί σχετικά μέ τήν ἑλληνική ἔκδοση, δέν δημοσιεύεται τό παράρτημα πέντε σελίδων, πού προτείνει διάφορες «ἀσκήσεις» αὐτογνωσίας, γιὰτί κρίθηκε δύσκολο νά προσαρμοστεῖ στα ἑλληνικά δεδομένα, καθώς ἐπίσης καί τό εὐρετήριο. Ἡ κατὰ κεφάλαιο βιβλιογραφία δημοσιεύεται ἀκριβῶς ὅπως στό ἀγγλικό πρωτότυπο. Οἱ πληροφορίες γιά μεταφράσεις στα ἑλληνικά τῶν βιβλιογραφικῶν ἀναφορῶν τοῦ πρωτοτύπου, περιλαμβάνονται στή βιβλιογραφία αὐτοῦ τοῦ εἰσαγωγικοῦ σημειώματος.

Θανάσης Τζαβάρας
Ἐλένη Τζαβάρα

1. O. Fenichel *Problems of psychoanalytic technique*, 1949, καί O. Fenichel, *The psychoanalytic theory of*

neuroses, 1945. R.R. Greenson, *The technique and Practice of Psychoanalysis*, 1967. Ἡ ἀναφορά σέ αὐτά τά κλασικά ψυχαναλυτικά ἐγχειρίδια γίνεται γιά νά ὑπογραμμιστεῖ ἡ διαφορά τους ἀπό τό παρόν ἀκαδημαϊκό ἐγχειρίδιο ἀλλά καί τήν πληθώρα ἐκλαϊκευτικῶν κειμένων πού κυκλοφοροῦν ἀκόμη καί σέ ἑλληνικές μεταφράσεις.

2. Ὁ Φρόντ εἶχε πάντοτε φροντίσει νά δώσει μέ «εἰσαγωγικό» τρόπο πληροφόρηση γιά τή θεωρία του στό εὐρύτερο κοινό, κυρίως στίς *Εἰσαγωγικές διαλέξεις στήν Ψυχανάλυση* (1917). S.E., τόμος XVI στίς *Νέες εἰσαγωγικές διαλέξεις στήν Ψυχανάλυση* (1933). S.E., τόμος XXII.

3. Βλέπε σχετικά: Θ. Τζαβάρας, «Σχέδιο γιά μιά ἐπιστημολογία τῆς ψυχανάλυσης», *Ἐπιθεώρηση κοινωνικῶν ἐρευνῶν*, 1982, 44-47, 65-73.

4. Βλέπε σχετικά R. Wollheim καί J. Hopkins (ἐπιμ.), *Philosophical essays on Freud*, Cambridge University Press, 1982, καί B. Bettelheim, *Freud and man's soul*, Vintage, 1984.

5. B.A. Farrell: *The standing of psychoanalysis*, Oxford University Press, 1981.

6. Μιά γενική πληροφόρηση γιά τίς μεταφράσεις τοῦ Φρόντ καί τῶν ἄλλων ψυχαναλυτῶν στα ἑλληνικά καθώς ἐπίσης καί γιά τήν ἑλληνική ψυχαναλυτική βιβλιογραφία μπορεῖ νά βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στα ἐξῆς ἄρθρα: Θ. Τζαβάρας καί Δ. Κυρτάτας, «Ψυχαναλυτική βιβλιογραφία στήν Ἑλλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, 1983, 6, 19, 77-82 καί Δ. Πλουμπιδῆς καί Θ. Τζαβάρας: «Σχεδιάγραμμα βιβλιογραφίας», σ. 379-388 στό *Ψυχανάλυση στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1984.

Καπα

περιοδικό πολιτικῆς καί
κοινωνικῆς παρέμβασης τῆς Ἀριστεράς
κάθε 15 μέρες

2

Γιώργος Θεοτοκάς

Τετράδια ημερολογίου (1939-1953)
Εισαγωγή, επιμέλεια: Δημήτρης Τζιόβας
'Εστία, 'Αθήνα 1987.

“Όταν δημοσιεύονται προσωπικά ημερολόγια διανοουμένων και λογοτεχνών έχουν ήδη εξασφαλισμένο τό ενδιαφέρον ενός αναγνωστικού κοινού· είτε είναι γραμμένα από την ανάγκη για άληθινή προσωπική πλήρωση είτε κάτω από τό τρίτο εκείνο μάτι που πλαγίως και νοητά μεταπλάθει τήν κάθε έγγραφη σέ τυπωμένο χαρτί (κάτι πού στά νεότερα χρόνια συμβαίνει όλο και συχνότερα και θά συμβαίνει ίσως περισσότερο άφóτου τό ημερολόγιο έγινε ένα λογοτεχνικό «είδος» άξιο θεωρητικής μελέτης), μέσα από τά ημερολόγια γνωρίζουμε καλύτερα έναν άνθρωπο και τό έργο του, πώς επιθυμούσε και πώς τελικά πορεύτηκε εν τώ βίω τούτω. 'Ασκούν, επιπλέον, έντονη γοητεία στόν αναγνώστη, γιατί τού παρέχουν τή δυνατότητα ή έστω τήν έλπίδα νά γεντεί κάτι από τά άπόκρυφα τού άλλου, νά γνωρίσει «ιδιωτικά» έναν δημόσιο, τρανό άνθρωπο.

Τά *Τετράδια ημερολογίου* τού Γιώργου Θεοτοκά δέν έχουν τίποτε τό άποκαλυπτικό. Παρέχουν όμως ενδιαφέρον τής πρώτης κατηγορίας: παρακολουθεί κανείς τίς αντιδράσεις, τή στάση, τούς στοχασμούς και τά προβλήματα πού τόν άπασχολούν μέσα στό ρυθμό τής καθημερινότητας. Αύτή ή πυκνότητα τού οικείου χρόνου όταν εκτείνεται σ' ένα έπαρκές χρονικό διάστημα, όπως είναι τά δεκατέσσερα χρόνια πού καλύπτει τό ημερολόγιο τού Θεοτοκά, διασφαλίζει τελικά, έστω κι αν συνοδεύεται από τήν καχυποψία για τή γνησιότητα τού «de profundis» χαρακτήρα τών έγγραφών, έναν πλούτο από εικόνες και γνώσεις για έναν συγγραφέα και τήν εποχή του.

Στήν περίπτωση τού Θεο-

τοκά έχουμε μάλιστα νά κάνουμε μέ τή στάση και τούς στοχασμούς ενός ανθρώπου πού, ενώ στάθηκε από νεότητας στό έπίκεντρο τών πολιτιστικών επιδιώξεων πού αναλάμβανε νά διαχειριστεί ή μερίδα εκείνη τής άστικής τάξης πού εκσυγχρονίζóταν, ή υπερβολική του έντιμότητα, ίσως, δέν τού επέτρεψε νά διαφύγει τίς συμπληγάδες τής μέσης όδου, τών μέσων όρων. “Ένας έκπρόθεσμος ανθρωπιστής ήδη στήν εποχή του, προσπαθούσε νά συγκεκριάσει και νά συμφιλιώσει τή φιλελευθεροσύνη, τήν παράδοση, τήν πολιτική, τήν έλληνικότητα, τήν καλλιτεχνική δημιουργία, τήν πρωτοπορία, τή χριστιανοσύνη, τίς ανθρώπινες ήθικές αξίες όπως θά 'λεγε και ό ίδιος για συντομία, σ' ένα σχήμα ιδανικό, σ' ένα πνεύμα έλεύθερο, μία υπερκοινωνική λειτουργία πού φορέας τής εν μέσω τής κοινωνίας όνομαζόταν *ό πνευματικός άνθρωπος*. “Όταν είχε γίνει πιά κάτι σάν κοινός τόπος ή συνειδητοποίηση πώς ή κάθε ιδέα τού ούμανισμού για νά «άνυψωθεί» έστρωνε στά πόδια τής κάποια θύματα και ή διανόηση είχε αρχίσει νά σκύβει και νά τά μετρά, ό Θεοτοκάς συνέχισε νά πιστεύει στή μαγική δύναμη τού πνευματικού ανθρώπου. Αύτός πού πρώτος μίλησε διακηρυκτικά για τήν ανάγκη συγκρότησης τής άστικής διάνοησης μέ βάση νέα κριτήρια και σχέσεις, είναι ό κατεξοχήν εκπρόσωπος τού κύκλου τής Γενιάς τού Τριάντα πού έζησε (και έγραψε) μέ τό παρωχημένο ιδεολόγημα τού πνευματικού ανθρώπου: ίσως ή ιδανικέυση τής 'Ελευθερίας ως μιάς χαρισματικής, δοσμένης στόν άνθρωπο ιδιότητας σέ μία κοινωνία πολύ λίγο φιλελεύθερη, δέν τού επέτρεψε νά δει άλλιώς τήν υπό-

σταση αύτου πού ό ίδιος άποκαλούσε *διανοούμενος*.

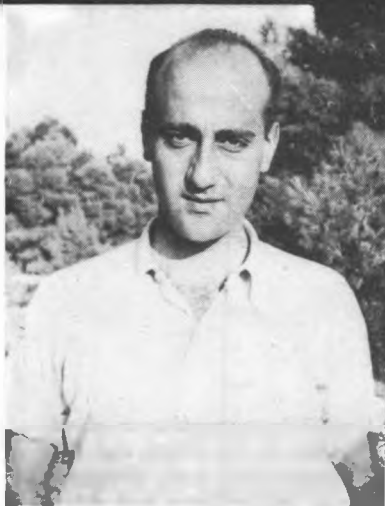
Αύτός ό λόγος πού στοχάζεται και ειλικρινά άγωνιά για τή μοίρα τού έθνους, τής ανθρωπότητας, τών πολιτιστικών αξιών, είναι ένας λόγος στόν όποιο αναπόφευκτα άποτυπώνεται και κυριαρχεί μία έκφραστική δομή πού συγκροτείται από τίς άποφάνσεις τού ένός, σκεπτομένου, γνωρίζοντος και άγωνιώντος άπέναντι στούς πολλούς, τούς ανθρώπους, τή μάζα, τήν ιστορία. Παρά τά στερεότυπά του, είναι ένας λόγος πειστικός. Μετά τά καινούργια δεδομένα πού διαθέτουμε σήμερα, αν θά 'θελε νά πεί κανείς κάτι γενικό, συμπερασματικό, είναι πώς ό Θεοτοκάς πράγματι πίστευε στήν ξεχωριστή ήθική στάση πού άπορρέει από τό «πνεύμα» και είναι καθήκον τού «πνεύματος»: ό πνευματικός άνθρωπος πρέπει —και μπορεί— νά λείει τήν αλήθεια κάθε φορά άπροκάλυπτα —όχι τίς «μαζικές αλήθειες»— για νά κλείνει τίς ραγμές και νά λύνει τίς αντιφάσεις πρός όφελος τής 'Ανθρωπότητας. ‘Ο Θεοτοκάς πού ξέραμε, έπιβεβαιώνεται από τόν Θεοτοκά τών ημερολογίων. “Όπως έπιθυμούσε πορεύτηκε εν τώ βίω τούτω. Φυσικά, τό ημερολόγιο τού Θεοτοκά δέν είναι μόνο τό πιστό και άκέραιο είδωλό του στόν καθρέφτη. Στίς παραπάνω από έπτακόσες τυπωμένες σελίδες βρίσκει κανείς προσωπικές σκέψεις, διαφωτιστικές μαρτυρίες για τό συγγραφικό του έργαστήρι, παρατηρήσεις και κρίσεις για γνωστά πρόσωπα τής πολιτικής και τής λογοτεχνίας. 'Ιδιαίτερα οί έγγραφές πού καλύπτουν τά χρόνια τής Κατοχής, τής άπελευθέρωσης και τών Δεκεμβριανών καταγράφουν ζωντανά τίς έντυπώσεις ενός αυτόπτη μάρτυρα, ή μάλλον ενός παρατηρητή πού σεργιανάει καθημερινά εν μέσω τών πολιτικών γεγονότων στούς δρόμους τής αναστατωμένης 'Αθήνας.

‘Ισως τό γεγονός ότι τά *Τετράδια ημερολογίου* δέν δημιουργούν περιθώρια για νέες προσεγγίσεις πού νά προσφέρουν κάτι ουσιαστικά καινούργιο για τόν Θεοτοκά, ώθησε τόν επιμελητή τής έκδοσης Δ. Τζιόβα ν' αφιερώσει τό πρώτο μέρος τής εισα-

γωγής του σέ μία θεωρητική προσέγγιση του είδους αυτού που όλο και περισσότερο απασχολεί τους μελετητές. Βέβαια, όπως άλλωστε αναφέρει και ο ίδιος ο Δ. Τζιόβας, αυτή η εισαγωγή του επιτρέπει να εντάξει την κλίση του Θεοτοκά προς το ημερολόγιο στο θεωρητικό της πλαίσιο (σ. 18). Και από αυτή την άποψη είναι ενδιαφέρουσα. Επίσης, χρήσιμοι είναι πράγματι οι κόποι δωσαν θέλουν να μάς ενημερώνουν για τις θεωρητικές διεργασίες που σχετίζονται με τη λογοτεχνία. Όταν μάλιστα παρατηρούμε να ενδυναμώνει μία έχθρότητα απέναντι σ' ό,τι είναι θεωρία, στη θεωρία εν γένει. Έχθρότητα όχι μόνο θεωρητική, αλλά, καθώς εκδηλώνεται και ανάμεσα σε πανεπιστημιακούς δασκάλους, με πρακτικές επιπτώσεις: τον αποκλεισμό ενός σημαντικού κλάδου των λογοτεχνικών σπουδών, τη στέρηση μιας γνώσης και κυρίως μιας κριτικής σκέψης από τις γενιές που ειδικεύονται να διαχειριστούν επαγγελματικά το λόγο για τη λογοτεχνία.

Εάν η θεωρία είναι ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μιλάμε για τα κείμενα, και από την όπτική αυτή όλοι έχουμε θεωρία ή θεωρίες, αν μάλιστα είναι μία μέθοδος, οι δυσκολίες αρχίζουν όταν τα κείμενα και τα πράγματα διατάσσονται ως εργαλεία στην υπηρεσία της θεωρίας. Θεωρητικά τίποτα δεν κερδίζουμε και σίγουρα φτωχαίνουμε αντικειμενικά. "Ο,τι ισχύει για τη θεωρία και την κειμενική ανάγνωση, ισχύει και για τη σύζευξη θεωρίας και ιστορίας. Έτσι, θά 'λεγα για παράδειγμα στον επιμελητή του ημερολογίου του Θεοτοκά, πώς αν η θεωρία θέλει το ημερολόγιο ως «αντιπαράθεση του μοντερνισμού στην κοινωνική εξωστρέφεια του ρεαλισμού» (σ. 10), δηλαδή το θεωρεί ένα νέο είδος αυτοβιογραφίας που αναπτύσσεται στον 20ό αιώνα, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι η πρακτική του ημερολογίου ολόκληρη με τη σημερινή υπήρχε στον «έξωστρεφή» 19ο αιώνα. Για να μειώσουμε σε ελληνικά παραδείγματα: η άποψη (μου) ότι η αυτολογοκρισία των λογίων στον περασμένο αιώνα είναι ένα φαινόμενο ενδια-

φέρον δεν πρέπει να συζητηθεί αφού η θεωρία τον είχε αιώνα του ρεαλισμού, της έξωστρέφειας; Ένδεικτικά για τα ημερολόγια, αναφέρω δύο πρόχειρα παραδείγματα: τον Δημήτριο Βικέλα και τον Στέφανο Κουμανούδη. Αν κάτι άλλαξε στους μοντέρνους καιρούς μας είναι το ενδιαφέρον για τα ημερολόγια. Γι' αυτό τα ημερολόγια αυτά (και ποιός ξέρει πόσα άλλα χαμένα ή λανθάνοντα στα αταξινόμητα βουνά των αρχείων μας) έχουν μείνει ανέκδοτα (έτοιμάζεται να βγει το ημερολόγιο του Σ. Κουμανούδη, όπως ξέρουμε όλοι, από τον "Ίκαρο").

Θα παρατηρούσα, επίσης, σχετικά με το ίδιο πρόβλημα σύζευξης θεωρίας-ιστορίας και το έξης: αν ο Δ. Τζιόβας ξεφύλλιζε έστω μία απ' αυτές τις «έτησιες περιοδικές εκδόσεις» στις όποιες «ή λέξη "ημερολόγιο" απαντάται συχνά στη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, αλλά και μετέπειτα στους τίτλους» (σ. 17, σημ. 18), όπως το "Αττικόν Ημερολόγιον και Έθνικόν Ημερολόγιον κ.λπ.", θά καταλάβαινε πώς δεν συμβαίνει τίποτε το περίεργο στους τίτλους αυτούς που θά 'θελε σημειολογική ανάλυση, αλλά ότι πρόκειται για ημερολόγια όπως τα λέμε και εμείς σήμερα, ένα είδος άστικου ως πούμε καζαμία, με πίνακες των εποχών και των ωρών του έτους, φάσεις της σελήνης, έορτολόγιο, πασχάλιο κι άλλα πολλά θαυμαστά. "Η μήπως και «η σπουδαιότητα του χρόνου για την ανθρώπινη ύπαρξη» (σ. 14) ήταν ανακάλυψη του μοντερνισμού;

Μαριάννα Δήτσα

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Λάζος Χρήστος, *Έλληνικό φοιτητικό κίνημα 1821-1973*, έκδ. ΓΝΩΣΗ, 1987.

Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Κείμενα από τον αγώνα του εναντίον της δικτατορίας, 1964-1974*. Έκδόσεις Έταιρείας φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Αθήνα 1987.

Ζαούσης Άλεξανδρος, *Οι δύο όχθες 1939-1945, Μιά προσπάθεια για έθνική συμφιλίωση*, Α' Μέρος, έκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, 1987.

Βακαλόπουλος Κων/νος, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, έκδ. ΒΑΝΙΑΣ, Θεσ/νίκη 1987.

Δρόσος Γιάννης, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, έκδ. ΑΝΤ. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, 1982.

Δρόσος Γιάννης, *Έλληνική Συνταγματική τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς σχέσεις*, έκδ. ΑΝΤ. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Κομοτηνή 1987.

Τό Πράσινο Πρόγραμμα, *Τό εκλογικό πρόγραμμα των Πράσινων για τό 1987*, έκδ. ΚΟΜΜΟΥΝΑ/ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Λίποβατς Θάνος, *Οι περιπέτειες του Λόγου*, έκδ. ΕΡΑΣΜΟΣ 1987.

Κατσαμπάνος Νίκος, *Η Νέα Κριτική*, έκδ. ΕΡΑΣΜΟΣ 1986.

T.S. Eliot, *Άμλετ, Θρησκεία και Λογοτεχνία*, Δύο δοκίμια, έκδ. ΕΡΑΣΜΟΣ, 1987.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΠΟΙΗΣΗ

Παύλος Σάββας, *Η δήλωση του Σεφέρη εναντίον της Δικτατορίας*, Αθήνα 1987.

Goldman Pierre, *Σκοτεινές αναμνήσεις ενός πολωνοεβραίου γεννημένου στη Γαλλία*, έκδ. PRAXIS, 1987.

Μεσεμβρινός, *«πνευματικό ημερολόγιο» ή τό ανατολικό φυλάκιο*, έκδ. τό τετράδια του Ρήγα, Θεσ/νίκη 1987.

Ρηγόπουλος Άγγελος, *Κραυγές, διηγήματα*, 2η έκδοση, ΝΤΟΥΝΤΟΥΜΗ.

Ρηγόπουλος Άγγελος, *Ξαφνικά τον είπαμε τρελό, μυθιστόρημα*, έκδ. ΝΤΟΥΝΤΟΥΜΗ.

Ρηγόπουλος Άγγελος, *Ό δειλός, μυθιστόρημα*, έκδ. ΝΤΟΥΝΤΟΥΜΗ.

Κολέτ, Ζιζή, *Παγκόσμια Λογοτεχνία*, έκδ. ΝΤΟΥΝΤΟΥΜΗ.

Π.Β. Άθανασιάδη, *Η ποίηση στα σχολεία μας*, έκδ. ΔΩΡΙΚΟΣ 1987.

Παύλος Σάββας, *Ό ποιητής Μανούσος Φάσσης*, έκδ. Τό μώλυ, Λευκωσία 1987.

Παρασκευόπουλος Δημήτρης, *Φωνές χωρίς πρόσωπο*, έκδ. ΑΦΩΝ ΤΟΛΙΔΗ.

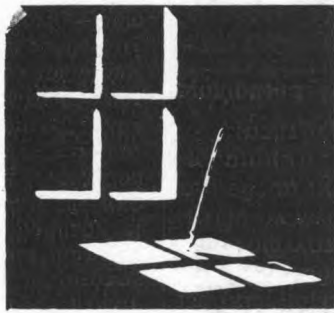
Ευγενία Ρέγκου-Σγούρου, *Μνήμη Άειθαλής*, Πάτρα 1987.

Σ.Α. Σκαρτσής, *Τό δημοτικό τραγούδι*, έκδ. ΠΑΤΑΚΗΣ, 1987, ΤΟΜΟΙ Α', Β'.

Μερακλής Μιχάλης, *Σύγχρονη Έλληνική Λογοτεχνία, 1945-1980*, έκδ. ΠΑΤΑΚΗ, 1987.

Γιάννου Γιάννη, *Πολυτεχνείο '73, έορταστική ανθολογία*, έκδ. GUTENBERG.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΘΕΩΡΙΑ Ή ΚΡΙΤΙΚΗ;

Είμαι ένας νέος επαρχιώτης, που έχει πρόσφατα μεταναστεύσει στην Αθήνα και που προσπαθεί να φωτιστεί παρακολουθώντας τα διάφορα λογοτεχνικά περιοδικά. Με ενδιαφέρει πολύ η κριτική. Οι άμερνες άλλωστε ώρες που μου πρόσφερε η ζωή στην επαρχία μου έδωσαν την ευκαιρία να διαβάσω αρκετά σχετικά πράγματα.

Ως τακτικός αναγνώστης του περιοδικού σας παίρνω τό θάρρος να ζητήσω από τον κ. Βαγενά να μου ξεκαθαρίσει όρισμένες άποριες που μου δημιούργησε τό κείμενο του στον *Πολίτη* του Σεπτέμβρη «Θεωρία ή κριτική».

Καταρχήν, όταν κάποιος απορρίπτει τή θεωρία στην κριτική, παράλληλα δεν προτείνει τή θεωρία ότι δεν χρειάζεται θεωρία στην κριτική; Αυτό δεν είναι μιά θεωρητική θέση;

Έπειτα δεν μπορώ να εξηγήσω τό εξής παράδοξο. Από τή μιά μεριά, ό κ. Βαγενάς αναφέρει ότι τά θεωρητικά κείμενα αυξάνουν συνεχώς, δίνοντας τήν εντύπωση ότι τό μεγαλύτερο μέρος τής ελληνικής κριτικής άσχολεϊται με τή θεωρία. Από τήν άλλη μεριά, ό Νάνος Βαλαωρίτης σε παλαιότερο κείμενό του στό περιοδικό *Σχολιαστής* (τεύχ. 5, Αδγ. '83, σελ. 28-29) με τίτλο: «*Κ.Π. Καβάφης: 50 χρόνια στό Συμπόσιο τών Πατρών και στά περιοδικά*» αναφέρει ότι τά κριτικά κείμενα στην Ελλάδα είναι κυρίως φιλολογικά και οι εξαίρεσεις είναι ελάχιστες. Χαρακτηριστικό είναι τό εξής παράθεμα:

«*Η παραδοσιακή κριτική άν δεν έγκαταλείπει τις στενές έ-*

ζωτερικές μεθόδους δεν θά οδηγήσει σε μεγάλη νέα κατανόηση. (...) Ένας στεϊρος φιλολογισμός ή ένας πολιτικοκοινωνικός φιλολογισμός δεν μάς βγάζει πουθενά» (σελ. 29).

Τέλος, άναρωτιέμαι πώς έγώ, ένας κοινός αναγνώστης θεωρώ ότι ή θεωρητική κριτική με βοήθησε να δώ τή λογοτεχνία μέσα από προοπτικές οι όποιες διαφορετικά θά μου ήταν άδιανόητες και άγνωστες, και ό κ. Βαγενάς, ένας ειδικευμένος κριτικός και καθηγητής στό Πανεπιστήμιο, φιλοδοξεί να παραμείνει άγνός στον αντιθεωρητικό του πύργο. Μήπως, για να θυμηθώ τον προσφιλή μου Ναστρεδίν Χότζα, «ξεχάσαμε τό πάπλωμα»;

Λάμπης Παπαβασίλης
Ηλιούπολη

ΕΦ' ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

Άγαπητοί φίλοι του *Πολίτη*

Είμαι ένας άνέντακτος άριστερός, κομμουνιστής. Μαζί με άλλα προοδευτικά έντυπα παίρνω πολλές φορές και τον *Πολίτη*, άν και δεν συμφωνώ με πολλά από τά γραπτά του. Καί πρώτα άπ' όλα για τον *αντισοβιετισμό* του, τουλάχιστον μέχρι τώρα. Άκόμα και τήν «περεστρόικα» του Γκορμπατσόφ

τήν ειρωνεύεται, όπως στό τελευταίο τεύχος ό Έλεφάντης. Δηλαδή τί θέλετε, τήν επάνοδο του καπιταλισμού στην Σοβιετική Ένωση; Όπως έπτε και ό Γκορμπατσόφ, που καυτηρίασε τή στασιμότητα, τή λήθη, τήν τεμπελιά, άκόμα και τά έγκλήματα τής σταλινικής έποχής, χωρίς να διστάσει να έπαινέσει και τον Στάλιν για τή δυναμική του στάση στον πόλεμο και τή στερέωση τής Σοβιετικής Ένωσης προπολεμικά. Μόνο που και αυτός δεν έδωσε πάλι τό όνομά του στό ήρωικό *Στάλινγκραντ*, τήν πόλη όρδοσημο, που έκρινε τήν τύχη του πολέμου.

Η περεστρόικα θά γίνει μέσα στό πλαίσιο του σοσιαλιστικού κινήματος, άνανεωμένου και δημοκρατικού. Μή νομίζετε πώς είμαι κανένας δογματικός του ΚΚΕ. Έκανα και κάνω άυστηρή κριτική και στό ΚΚΕ και στην Σοβιετική Ένωση, ιδιαίτερα στην τελευταία για τήν παράλογη πολιτική της να έχει σχέσεις και να υποστηρίζει πολιτικά αλλά και οικονομικά δικτατορικές, φασιστικές χώρες, όπως π.χ. τήν Τουρκία του Έρβέν, που τής δίνει μεγαλύτερη οικονομική βοήθεια και από τους Άμερικανούς, ενώ όλοι οι πύραυλοι του ΝΑΤΟ και τών Άμερικανών ιμπεριαλιστών από τό έδαφος της είναι στραμμένοι εναντίον της! Κι εδώ κατηγορώ τό *Ριζοσπάστη* και τό ΚΚΕ που δεν κάνουν τήν παραμικρή κριτική στην Σοβιετική Ένωση! Τους είχα στεϊλει δύο γράμματα για τό θέμα αυτό, αλλά δεν τά έβαλαν. Σας στέλνω μιά περίληψη τών γραμμάτων αυτών, και θά επιθυμούσα να δημοσιευτούν στό περιοδικό σας.

Και τώρα μιά κριτική μου στό τελευταίο τεύχος του *Οκτώβρη* του *Πολίτη*. Πρώτα πρώτα άφου ό *Πολίτης* είναι περιοδικό σοσιαλιστικό και του άνανεωτικού κομμουνισμού, γιατί στό τεύχος *Οκτώβρη* δεν έβαλε ούτε μιά σελίδα, ούτε έξώφυλλο, για τά 70 χρόνια τής *Οκτωβριανής Έπανάστασης*; Ούτε ή «περεστρόικα» του Γκορμπατσόφ τον ένθουσιάζει; Βέβαια ή επανάσταση αυτή σταμάτησε με τό θάνατο του Λένιν και λίγο μετά τήν αυτοκτονία του Μαγιακόφσκι, αλλά ή προσπάθεια του Γκορμπατσόφ πάει να συνεχίσει αυτή

τήν επανάσταση που διακόπηκε τότε, τουλάχιστον έτσι έλπίζουμε οι περισσότεροι άριστεροί που άνευόντων σ' έναν σύγχρονο άνανεωτικό κομμουνισμό. Όχι βέβαια τύπου Βαλέσα, όπως θέλουν μερικοί φίλοι σας που γράφουν στον *Πολίτη* και στό *Άντί*. Δεύτερον, ό *Πολίτης*, ένα προοδευτικό περιοδικό, γιατί χρησιμοποιεί άκόμα τό παλιό τονικό σύστημα;

Έπίσης άσχημη έντύπωση έκανε τό άρθρο τής Τζό Βαρδάκη, «*Ταξικοί φίλοι και έθνικοί έχθροί*» όπου μ' αυτά που γράφει για *καταπίεση* τής μουσουλμανικής μειονότητας, δίνει άφορμή να όργιάσει και πάλι ή τουρκική προπαγάνδα για τή δυτική Θράκη, τή στιγμή που οι Τούρκοι σοβινιστές δεν έχουν άφήσει σχεδόν ούτε χίλιους «Έλληνες στό χώρα τους, κι αυτός με κανένα δικαίωμα, ενώ οι μουσουλμάνοι τής Θράκης, όπως είναι γνωστό, έχουν και περιουσία και έμπόριο, σχολεία, έφημερίδες, τζαμιά, άκόμη και βουλευτές στην ελληνική Βουλή!

Τό σημείωμά σας «*Ο Γιαρουζέλσκι στην Ελλάδα*», λάθος!

Τί θέλατε, να ύποδεχθούμε τον Βαλέσα και τον Κουρόν, τους πράκτορες τής Σ.Ι.Α. που πληρώνονται από τους Άμερικανούς για να επαναφέρουν τον καπιταλισμό στην Πολωνία; Θέλετε έσεις κομμουνιστές, έστω άνανεωτές, τον Βαλέσα και τον Βοϊτίλα πάπα που κάνουν μετάνοιες και γονυκλισίες στους δρόμους και τις πλατείες τής Βαρσοβίας; Σάν τον βυζαντινό μεσαίωνα που μάς έφερε τελευταία με τήν εικόνα του Άγιου Όρους και ή δική μας «σοσιαλιστική» κυβέρνηση; Κι έγώ δεν έγκρίνω τον Γιαρουζέλσκι για πάντα, αλλά ήτανε αυτή τή χρονιά άπαραίτητος για να κρατήσει τήν Πολωνία από τον κατήφορο που είχε πάρει.

Έπίσης, μή δίνετε ύποστήριξη σε άναρχικές όμάδες και «αυτόνομους» και άλλα άριστεριστικά γκρούπ, που μάλλον ζημιά προκαλούν στό άριστερό κίνημα. Μόνο με όργανωμένα κόμματα και ένωμένη σ' ένα μίνιμουμ πρόγραμμα, θά σταματήσει ή πολυδιάσπαση τής Άριστεράς,

για να βγει και πάλι η 'Αριστερά στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής.

"Όλοι από τό ΚΚΕ, την ΕΑΡ, τό ΚΚΕ έσ. Α.Α. και τίς όμαδούλες τών άριστερών και άνέντακτων. Θά τούς σώσει μόνο ή ένότητα.

Σέ κάθε τεύχος νά 'χετε και τόν *Λογοτεχνικό Πολίτη* όπως παλιότερα. Βοηθήστε και σεις σύντροφοι και συναγωνιστές για τήν ένότητα τής 'Αριστεράς, *όλόκληρης*, γιατί μās πήρε ό κατήφορος...

Θά έπιθυμούσα μιά άπάντηση μέ λίγα λόγια πάνω σ' αυτά πού σās γράφω.

Φιλικά
Α. Βοχαΐτης
Κορινθία

Υ.Γ. "Όσο για τόν Στάλιν, παρά τά τερατώδη έγκλήματά του, έσωσε τή Σοβιετική Ένωση μέ τή σιδερένια του πυγμή τό '30 μέ '40 και στήν περίοδο του Μεγάλου Πολέμου. Τόν έτρεμαν όλοι οι ιμπεριαλιστές χωρίς νά 'χει άκόμα τήν άτομική βόμβα! Δέν πρέπει νά άφορίζουμε γενικά τό σταλινισμό χωρίς νά άναγνωρίζουμε και τά καλά του.

ΠΕΡΕΣΤΡΟΊΚΑ ΚΑΙ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ

'Επειδή ό *Ριζοσπάστης* άκούγοντας τή λέξη «περεστρόικα» «άνατριχιάζει» άκόμα, σās στέλνω περιλήψη δύο γραμμάτων μου πού άρνήθηκε νά δημοσιεύσει, επειδή έκανα κριτική στή Σοβιετική Ένωση.

Είχα γράψει γιατί ό *Ριζος* μετά και από τίς τόσες άποκαλύψεις και καταγγελίες του Μ. Γκορμπατσόφ για τή στασιμότητα τής σοβιετικής οικονομίας και τ' άλλα χάλια τής σοβιετικής κοινωνίας, σκάνδαλα, ναρκωτικά, τεμπελιά, μεθύσια, διαζύγια, μικρή άπόδοση εργασίας και άλλα πολλά, και τόν άγώνα του νά ξεκινήσει μιά νέα προ-

σπάθεια άνασυγκρότησης και άναγέννησης τής σοβιετικής επανάστασης του Λένιν, δέν κάνει τήν παραμικρή κριτική και τώρα άκόμα στή Σοβιετική Ένωση! 'Ακόμα γι' αυτούς τά θέματα αυτά είναι στεγανά. Κατά τή γνώμη μου καλή είναι ή «περεστρόικα» για τό έσωτερικό τής χώρας αλλά άκόμα και ό Γκορμπατσόφ σέ όρισμένα θέματα έξωτερικής πολιτικής συνεχίζει τήν παλιά πολιτική Μπρέζνιεφ κτλ. Πολύ καλή και ή ειρηνόφιλη πολιτική τής Σοβιετικής Ένωσης, αλλά μέχρις ενός σημείου. "Όχι και «ξεβράκωμα» στον άρχιτρομοκράτη Ρήγκαν για νά δεχτεί όρισμένες συμφωνίες.

"Όχι τέτοια δουλεία άπέναντι στο δικτάτορα του Πακιστάν πού βοηθάει φανερά τήν άντεπανάσταση στο 'Αφγανιστάν. Και πού εξαιτίας του έχουν σκοτωθεί χιλιάδες Σοβιετικοί στρατιώτες, πληρώνοντας τά λάθη του Μπρέζνιεφ, του «μεγάλου» συγγραφέα πού δέν του άρεσε ό Ταράκι, κι έμπλεξε τή Σοβιετική Ένωση σ' ένα σύγχρονο μακελειό! Είναι πολιτική μεγάλης δύναμης αυτή, νά μήν μπορεί νά «συμμορφώσει» ένα Πακιστάν άκόμα! Δέν βλέπουν τόν Ρήγκαν στον Περσικό. 'Αλλά τό έξωφρενικό και παράλογο για τή Σοβιετική Ένωση, κάτι πού δέν τό χωρά τό μυαλό κανενός προοδευτικού ανθρώπου, είναι ή πολιτική τής Σοβιετικής Ένωσης μέ δικτατορικά και φασιστικά καθεστώτα: τά ένισχύει οικονομικά και πολιτικά και σήμερα άκόμα —παίρνοντας άφορμή από τό ταξίδι του Σεβερτνάτζε στήν Τουρκία του 'Εβρέν— ένισχύει τήν άντιδραστική Τουρκία, μέ έπισκέψεις πολιτικών, στρατηγών κτλ. αλλά και μέ τεράστια έργα δισεκ. δολαρίων τή στιγμή πού ή Τουρκία φυλακίζει, βασανίζει, άκόμα και έκτελεί χιλιάδες Τούρκους άγωνιστές, όμοιδείατες τους κομμουνιστές και άριστερους γενικά! 'Ενώ μέ τά χρήματα αυτά μπορούσε νά δώσει άκόμη μεγαλύτερη βοήθεια σέ χώρες πού άγωνίζονται για τό σοσιαλισμό και τή δημοκρατία (Νικαράγουα, Αίθιοπία, Μοζαμβίκη, 'Αγκόλα, Ναμίμπια, Κούβα κτλ.).

Τό ίδιο έκαναν και παλιότερα, στήν 'Ινδονησία, μετά τήν έξόντωση 600.000 κομ-

μουνιστών: έστειλαν έκεί πρεσβευτή τόν Μαλίκ! 'Ελεγαν τή δικτατορία του Βιντέλα στήν 'Αργεντινή «δημοκρατική», χάθηκε ή επανάσταση των «γαριφάλων» στήν Πορτογαλία, τότε, επειδή δέν ύποστήριξαν τόν Καρβάλιο. Στήν 'Ελλάδα τής χούντας όταν ήμασταν έξορία στα Γιούρα, Σοβιετικός ύπουργός παρακολουθούσε ποδόσφαιρο μαζί μέ τόν Παττακό! 'Όλα αυτά τά χάλια κι άλλα πολλά, τί δύναμη παραδείγματος νά δώσουν τής Σοβιετικής Ένωσης (άν και έχει και μεγάλες έπιτεύξεις σ' όλους τούς τομείς). Γι' αυτό και βλέπουμε μείωση τής 'Αριστεράς σ' όλόκληρο τόν κόσμο!

Εύχόμαστε σαν φίλοι τής Σοβιετικής Ένωσης και κομμουνιστές νά πετύχει ή άνασυγκρότηση!

Φιλικά
Α. Βοχαΐτης
Κορινθία

ΔΕΚΑΤΡΙΑ ΦΕΓΓΑΡΙΑ ΜΕΤΑ
ΦΡΙΝΤΑ ΜΠΙΟΥΜΠΙ

ΕΞΑΝΤΑΣ